

образац 5

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ

**A KÍVÜLÁLLÁS PERSPEKTÍVÁI A KORTÁRS
MAGYAR IRODALMI SZÖVEGEKBEN –
KOMPARATISZTIKAI ÉRTELMEZÉSEK
(ПЕРСПЕКТИВЕ МАРГИНАЛНОСТИ У
САВРЕМЕНИМ МАЂАРСКИМ КЊИЖЕВНИМ
ТЕКСТОВИМА – КОМПАРАТИВНА
ИНТЕРПРЕТАЦИЈА)**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ментор: Проф. др Ева Толди

Кандидат: Шаролта Кулчар МА

Нови Сад, 2019 године

**УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ**

KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA

Redni broj: RBR	
Identifikacioni broj: IBR	
Tip dokumentacije: TD	Monografska dokumentacija
Tip zapisa: TZ	Tekstualni štampani materijal
Vrsta rada (dipl., mag., dokt.): VR	Doktorska disertacija
Ime i prezime autora: AU	Šarolta Kulčar
Mentor (titula, ime, prezime, zvanje): MN	Dr Eva Toldi, redovni profesor
Naslov rada: NR	A KÍVÜLÁLLÁS PERSPEKTÍVÁI A KORTÁRS MAGYAR IRODALMI SZÖVEGEKBEN – KOMPARATISZTIKAI

	ÉRTELMEZÉSEK (PERSPEKTIVE MARGINALNOSTI U SAVREMENIM MAĐARSKIM KNJIŽEVNIM TEKSTOVIMA – KOMPARATIVNA INTERPRETACIJA)
Jezik publikacije: JP	mađarski
Jezik izvoda: JI	srp. / eng.
Zemlja publikovanja: ZP	Republika Srbija
Uže geografsko područje: UGP	AP Vojvodina
Godina: GO	2019
Izdavač: IZ	autorski reprint
Mesto i adresa: MA	Bačko Petrovo Selo, Đura Jakšić 48.

Fizički opis rada: FO	Rad se sastoji od: Naslovne strane, Sadržaja, Predgovora, 3 poglavlja (sa 44 potpoglavlja), Pogovora, Literature.
------------------------------	---

	200 stranica, 110 referenci
Naučna oblast: NO	Jezik i književnost
Naučna disciplina: ND	Istorija mađarske književnosti sa komparatistikom i teorijom književnosti
Predmetna odrednica, ključne reči: PO	<p>Teorija marginalnosti i istraživanje marginalnog identiteta sa komparativnom interpretacijom savremenih mađarskih književnih tekstova.</p> <p>Ključne reči: marginalnost, identitet, metalepsa, decentralizacija, intertekstualnost, savremena mađarska književnost, komparatistika.</p>
UDK	821.511.141.091
Čuva se: ČU	FILOZOFSKI FAKULTET, Centralna Biblioteka
Važna napomena: VN	
Izvod: IZ	<p>Doktorska disertacija pod naslovom <i>Perspektive marginalnosti u savremenim književnim tekstovima – komparativna interpretacija</i> se zasniva na ciljno izabranim i interpretiranim tekstovima. Interpretacije tekstova se fokusiraju na analizu karaktera i</p>

	<p>aspekata granične situacije, odnosno na teorijsko razgraničenje stranosti i autsajderstva. Outsajderstvo može da se interpretira kao jedna vrsta zbirnog naziva koji stvara svojevrzni okvirni sistem u kojem reprezentacija i samoreprezentacija igraju istaknutu ulogu. U fokusu istraživanja se nalaze savremeni mađarski književni tekstovi koji su vezani i za književnu tradiciju. Kada je na primer Žigmond Moric 1908. godine napisao novelu pod naslovom Sedam krajcara (Hét krajcár), imao je toliko veliki uticaj na mnoga dela da se shvatanje uloge prosjaka potpuno promenilo, dakle, intertekstualna interpretacija likova prosjaka u savremenoj mađarskoj književnosti postala je neminovna. Disertacija analizira lik prosjaka, skitnice, usvojenog deteta kao autsajdera, a u isto vreme se bavi i pitanjima kao što su krnje porodice, marginalnost, ljudi bez osnovnih egzistencijalnih sredstava, odnosno savremenim teorijskim aspektima istih, a osvrće se i na veze sa svetskom književnošću. Teorijski deo se zasniva na delima autora kao što su Julia Kristeva, Žak Derida, Gordon Vilard Olport, Žerar Ženet, Enike Daraboš, Žuža Tapodi, Slavoj Žižek, Antal Bokai, Ištvan Frid, Vladimir Gvozden i drugi.</p> <p>Ključne reči: marginalnost, identitet, metalepsa, decentralizacija, intertekstualnost, savremena mađarska književnost,</p>
--	--

	komparatistika.
Datum prihvatanja teme od strane NN veća: DP	09.10.2018
Datum odbrane: DO	
Članovi komisije: (ime i prezime / titula / zvanje / naziv organizacije / status) KO	predsednik: član: član:

University of Novi Sad
Key word documentation

Accession number: ANO	
Identification number: INO	
Document type: DT	Monograph documentation
Type of record: TR	Textual printed material
Contents code: CC	PhD thesis
Author: AU	Sarolta Kulcsár
Mentor: MN	Professor PhD, Éva Toldi
Title: TI	Perspectives of detachment in contemporary Hungarian literature – comparative literary analyses
Language of text: LT	Hungarian
Language of abstract: LA	eng. / srp.

Country of publication: CP	Serbia
Locality of publication: LP	Vojvodina
Publication year: PY	2019
Publisher: PU	Author's reprint
Publication place: PP	Bačko Petrovo Selo, Đura Jakšić 48.

Physical description: PD	The paper consists of: a title page, a table of contents, a preface, 3 chapters (which consist of 44 sub-chapters), an epilogue, a bibliography, 200 pages, 110 references
Scientific field SF	Language and literature
Scientific discipline SD	History of Hungarian literature with comparative literature and literary theory
Subject, Key words SKW	Theory of marginality and research of the marginal identity with comparative interpretation of contemporary Hungarian literary texts. Keywords: detachment, strangeness, identity, metalepsis, decentralization, intertextuality,

	contemporary Hungarian literature, comparative literature
UC	821.511.141.091
Holding data: HD	
Note: N	
Abstract: AB	<p>The title of the dissertation (<i>Perspectives of detachment in contemporary Hungarian literature – comparative literary analyses</i>) was inspired by the texts that were consciously selected and analysed during the research. The interpretations focus on the characters and the aspects of marginality, furthermore on the theoretical differentiation between the concepts of strangeness and detachment. Detachment can be interpreted as a hypernym, that creates a framework where representation and self representation both have significant roles. Contemporary Hungarian literary texts that intertwine with literary traditions are the focal point of the research. For example take <i>Seven Pennies</i>, a short story by Zsigmond Móricz written in 1908. The text enables the interpretation of the beggar character in the Hungarian literature, making the intertextual analysis of the 'beggar' essential in present-day</p>

Hungarian literature. The paper examines the beggar, the homeless, and the adopted child characters as outsiders, at the same time problematic aspects of the broken home, marginality, and the lowlife existence, respectively the theoretical approaches and world literary connections of these tropes and topics. The works of Julia Kristeva, Jacques Derrida, Gordon Willard Allport, Gérard Genette, Enikő Darabos, Zsuzsa Tapodi, Slavoj Žižek, Antal Bokay, István Fried, Vladimir Gvozden and other authors provide the theoretical background for the thesis.

The subject of the research are the problem and theoretical perspective of detachment, while the primary means of analysis is the comparative method. As a result the complexity of the concept of detachment can be revealed, additionally the variety of the examined characters. Based on these the paper aims to work out a typology, since such a comparative research, as well as a classification has not yet been completed regarding contemporary Hungarian literary texts.

Keywords: detachment, strangeness, identity, metalepsis, decentralization, intertextuality, contemporary Hungarian literature, comparative literature

Accepted on Scientific Board on: AS	October 9, 2018.
Defended: DE	
Thesis Defend Board: DB	president: member: member:

TARTALOMJEGYZÉK

TARTALOMJEGYZÉK	12
REZÜMÉ.....	14
REZIME	15
ABSTRACT	16
I. BELÉPTETÉS.....	17
II. A KÍVÜLÁLLÁS ELMÉLETI ASPEKTUSAI	22
2.1. Kívülállás és idegenség	22
2.1.1. Az identitás kérdésköre	25
2.1.2. Klisék és sztereotípiák.....	28
2.1.3. Perem-lét és kívülállás	31
2.1.3.1. <i>Az utcazenész mint határidentitás</i>	33
2.1.3.2. <i>A perem(lét) hangja</i>	36
2.1.4. Test és nyelv – a néma test képe és normatívája	39
2.1.4.1. <i>A koldus lexéma diakrón változatai</i>	41
2.1.4.2. <i>A koldus lexémához kapcsolódó frazémák diakrón változatai</i>	45
2.1.4.3. <i>Koldusbotra jut frazéma diakrón változatai</i>	45
2.1.4.4. <i>Koldustarisznya frazéma diakrón változatai</i>	48
2.1.4.5. <i>Koldusénekhez kapcsolódó frazéma diakrón változatai</i>	50
2.1.4.6. <i>A sánta koldushoz kapcsolódó frazéma diakrón változatai</i>	52
2.1.4.7. <i>A vak koldushoz kapcsolódó frazéma diakrón változatai</i>	54
2.2. Kívülállás és ideológia	57
2.2.4. „Egy új nemzedék hangja szól hozzánk – hallgassuk meg”	63
2.2.5. A szegénység sztereotípiái Németh István <i>Helytelen világ</i> című szövegében.....	65
2.2.6. <i>A Gát</i> és a gátlástalanság sztereotípiái	67
2.2.7. Herceg János Szenteleky Kornél elméletére gondol... – Helyi színek és sztereotípiák.....	69
2.2.8. A munkásréteg majálisának sztereotípiái	71
2.3. Kívülállás és regionalitás	76
III. SZÖVEGINTERPRETÁCIÓK	83
3.1. A marginális pozíció és a szerepvésztes centralizálódása	83

3.1.1. <i>A test mint kép és maszk</i>	92
3.2. <i>A periféria toposzai</i>	100
3.3. <i>Emlékezés – identitás – lenyomatok</i>	109
3.4. <i>Képek, képzetek, látomások</i>	117
3.5. <i>Időutazás és elvonulás</i>	123
3.6. <i>Ikerhasadás és kívülállás</i>	128
3.7. <i>Köztes karakterek és kívülállás</i>	133
IV. MÓDSZERTANI MEGKÖZELÍTÉS	141
4.1. <i>Módszertani lehetőségek a kívülálló szemszögéből</i>	141
4.2. <i>Kitekintés–olvasás–szövegértés</i>	144
4.2.1. <i>Fel kell-e nőnie a gyermekirodalomnak? – Lovász Andrea nyomán</i>	146
4.2.2. <i>Innovatív kezdeményezések az irodalomtanításban – Fűzfa Balázs</i> <i>nyomán</i>	150
4.3. <i>Kortárs szemléletű irodalomtanítás</i>	154
4.3.1. <i>A mesefűzérben rejlő intertextuális és intermediális kapcsolatok</i>	158
4.3.2. <i>Oktatás ÉS nevelés a mesefűzér történeteivel által</i>	160
4.4. <i>Empátia – szolidaritás – tolerancia</i>	166
4.5. <i>Élményközpontú irodalomtanítás</i>	170
4.5.1. <i>Lenge–lét és perem–lét Berg Judit opusában</i>	173
4.5.2. <i>Interaktivitás és kreativitás az irodalmi művek forgatagában</i>	176
4.5.3. <i>Kacagány-lét Bosnyák Viktória opusában</i>	179
4.6. <i>Ismeret- ÉS élményközpontúság a kötelező olvasmányokban</i>	181
4.6.1. <i>Ismeret és élmény mint középpont</i>	183
V. KONKLÚZIÓ	186
FELHASZNÁLT IRODALOM	191
<i>Kiadványok</i>	191
<i>Szakirodalom</i>	193
<i>Internetes források</i>	200

REZÜMÉ

A doktori értekezés címét (*A kívülállás perspektívái a kortárs magyar irodalmi szövegekben – komparatiztikai értelmezések*) a kutatáshoz tudatosan összeválogatott és értelmezett szövegek ihlették. A szövegértelmezések a karakterekre és a határszituációk szempontjaira, valamint az idegenség és a kívülállás elméleti elkülönítésére összpontosítanak. A kívülállás egyfajta gyűjtőfogalomként interpretálható, amely olyan keretrendszert alkot, ahol a reprezentáció és az önreprezentáció kiemelkedő szerephez jut. A kutatómunka előterében a kortárs magyar irodalmi szövegek állnak, amelyek összeszövődnek az irodalmi hagyománnyal. 1908-ban például Móricz Zsigmond megírta a *Hét krajcár* című novelláját. A szöveg hatására a magyar irodalomban átértékelhető a koldus szerepe, az intertextuális interpretáció tehát a mai magyar irodalom kolduskarakterei kapcsán elengedhetetlenné válik. A dolgozat kívülálló karakterként vizsgálja a koldust, a hajléktalant, az örökbefogadott gyermeket, ugyanakkor kitér a csonka család, a marginalitás, a lecsúszott egzisztenciák problémakörére, illetve ezek aktuális elméleti megközelítésére, világirodalmi összefüggéseire. Az elméleti apparátust főként Julia Kristeva, Jacques Derrida, Gordon Willard Allport, Gérard Genette, Darabos Enikő, Tapodi Zsuzsa, Slavoj Žižek, Bókay Antal, Fried István, Vladimir Gvozden és további szerzők munkái képezik.

A kutatás tárgya a kívülállás problémája és elméleti perspektívája, módszere pedig elsősorban a komparatív módszer. A kutatómunka eredményeképpen nyilvánvalóvá válhat a kívülállás fogalmának komplexitása, továbbá a vizsgált karakterek sokszínűsége. Mindezek nyomán egy tipológia kidolgozására vállalkozik a dolgozat, ilyen jellegű összehasonlító kutatás, valamint felosztás/besorolás eddig még nem készült a kortárs magyar irodalmi szövegek kapcsán.

Kulcsszavak: kívülállás, idegenség, identitás, metalepszis, decentralizáció, intertextualitás, kortárs magyar irodalom, komparatiztika

REZIME

Doktorska disertacija pod naslovom *Perspektive marginalnosti u savremenim književnim tekstovima – komparativna interpretacija* se zasniva na ciljno izabranim i interpretiranim tekstovima. Interpretacije tekstova se fokusiraju na analizu karaktera i aspekata granične situacije, odnosno na teorijsko razgraničenje stranosti i autsajderstva. Autsajderstvo može da se interpretira kao jedna vrsta zbirnog naziva koji stvara svojevrsni okvirni sistem u kojem reprezentacija i samorepresentacija igraju istaknutu ulogu. U fokusu istraživanja se nalaze savremeni mađarski književni tekstovi koji su vezani i za književnu tradiciju. Kada je na primer Žigmond Moric 1908. godine napisao novelu pod naslovom *Sedam krajcara* (*Hét krajcár*), imao je toliko veliki uticaj na mnoga dela da se shvatanje uloge prosjaka potpuno promenilo, dakle, intertekstualna interpretacija likova prosjaka u savremenoj mađarskoj književnosti postala je neminovna. Disertacija analizira lik prosjaka, skitnice, usvojenog deteta kao autsajdera, a u isto vreme se bavi i pitanjima kao što su krnje porodice, marginalnost, ljudi bez osnovnih egzistencijalnih sredstava, odnosno savremenim teorijskim aspektima istih, a osvrće se i na veze sa svetskom književnošću. Teorijski deo se zasniva na delima autora kao što su Julia Kristeva, Žak Derida, Gordon Vilard Olport, Žerar Ženet, Enike Daraboš, Žuža Tapodi, Slavoj Žižek, Antal Bokai, Ištvan Frid, Vladimir Gvozden i drugi.

Predmet istraživanja je problem autsajderstva i teorijske perspektive istog, a metodologija je prvenstveno komparativni metod. Rezultat istraživanja ukazuje na kompleksnost ideje autsajderstva i raznolikost analiziranih karaktera. Na osnovu navedenih iskaza se stvara jedna tipologija, a komparativno istraživanje ove vrste, kao ni podela/raspedela do sada nije urađena vezano za savremene književne tekstove.

Ključne reči: marginalnost, identitet, metalepsa, decentralizacija, intertekstualnost, savremena mađarska književnost, komparatistika.

ABSTRACT

The title of the dissertation (*Perspectives of detachment in contemporary Hungarian literature – comparative literary analyses*) was inspired by the texts that were consciously selected and analysed during the research. The interpretations focus on the characters and the aspects of marginality, furthermore on the theoretical differentiation between the concepts of strangeness and detachment. Detachment can be interpreted as a hypernym, that creates a framework where representation and self representation both have significant roles. Contemporary Hungarian literary texts that intertwine with literary traditions are the focal point of the research. For example take *Seven Pennies*, a short story by Zsigmond Móricz written in 1908. The text enables the interpretation of the beggar character in the Hungarian literature, making the intertextual analysis of the 'beggar' essential in present-day Hungarian literature. The paper examines the beggar, the homeless, and the adopted child characters as outsiders, at the same time problematic aspects of the broken home, marginality, and the lowlife existence, respectively the theoretical approaches and world literary connections of these tropes and topics. The works of Julia Kristeva, Jacques Derrida, Gordon Willard Allport, Gérard Genette, Enikő Darabos, Zsuzsa Tapodi, Slavoj Žižek, Antal Bokay, István Fried, Vladimir Gvozden and other authors provide the theoretical background for the thesis.

The subject of the research are the problem and theoretical perspective of detachment, while the primary means of analysis is the comparative method. As a result the complexity of the concept of detachment can be revealed, additionally the variety of the examined characters. Based on these the paper aims to work out a typology, since such a comparative research, as well as a classification has not yet been completed regarding contemporary Hungarian literary texts.

Keywords: detachment, strangeness, identity, metalepsis, decentralization, intertextuality, contemporary Hungarian literature, comparative literature

I. BELÉPTETÉS

Kívül állni annyit jelent, mint egy teljesen más szemszögből szemlélni a *bent* eseményeit. Kik is lehetnek kívülálló karakterek? Tulajdonképpen minden olyan személy, aki valamiben más, mint az őt körülvevő csoport tagjai. A kívülállás mint fogalom Julia Kristeva életének kulcsszavaként is megjelölhető. „A befogadás, tolerancia, idegengyűlölet problematizálása mellé új szempontot vezet be, a bennünk lakozó, identitásunk rejtett oldalát alkotó idegent vizsgálja, nem a többség által betolakodónak, zűrzavart okozónak tekintett kívülállót, hanem azt a személyt, akinek különbözősége szétdúlja a hétköznapi szokások közösségteremtő banalitását, aki saját életét véli érvényesnek a konvencionálissal, a középszerűvel szemben.” (Béri, 2011) Kristevai kifejezéssel élve az író a hiteles személyiség kulcsát az idegennel szembeni bánásmódban és a kívülállás alapján értékeli. Kontra Ferenc a következőképpen fogalmaz Roninról, az albínó grafikusról:

„Mindig is kilógott a sorból. Kívülállónak számított, főleg a kinézete miatt, mert félig albínó volt, ezért kapta a Ronin becenevet. Az átlagember mindenféle másságot gyanakvással fogad, és ami látványosan eltérő, az idegen, eleve jobb távolságot tartani tőle. Ronin könnyen viszonzta, hogy félnek tőle.” (Kontra, 2018)

A doktori értekezés célja: feltárni a kortárs irodalmi szövegekben a kívülálló karakterek perspektíváit, tulajdonságait, életkörülményeit, kutatni kívülállásuk okát, léthelyzetüket és kapcsolatukat környezetükkel, embertársaikkal, valamint felfedezni a szövegvilágok összefüggéseit. A kutatás tere elsősorban a kortárs magyar irodalom, azon belül külön figyelmet fordítottam a gyermekolvasók és a felnőtt befogadók olvasási szokásai között fennálló különbségekre, az olvasási stratégiáikban felmerülő eltérésekre. A kortárs magyar irodalom tágabb értelmezése lehetőséget adott a folyamatszerűség és a törésvonalak megfigyelésére. A kortárs fogalom az értekezés szempontjából az elmúlt tíz évet öleli fel, ami annyit jelent, hogy ebből az időintervallumból válogattuk ki az elemezni kívánt szövegeket. A klasszikus irodalomból származó művek összehasonlítási alapot jelentenek. A szövegválogatást a műfaji sokszínűség

jellemzi leginkább, ugyanis a novellák, a rövidprózák és a mesék mellett összehasonlításokkal, világirodalmi kitekintéssel, filmekkel, rajzfilmekkel, zeneművekkel és a képzőművészettel is foglalkoztam. Egyszerűsítve a felsorolást elmondható, hogy a képekkel foglalkozik a dolgozat, a karakterek képeivel. „A »Mi a kép?« izgalmas kérdését illetően Mitchell (1986: 10) öt szemantikai kategóriát sorol fel: grafikus (festmények, szobrok, tervrajzok), optikai (tükrök, kivetítések), észlelési (érzéki adatok, »érzékelhető formák«, megjelenések), mentális (álmok, emlékek, gondolatok, fantazmák), verbális (metaforák, leírások).” (Beller–Leerssen, 2014) Az elemzések során mind az öt kategóriával foglalkoztam.

Az értekezés megírásához végzett kutatómunkát a következő hipotézisre alapoztam: A kívülállás rétegzett jelenség, amelyre a kiválasztott szövegek kívülálló karakterei alapján egy tipológia állítható fel.

A kívülállás és az idegenség összefüggő fogalmak, de nem azonosíthatóak egymással. Különös tekintettel a társadalomtól való idegenségre/elidegenedésre igaz ez, ami a globális szintű elvándorlási hullámok tükrében aktuális kérdésköre az értekezésnek. Hima Gabriella szerint ugyanis „Nem a különbség tesz valakit idegenné, hanem az idegen intézményesítése, amely a különbség észleléséhez és dramatizálásához vezet”. (Hima, 2003) Hogyan lehet ezen tapasztalatok birtokában is integrálódni egy tőlünk idegen ország idegen kultúrájába? Lehet-e egyáltalán? Amennyiben igen, akkor milyen lemondással jár, milyen áldozatokat követel mindez az integrálódni vágyó személytől? „A modern szociálpszichológia egyik legismertebb képviselője az észlelés folyamatát az allegóriára való hivatkozás nélkül foglalta össze: »Leggyakrabban nem az van, hogy először látunk, aztán meghatározunk, hanem először meghatározunk, utána látunk.« (Lippmann, 1922). Ez azt jelenti, hogy látásmódunkat és ítéleteinket előre kialakított fogalmak, előítéletek és sztereotípiák határozzák meg. A más országokról, népekről, kultúrákról alkotott képünk szelektív értékítéletekből származik (ami viszont szelektív megfigyelés eredménye), ahogyan ez az útleírásokban és irodalmi reprezentációkban megjelenik.” (Beller–Leerssen, 2014) Gyenge Zoltán *A filozófiai „más”* címet viselő írásában a kanti meghatározásra utal, minek értelmében a borszín alapján történik a megkülönböztetés: „a »más« – amennyiben akár egyszerűen a »még nem látott« elemre szűkítem, és még nem kulturális

értelemben veszem – első szembetűnő jele a szín.” (Gyenge, 2015) Diószegi Ágnes *Porcicák* című meséinek Biri és Djela című részletében a következőképpen fogalmaz: „Kinyitottam az ajtót. Ott állt szépen és mosolygósan Biri és ..., és ott állt egy fekete bőrű bácsi. Kinyitotta a száját és annyi, de annyi fehér foga volt, hogy ijedtemben becsaptam az ajtót, és visszaszaladtam a szobámba. Kicsit később újra csöngettek, és hallottam, hogy bejönnek. Aztán kopogtak a szobámba, és én bebújtam gyorsan a takaró alá.” (Diószegi, 2017) Ilyen és hasonló kérdések mentén végeztem el karaktervizsgálataimat, továbbá foglalkoztam a centrum és periféria kérdéseivel, hiszen a kívülállás szempontjából minden centrum tekinthető perifériának, és fordítva – V. Gilbert Edit ezt a jelenséget decentrumként definiálja. „A mi megfogalmazásunkban s a korábbiak viszonylatában ez alternatív centrumot jelent a periférián. Egyenrangú, partneri diszkurzív helyzetet, öntudatos rákérdezést közös dolgainkra.” (V. Gilbert, 2011)

Kutatásom során részletesen elemeztem csaknem húsz szöveget a következő szerzők tollából: Mészöly Miklós, Móricz Zsigmond, William Modisane, Szathmári István, Ottlik Géza, Tóth Krisztina, Spiró György, Harold Pinter, Dragan Velikić, Angel Baciú-Moise, Franz Grillparzer, Csider Sándor, Móra Regina, Csík Mónika, Kosztolányi Dezső, Tolnai Ottó és Kontra Ferenc. Nagy hangsúlyt helyeztem a kortárs gyermekeknek szóló irodalmi szövegek elemzésére is, hiszen a kortárs irodalom kortárs szemléletű irodalomtanítást kíván. Ezen kérdésköröknek az értekezésbe történő beemelése kapcsán leginkább Bokay Antal és Fűzfa Balázs elméleteire támaszkodtam. Ezekben a szövegekben helyet kapnak a korábbiakban tabuként kezelt élethelyzetek, társadalmi problémák, válsághelyzetek is. A valós élethelyzetek beemelése az irodalmi szövegekbe közelebb hozta ezeket a problémákat a befogadóhoz, sőt a mai ifjúsági irodalom ismét eljutott a didaktikus elvek hangsúlyozásáig. Az újabb szövegek értelmezései megnyitják az intertextualitás, az intermedialitás és az interdiszciplinaritás kapuit a befogadó számára, továbbá ösztönzőleg hatnak a minél magasabb szintű tájékozottságra, az újraolvasásra, hiszen széles körű kapcsolódási rendszer fedezhető fel egy-egy szöveg vonatkozásában, ezáltal pedig újraértelmeződnek a *történetek*. (Lamár, 2013)

A kutatás módszere főként a komparatív módszer, amely lehetővé teszi a világirodalmi kitekintést, a metaforikus terek és motívumhálók vizsgálatát. A dolgozat kiemeli a lokális és regionális irodalmi utalásokat, a térkontextus szerepét. Az értekezésben ezért külön figyelmet szentelünk a gyermekirodalom fogalmi magyarázatára, a kortárs gyermekirodalomban rejlő lehetőségek feltárására és a kortárs szemlélet bemutatására. Bókay Antal szerint a posztmodern irodalomtanításnak a gyerekek élményvilágán kellene alapulnia, amelynek során nem szükséges kitérni külön sem az esztétikai, sem az etikai-nevelői értékek előtérbe helyezésére, csupán az olvasóra, a befogadóra kell koncentrálni. (Bókay, 2002/11) Ehhez a szemlélethez társul Rapos Nóra és szerzőtársai véleménye, mi szerint: „Az irodalomtanítás értéke, helye, az olvasás szerepe, jelentősége és a nevelés, nevelhetőség tehát szemünk láttára egy olyan időszakban válik kérdésessé, mely az értékek elbizonytalanodásáról beszél. Azonban az oktatási-nevelési szituációkban a posztmodern megközelítés nem mond feltétlenül ellent az értékközpontúságnak, csak egy másfajta, reflektáltabb, dinamikusabb és kérdezőbb értéktételezést kíván meg.” (Rapos, 2011) Ezután az irodalomelméleti háttér ismertetése során külön kitérünk majd a komparatiztika leírására, a kívülállás, a másság és az idegenség fogalmának elkülönítésére, a mediális mozzanatok feltárására, valamint a kívülállást előidéző tényezők felkutatására és bemutatására. Külön fejezetben tárgyaljuk a kívülálló karakterhez kapcsolódó sztereotípiákat, majd válogatott kortárs magyar irodalmi szövegekben (mint amilyenek Varró Dániel: *A szomjas troll – Kis viking legendárium*, Csík Mónika: *Szekerénylakók és A Szent Márton-küldetés*, Kontra Ferenc: *A halász fiai* és *Az álom hídja*, Tóth Krisztina: *A lány, aki nem beszélt* stb.) bemutatjuk a reprezentáció és az önreprezentáció megvalósulását, külön figyelmet fordítva e szövegeknek a kortárs szemléletű irodalomtanításba történő beépíthetőségére is.

A kutatómunka fókuszában tehát a kívülállás és az identitás, továbbá a komparatiztika elméleti aspektusai állnak, amit a következő szerzők elméleteire alapozunk: Allport G. W., Manfred Beller, Bókay Antal, Fried István, Julia Kristeva, Genette Gérard, Vladimir Gvozden, Hózsá Éva, Ladányi István, Joep Leerssen, Michael Riffaterre, Edward Said, Tapodi Zsuzsanna, Maria Todorova, Sonja Veselinović, Ivana Živančević Sekeruš, Slavoj Žižek stb.

A kutatómunka eredményeként szeretnék felállítani egy karaktercsoportokon alapuló tipológiát, ugyanis a kívülállás perspektíváit/lehetőségeit irodalmi nézőpontból nem értelmezte eddig a tudomány.

II. A KÍVÜLÁLLÁS ELMÉLETI ASPEKTUSAI

A kívülállás mint helyzet és a kívülálló karakter személyiségének legfőbb jellemzői, kívülállásának okai számos irodalomelméleti szakembert foglalkoztattak már. A pozíció, a tér vagy a karakter tekintetében is az interdiszciplinaritás jegyében végezhető el a vizsgálat/elemzés. Az irodalomelméleti szakembereken és a szerzőkön kívül a pszichológusok, filozófusok, szociológusok is szívesen vizsgáldtak ebben a témakörben.

2.1. Kívülállás és idegenség

A kívülállás mint fogalom Julia Kristeva élete kulcsszavaként is megjelölhető. A szerzőre jellemző, határokat kimozdító és elmozdító gondolkodásmód egyfajta „állandósult köztesség” állapotát foglalja magában. Ez a köztesség megnyilvánulhat akár nyelvi, filozófiai, pszichológiai, irodalmi téren, de akár a nyelvek, társadalmak és kultúrák között is. Kristeva a határok elválasztó vagy összekötő szerepét egyfajta elbizonytalanodásként írja le, ezért meglátása szerint azok átlépése elengedhetetlen része a folyamatnak. „Nem a másiban szemléli az idegent, önmagában analizálja a belső száműzöttet, és ezt a személyes érintettséget, a szubjektív élethelyzeteken átszűrt gondolatiságot a francia cím szó szerinti fordítás – *Idegenként önmagunknak* – pontosabban visszaadja, mint a fordító által választott személytelen változat: *Önmaga tükrében idegenként.*” (Béri, 2011) Teszi ezt oly módon, mint Szathmári István *A város és a költő* című szövegében, ahol a főszereplő kettőssége nyomán figyelhető meg a költő- és koldusszerep állandó párharca a centrum és a periféria, valamint a honos és az idegen pozícióinak birtoklása érdekében. Julia Kristeva azonban ezekről a helyzetekről a következőképpen vélekedik: „Nem szabad rögzítenünk, eltárgyasítanunk az idegen idegenségét. Megfoghatjuk, megérinthetjük anélkül, hogy végleges struktúrával látnánk el.” (Kristeva, 2010) Szerinte az idegenség történelemfüggő kategória, ugyanis más-más korban változott az idegennel szembeni megítélés, nézet. N. Kovács Tímea szerint az európai önkép kialakulásában/kialakításában jelentős szerepe volt az idegennel szemben tanúsított

viselkedésformának: „az idegenek, a »vadak« az európaiak önmeghatározásának fontos eszközét és elemét jelentették, hiszen a saját kultúra és életforma magasabbrendűségével és kizárólagosságával kapcsolatos elképzelések csak az egzotikus, a »primitív« kultúrák alacsonyabbrendűségének összefüggéseiben váltak értelmezhetővé.” (N. Kovács, 2007) Így az idegennel szembeni viselkedés kronológiáján végigkövethető a mássággal kapcsolatos szemléletmód változása is. „A befogadás, tolerancia, idegengyűlölet problematizálása mellé új szempontot vezet be, a bennünk lakozó, identitásunk rejtett oldalát alkotó idegent vizsgálja, nem a többség által betolakodónak, zűrzavart okozónak tekintett kívülállót, hanem azt a személyt, akinek különbözősége szétdúlja a hétköznapi szokások közösségteremtő banalitását, aki saját életét véli érvényesnek a konvencionálissal, a középszerűvel szemben.” (Béri, 2011) Kristevai kifejezéssel élve az író a hiteles személyiség kulcsát az idegennel szembeni bánásmódban és a kívülállás alapvetéseiben látja. Legfőképpen azért, mert idegenként értelmezendő a múltbéli önmagunk és a jövőbeli személyiségünk egyaránt. Mindkét állapot egyaránt idegen a jelen állapothoz képest, amely az itt és most fajsúly nélküli lebegésében valósul meg. Az idegenek táborát Kristeva kiábrándultakra és hívőkre osztja, azonban az általa megjelölt csoportok minden esetben a magunkba vetett hit vagy az abban való csalódás, az attól történő elfordulás miatt alakíthatók ki. Bálint Péter a következőképpen közelíti meg az idegenség-tudat kérdését: „Az ismeretlen világban történő utazás mindig egyfajta kacérkodás és próbatétel. Kacérkodás a szülőföld földrajzától, elsajátított kultúrájától és ismerős szokásaitól eltérő másik világ s azt benépesítő emberek feltérképezésével és megismerésével; az »idegen« emberek tükrében megpillantható énem számomra is meghökkentő másságának értelmezésével; s nem utolsósorban azzal a tudattal, hogy sikerül-e elfogadtatnom magam és sajátos műveltségemet, képes vagyok-e kíváncsiságot ébreszteni bennük idegenségem megismerésére, avagy szomorúan kényszerülök tudomásul venni a tényt, hogy kivetnek maguk közül.” (Bálint, 2009)

Az idegenségre irodalmi szempontból egyfajta tipológiaként tekinthetünk, amire az értekezésem során részletesen is kitérek majd, különös hangsúlyt helyezve a gyermekeknek szóló irodalmi szövegek idegenség-narratíváira. Az idegenfogalmi elemzés a freudi koncepcióval válik kerek egészzé, ugyanis „Freud

mevlátása, hogy az ember feltételezett egységének része a biológiai és a szimbolikus másság, az alteritás, ez egybecseng Kristeva megállapításával, amely szerint megosztottak vagyunk, az idegenség bennünk lakozik.” (Béri, 2011)

2.1.1. Az identitás kérdésköre

„Az identitás kategóriája – az emberi szubjektivitás, az én- és az énrendszerkutatáshoz kapcsolódó tekintélyes előtörténete ellenére – viszonylag új keletű tudományos fogalom, széles körű meghonosítása Erikson nevéhez és munkásságához (Pataki, 1982) köthető, időpontja pedig az ötvenes és hatvanas évekre tehető.” (Lengyel, 2002) A kívülálló karakter esetében az én- és az énrendszerhez kapcsolódó kérdéskör elemzése több kérdést vet fel: Kívülálló karakternek született, vagy később vált azzá? Ha később, akkor mikor? Minek hatására? A kutatómunka során elemzett karakterek sokszínű életpályát bejárt szereplők, legtöbb esetben koldusok, hajléktalanok, peremre szorult figurák, vagy lecsúszott egzisztenciák. Esetükben az önazonosság már megbontott vagy sérült, vagy rétegezetségi jellemzi. Ezért több szemüvegen keresztül kell elemezni őket ahhoz, hogy némileg teljes képet tudjon kapni a befogadó. „Föltehetőleg nagyon hasonlóan van ez az ember saját életében is. Hiszen személyes, vallási, közösségi, nemzeti, hivatásbeli, családi és egyéb identitásunk éppígy más–más aspektust jelent számunkra, sokszor életünk más területein vagy más pillanataiban kerül előtérbe, válik esetleg egy-egy kisarkított helyzetben minél markánsabban megtapasztalhatóvá. Sőt azt sem tartom épp kivételes tapasztalatnak, hogy élettörténetünk folyamán bizony néha feszültségbe is kerülnek az identitásnak ezek a különféle oldalai. Ahogy azonban a rétegezetséget nem tekintetem az egység ellenfogalmának, ismét szükségesnek látom megkülönböztetni ezt a feszültséget a személyiség szétesésétől.” (Bengi, 2012) Az identitás kialakulása az emberi fejlődés folyamatában a serdülőkor környékére datálható, ugyanis akkorra alakul ki a személyiség és azok a normák, amelyeknek megfelelően tervezi az egyén leélni az életét. „Pszichológiai szempontból az identitásképzés folyamata egy időben alkalmaz megfigyelést és önmegfigyelést, amelyek a mentális működés minden szintjén zajlanak, és amelyek segítségével az egyén annak fényében ítéli meg magát, ahogyan mások ítélik meg őt saját magukhoz és az általuk használt mércékhez képest, miközben mások róla szóló ítéleteit aszerint ítéli meg, hogy

hozzájuk képest és a számára fontos mércékkel mérve milyenek látja önmagát.” (Erikson, 1968, idézi Cole–Cole, 1998)

„A gödöreffektus sosem azokról szól, akik lent vannak, hanem azoknak a kiváltságos helyzetét erősíti, akik körülállják. A gödöreffektus lényege, hogy csak az egyik nézőpont kap publicitást, ugyanott a másik soha.” (Kontra, 2018)

Kontra Ferenc írása rávilágít a többségi vélemény szemléletformáló erejére. Ezért az identitásformálásban hangsúlyos szerep jut a mások által történő véleményformálásnak. Annak a véleménynek, amely az érintett személyből is különféle reakciókat válthat ki, gondolok itt Mészöly koldusára, aki rátámad a vele játszó adakozóra:

– Közben egy pillanatra oda kanyarodtam hozzá, megcsördítettem az előbb visszavett pénzt, és a kalapba dobtam. „Ezt a kettőt is itthagynom már” mondtam; mire váratlan ügyességgel felugrott, belerúgott a kalapjába és felkapta a botját. A pénzdarabok csillogva gurultak szét. „Mit akar?” ordította, és a bottal felém vágott. Ha el nem ugrom, sípcsonton talál.” (Mészöly, 1975)

Vagy Móricz főhősére, aki kéregetőből adományozóvá válik:

– Hagyja el, jó ember – mondta –, ma egész délután itt heverek, mert nincs egy krajcárom, a fél font szappanhoz hibázik az árából. A koldus, jámbor arcú öregember, rábámult. – Egy krajcár? – kérdezte. – Hát. – Adok én. – No még a kéne, kórustól alamizsnát. – Hadd el, lányom, nekem nem hibázik. Nekem már csak egy hibázik, a kapa föld. Avval minden jó lesz. Kezembe adta a krajcárt s nagy hálálkodással eldöcögött.” (Móricz, 1964).

Vagy Tóth Krisztina koldusára, aki a hiányzó fog megtalálásával a történet főhősévé női ki magát:

„Óvatosan lehajol, elengedi a szatyrokat, aztán pont mielőtt a szerelvény befutna az Örs vezér térre, odafordul a gyerekekhez, és karmos, sárga ujjai közé csippentve diadalittasan átnyújtja a fogat.” (Tóth, 2009)

Az értekezés további részeiben a koldustípusok bemutatásánál részletesen is tárgyalom majd az identitásukban tapasztalható változásokat.

2.1.2. Klisék és sztereotípiák

„A modern irodalomtudomány szóhasználatában a toposz az irodalmi művek sorában fellépő azonos vagy hasonló jelentésű szövegrész, különböző szövegösszefüggésekben alkalmazható elem, visszatérő kifejezés, klisé, séma, alkotói fogás, szemléletmód. Ebben a meglehetősen tág értelemben *E. R. Curtius* vezette be az irodalomtudományba, hogy segítségével mutassa meg a tradíció szerepét ott, ahol a legerősebb volt: a középkori európai irodalomban.” (Szerdahelyi, 1993) „A toposzokkal foglalkozó diszciplína a topika, amely a retorikának azon része, ami a világ dolgait aszerint csoportosítja, hogy miként használhatók fel az érvelésben: ezzel egyrészt a spontaneitást igyekszik háttérbe szorítani az alkotói tudatosság javára...” (Szerdahelyi, 1993) Ezzel szemben a sztereotípia Allport meghatározása szerint egy embercsoportra vonatkozatható általános hiedelem. (Allport, 1999.) A sztereotípia tehát egy társadalomlélektani fogalom, mely a társadalmi csoportok közötti kapcsolatot/kapcsolatokat is nagyban befolyásolja. Éppen ebből kifolyólag a sztereotípiák ismerete, tudatos kezelése nagyon fontos, ugyanis ezen információk birtoklása segítheti elő az előítéletek leépítését, továbbá újabb sértő sztereotípiák kialakulásának meggátolását. (Tamás, 2014) E szerint a megállapítás szerint a csoport minden tagjára ugyanazokat a jellegzetességeket tekintjük adottnak, s figyelmen kívül hagyjuk az egyéni értékeket. A sztereotípiák meghatározása, illetve azok kialakulása az emberek személyes szükségletéből ered, ugyanis alapvető szükségletünk, hogy fel tudjuk térképezni, illetve, hogy mentálisan strukturálni tudjuk a környezetünket. „Az ambivalencia a sztereotípiában központi helyet elfoglaló folyamat, mert az ambivalencia mélységéből származik a koloniális sztereotípia értéke: ez biztosítja ugyanis számára az ismétlés lehetőségét a változó történelmi és kulturális metszéspontokban, ez alakítja ki az individuáció és a marginalizáció stratégiáit...” (Bókay, 2002) Azonban a sztereotípiákra alapozó gondolkodásmódban és véleményformálásban alapjában véve semmi rossz nincs, ugyanis ez az emberi kulturális szellem természetes funkciója. Csoportos kapcsolatainkban, a kultúrák, a vallások közötti érintkezésben nagyon gyakran találkozunk olyan

megnyilvánulásokkal, kijelentésekkel, minősítésekkel, amelyek az egész közösségre kiterjeszhető ítéletet jelentenek. Hiszen a sztereotípiák olyan „nemzetkarakteriológiáknak” szolgálnak alapul, melyek a kulturális hagyományozódás útján generációkon át élnek és működnek, „biztos” kiindulópontot szolgáltatva a saját és más nemzetek jellemzésére, a konkrét eseményeknek e karakteriológia alapján történő megítélésére. (Tapodi–Pap, 2011) Az emberi megismerés egyik legrégebbi formája és forrása a sztereotípiák alkalmazása a másik emberre, más népcsoportokra.

„Pöttömvárosban több nyelven beszéltek, és mindenki igyekezett minél több nyelven megtanulni, hiszen így sikeresebbek lehettek, bárhol könnyebben érvényesülhettek. Egérék egérül, Tücsökék tücsökül, Mókusék pedig mókusnyelven beszéltek egymás között. Így van ez rendjén, és így érdekes és kerek a világ! Egymás nyelvének elsajátítása pedig kihívás és remek móka, és aztán a nyelvvel együtt megnyílik egy egész kultúra, egy új világ.” (Móra, 2017)

Gond csak akkor lehet, hogyha a sztereotípiák miatt már eleve kialakult véleménnyel közeledünk mások felé, s ha nem tudunk elvonatkoztatni, és nem tudjuk elfogadni azt a tényt, hogy a csoport jellemzői nem érvényesek minden esetben az egyénekre is. A korábban leírtakból is jól látszik, hogy a sztereotípiák elsősorban és leginkább másokról alakulnak ki bennünk, azaz úgynevezett heterosztereotípiák. Azonban emellett léteznek autosztereotípiák is, amelyek a saját népünkről, nemzetünkről fogalmazódik meg bennünk. Ezen vélemények azonban a köztudattal ellentétben nem minden esetben negatívak, ugyanis léteznek pozitív sztereotípiák is. A sztereotípiák lényegét tekintve tehát egy „kategóriával társult túlzáson alapuló nézet”, melynek „feladata a kategóriával kapcsolatos viselkedés igazolása”. (Allport, 1999) Összefoglalva tehát elmondható, hogy a sztereotípiák egyfajta értékítéletet alkotnak meg a saját vagy másik népcsoport egészével vagy tagjaival szemben. „A Másikról alkotott mentális kép, amely szoros összefüggésben áll az önmagunkról (mint egyénről vagy csoportról) alkotott képpel, a közbeszédben, a média szövegeiben, a politikai diskurzusokban vagy a művészeti alkotásokban manifesztálódva kihatással van a mindennapjainkra.” (Tapodi, 2011) Azonban mind a toposzok, mind a sztereotípiák vonatkozásában jelen van az úgynevezett szociokulturális jelleg, amely által az adott nép, az adott

közeg számára érthető/könnyen és spontánul értelmezhető a toposzok és sztereotípiák kontextustól függően. Mindkettő az ismétlődésen, az átörökítődésen alapszik.

2.1.3. Perem-lét és kívülállás

A perem egy határ közeli helyszín, mely értelmezhető és megélhető egyfajta végpontként, de akár kezdetként is, lehetőségként vagy kényszerként, de minden esetben érzékelhető, hogy a helyzet változtatásához indokolt a határátlépés mozzanata. A határ, mely egyszerre válaszfal is és kapocs, mindig egyfajta kettősséget tükröz, akár a határidentitások is, akik egy-egy helyzetet beteljesítő/kivitelező/megélő személyiségek, és akik emiatt válnak a peremlét kulcsszereplőivé. Hiszen az ő jelenlétük vagy hiányuk igazolja központi szerepüket az adott közegben. „A metalepszis, amint azt Genette kifejti, határsértést jelent, ami nem csupán az irodalomban figyelhető meg, hanem megjelenik egy-egy optikai illúzió révén a festészetben, a freskókon és falfirkákon, a performance-okban is, a filmekben az egymásba ékelődött történetek formájában.” (Tapodi, 2017) Amennyiben ez a közeg az utca, mely esetünkben egyértelműen kutatásom központi helyszínékként kezelendő, akkor az ott élő szubjektumokat kell nagyító alá venni, hogy vajon ők milyen szerepet töltenek be az adott tér, az idő és az események szempontjából. „A szerepek a szociálpszichológia szempontjából a közvetítést segítik az egyén és a társadalom között.” (Csepeli, 1997) Az utcán élők közül, hogy csak néhányat említsek, a koldusok, a hajléktalanok, az utcazenészek mind-mind egyfajta külön világ főszereplőiként élik mindennapjaikat. Tevékenységük, cselekedeteik, példájuk és életvitelük állandó reflektorfényben zajlik, hiszen életüket az utcán közlekedő, előttük elhaladó emberek szeme láttára élik le.

„Különben én mindent szoktam látni, mert itt lakok. – Itt, a metróban? – Elnézően elmosolyodik, mintha nagy butaságot mondtam volna. – Neeem, ott fönn. Ez az én kerülemem, itt lakok a környéken. A tizenkettedik is jó, de azért ez a legjobb, az ötödik. Meg van itt egy csomó bolt. De azért itt is vannak ám szemét emberek – fűzi hozzá sokat sejtetően. Aztán megint a szoborra néz, és mint aki úgy értékeli, hogy immár beavathat a titokba, lehalkítja a hangját: – Ismerem ám a modellt. Akiről a szobrot csinálták.” (Tóth, 2009)

Ezzel együtt azonban a peremhelyzet egyet jelent egyfajta stigmatizált társadalmi státusszal is. A társadalom ferde szemmel néz rájuk, hiszen a saját tevékenysége kudarcai ők, akik ezáltal görbe tükröt tartanak eléje, és egyfajta élő példái a hangzatos szózatokban tett ígérek elmaradásának. A hétköznapi emberek is sok esetben furcsán kezelik őket, sokan azért, mert már szinte mindenáron segíteni szeretnék, mások pedig azért, mert teljes mértékben elítélik őket.

„Megy át a villamos a derékig összefirkált városon. Mossa az eső a maszatos házakat, a szürke utcákat, de semmi sem fehéredik, csak párolog reménytelenül az újabb áprilisban. Az Oktogonon leszálok. A megállóban az üvegtető alatt három horpadt arcú, nagykabátos hajléktalan ül gúlában. Egymásnak dőlnek, a középső valamit tart a térdén, azt bámulják. Messziről olyan, mint egy notebook, de ez elég valószínűtlen. Mármint hogy a hajléktalanok internetezzenek. Lehetne persze ez egy idétlen reklámkép: az internet demokratikus, wifit mindenkinek. De ez nem notebook, nem is újság. Visszasétálok megnézni, hogy akkor mi.” (Tóth, 2009)

Alapjában véve nincs helyes felelet ennek a kérdésnek a megválaszolására, de ami mindenképpen izgalmas kutatási terület és egyben elgondolkodtató kérdés, hogy minek következtében jutottak ezek a személyek koldusbotra.

2.1.3.1. Az utcazenész mint határidentitás

Az utcazenészek a határterület kicsit sem homogén közegének művészei, muzsikáló szubjektumai, akik a terek hierarchikus felosztásán belül a „koldusranglétra” második fokán állnak. (Az első fok mindenekelőtt a templomi koldusokat illeti meg.) Franz Grillparzer *A szegény muzsikus* című szövegében felsorakoztatja és bemutatja az utcazenészeket:

„Egy hárfaművész, akinek visszataszítóan kidagadtak a szemei. Egy öreg, falábú rokkant, aki egy nyilván maga gyártotta, rettenetes, félig vágódeszka- és félig verkliszertű szerszámmal sebesülési fájdalmait hasonló fájdalmasan akarta éreztetni a feléje áradó általános részvétellel. Egy béna, nyomorék fiú, egyetlen, megkülönböztethetetlen gomolyagban ő maga meg a hegedűje, végefogyhatatlanul gördülő keringőket nyekergetett púpos mellének minden hektikás hevességével. Végül – és egész figyelmemet ez az ember vonta magára – egy öreg, mintegy hetvenesztendős férfi, kopott, de nem tisztátalan Molton-felöltőben, mosolygó arcáról sugárzott, hogy önnön művészetében tetszeleg.” (Grillparzer, 1880)

Érdekes azonban megfigyelni, hogy a szerző a felsorakoztatott, egymás mellé állított utcazenészek mindegyikét rémisztőnek, félelmetesnek mutatja be, ezáltal a groteszk is megjelenik a szövegben. „A művészetben a szerepmaszkok ugyanis válogathatók. Az ókori színjátékokban a maszkot *personának* nevezték, ami latinul személyt jelent. Ha az ember azonosul a maszkjával, akkor az eggyé válik személyiségével. A maszk a karneváli népi játékok sokértelmű motívuma, arra utal, hogy a határok átléphetők. Így, átvitt értelemben, a legnagyobb határ, az élet és halál közötti átmenetet, visszafelé történő átléphetőségét, a feltámadást, újjászületést jeleníti meg.” (Tapodi, 2017) Ezzel szemben az öreg muzsikust mosollyal az arcán s elégedettséggel a lelkében írja le. Izgalmas ez a párhuzam, amely magyarázatot ad a koldulás miértjének kérdésére, hogy vajon ezek az emberek az önnön művészetükben való tetszelgés és a zene általi szórakoztatás igényéből szólaltatják-e meg hangszerüket, vagy pedig csupán és mindenáron az apróért való megdolgozás eszközének tekintik a muzsikát. A maszk azonban

mindkét esetben megfigyelhető. Egyértelmű, hogy az öreg muzsikuson kívül a többiek esetében az utóbbiról van szó, s mégis az idős ember kalapja marad üresen, a többiek meg kilószámra gyűjtik be játékkal a pénzt. Az öreg muzsikusz produkcióját egyfajta szertartásként mutatja be a szerző, a legapróbb részletekig leírja a testtartását, az arca minden rezzenését, és még valamit említ, ami a többieknél szintén nincs jelen: a kotta szerepét. Az öreg muzsikusz ugyanis kottából játszik. Igaz, hogy a hegedűn megszólaltatott hangok sora hamis muzsikát eredményez. Irónia ez, szinte öniróniának is nevezhetnénk, hiszen a kotta egyfajta keret, mely a rendet jelképezi – de kezelhetjük az irodalom metaforájaként is –, mégis az eredmény épp az ellenkezőjéről tanúskodik. A szöveg tele van megmagyarázhatatlan ellentétekkel:

„Az öregember egész lénye mintha csak azért lett volna, hogy antropológiai éhségemet a végsőkig ingerelje. A szegényes és mégis nemes alak, a férfi legyőzhetetlen vidámsága, annyi ügybuzgalom, annyi gyámoltalanság mellett; hogy éppen olyankor indult haza, mikor a magafélek számára csak kezdődött a tulajdonképpeni aratás: végül a rövid, de a leghelyesebb, teljes folyamatossággal kiejtett latin mondat. A férfi tehát gondosabb nevelést kapott, bizonyos műveltségre tett szert, és most kolduló muzsikusz!” (Grillparzer, 1880)

A szerző az ellentétek eszközével adja át a rejtély kulcsát a befogadó kezébe, hiszen nem megszokott sablonokat állít egymás mellé, hanem sztereotípiatörések sorozatát hajtja végre. A koldus, aki művelt, az idős ember, aki újat közöl, az utcazenész, aki az improvizatív muzsikát kottából játssza – mindezen jegyek egy összetett személyiséget rajzolnak elénk, aki a szegény muzsikusz által testesül meg. S a szöveg még tovább fokozza a már így is megmagyarázhatatlan helyzetet, hiszen az idős zenész határozott álláspontot vall bizonyos kérdésekben:

„Először: sose voltam éjszakázó ember, és nem tartom helyesnek, hogy másokat zenével és énekkel ilyen undorító vétekre csábítsunk; másodszor: az embernek minden dologban bizonyos rendet kell tartania, különben elvadul és fékezhetlenné válik. És végül harmadszor: Uram! Én egész nap lármázó embereknek játszom, és nyomorúságos kenyérre is alig telik; az este azonban az enyém és szegény művészetemé.” (Grillparzer, 1880)

S a muzsikus mesél, elmondja az élettörténetét, amelyben intertextuális kapcsolat fedezhető fel a tékozló fiú történetével, hiszen az ő fivérei is külföldre mennek, ő pedig itthon marad, és semmibe veszik, lelki hajléktalanná válik, kiüresedik az élete. Várja az estét, amikor az ember elvonul/elvonulhat a saját világába. Ez az a pont a szövegben, amikor a zene metafizikussá, szinte imádsággá minősül, a transzcendencia és az immanencia összeér. Ezáltal egy újabb intertextuális kapcsolat fedezhető fel a kertjelenet kapcsán, hiszen Szent Ágoston is a kertben ül, amikor kezébe veszi a Bibliát, s megtér, vallásos lesz, s a szövegben is a kertben énekel a lány, melynek hatására a főhősből muzsikus válik. A gyönyörűség ugyanis nem a tisztaságban, a helyesen lejátszott hangsorokban rejlik, hiszen nála épp a disszonanciából lesz a harmónia, amelyben rátalál a Jóistenre, s amely által a zenéje imádsággá válik.

Franz Grillparzer szövegében az utcazenész valódi határidentitásnak tekinthető, hiszen a kolduslét és a művészet határán áll. Megállapítható, hogy esetében hajléktalanságról van szó, lelki hajléktalanságról, amelyet tartalommal csakis az imádsággá minősült zene tud megtölteni. Ennek következtében nála a határátlépés az immanenciából a transzcendenciába történik meg, ami által a lelke éjszaka megerősödik.

2.1.3.2. A perem(lét) hangja

„Kicsi gyermekkorra óta készült arra, hogy zenéljen az embereknek, muzsikájával szebbé varázsolja az életüket. Reggeltől estig a zeneteremben töltötte napjait. Gyakorolt szorgalmasan, tanára minden intő szavának engedelmeskedett. Úgy érezte, ezen a napon jött el annak az ideje, hogy megmutassa művészetét a város lakóinak.” (Csider)

Csider Sándor *Az utcazenész utazása* című írásának főhőse semmiképpen sem tekinthető egyszerű utcazenésznek, hiszen mint az idézett szövegrészlet is bizonyítja, ő zeneileg képezte magát arra a feladatra, hogy szórakoztathassa a város lakóit. Hivatásának érezte ezt a tevékenységet, s amikor az első megmutatkozása, bemutatkozása megtörtént, nem értette, hogy miért nem figyelnek játékára a járókelők. Ő nem adományszerzésből muzsikált, hanem örömszerzésből, azonban hiányzott az élményszerűség játékából.

Érdemes megfigyelni a szövegben az utcát mint teret és az itt élő, mozgó szubjektumokat, ugyanis a már jól ismert „utcai” szereplők mellett feltűnik egy bohócruhás alak, azaz az utcai mutatványos is. Nagyvárosok utcáinak gyakori szereplője, aki különféle mutatványokkal és bűvésztrükkökkel próbálja elkápráztatni az arra járókat. A szövegben különös szereplő ő, hiszen látomászerűen jelenik meg, s kizárólag csak az utcazenész látja, akit hasznos tanácsokkal lát el. Szinte őrzőangyalként is definiálható, aki dolga végeztével el is tűnik. Az utcazenész meghallgatja a bohócruhás alak tanácsait, s elindul szerencsét próbálni. Elutazik a tengerhez, ahonnan:

„Búcsúzáskor a tenger saját cseppjét rejtette az ifjú hangszerébe.” (Csider), meggyógyít egy beteg gyereket, így: „Hangszerén örök nyomot hagyott a meggyógyult gyermek mosolya.” (Csider), beköszönt az életébe a szerelem, amikor: „A lány csókot lehelt a hegedűre...” (Csider). S kalandos vándorútja végeztével: „Hangszerébe kicsiny csillag költözött. Vitte magával vissza a vonatra, az emberek közé.” (Csider)

Miután visszatért a kiindulópontához, s elkezdett hegedűjén játszani, az emberek megálltak s figyelmesen hallgatták őt. Immár élményekkel teli játéka megszólította az arra járókat.

A Csider-szöveg merőben más, mint Franz Grillparzer *Szegény muzsikusa*, azonban mégis fellelhető köztük némi párhuzam és intertextuális kapcsolat. Mindkét szövegben erőteljes a transzcendens hatás, azaz az imaszerű muzsika, az őrzőangyalszerű megjelenés, azaz nagyon közeli a kapcsolat a transzcendens és az immanens világ között. Továbbá a kertben éneklő lány ihletet adó jelenléte mindkét szöveg központi eleme. A kert a lélek metaforája, a kertben éneklő lány pedig a tisztaság, a szüziesség megtestesítője, egyben a művészet legfőbb inspirációs eleme, amelynek emléke mindkét művészt élete végéig elkíséri.

Franz Grillparzer és Csider Sándor szövegeinek elemzéséből jól látszik, hogy mindkettőben felfedezhető az intertextualitás. „Az intertextualitás az a jelenség, amelyben az olvasó egy mű és az azt megelőző vagy követő más művek között fennálló összefüggéseket észleli. Ezen más művek alkotják az első intertextusát.” (Riffaterre, 1996). Érdeemes továbbá megfigyelni, hogy míg a *Szegény muzsikus* című szövegben a Tékozló fiú és Szent Ágoston legendáival fedezhető fel az intertextuális kapcsolat, addig a két kiválasztott szöveg egymás közötti intertextusa is megvalósul a kertben éneklő lány története folytán. Ezen felfedezések is igazolják a következő állítást: „Az irodalomtudomány irányzatai egyre újabb létértelmet teremtő artikulációk, szubjektív viszonyok által kiváltott változó beszéd módok, olvasási módok. Hátterükben az áll, hogy az új műalkotások új értelmezési formát teremtenek, nyomukban, hatásukra a korábbi műveket is újra és új módon lehet olvasni.” (Bókay, 2006) Ezért nagyon fontos, hogy a művek más-más életkorban történő újraolvasásával új értelmet nyer azok tartalma, ugyanis a befogadó mögött álló élettapasztalat, az aktuális események, élmények minden esetben kihatnak az értelmezésre.

A traumaelméletek szerint is az egykor elszenvedett megrázkódtatás később visszaköszön az emberek életében valamilyen más, a traumától eltérő formában. A két szöveg szereplőinek testkép- és viselkedéselemzése is ezt támasztja alá, hiszen mind a szegény muzsikus, mind az utcazenész esetében a trauma emeli fel a zenészt a művész/a művészet szintjére. Hiszen „minden művészet állandóan a zene

rangjára (condition) törekszik” (Pater, 1986), így az utcazenész is csiszolja, finomítja muzsikáját a gyakorlás technikája által. Fontos ez, különösképpen az utcazenészek esetében, ahol a koldulás módszerének legfőbb eszköze a zene.

2.1.4. Test és nyelv – a néma test képe és normatívája

A nyelv a társadalmi kommunikáció eszköze és a gondolatokat kifejező jelek rendszere (A. Jászó, 2007). Ezt a nyelvi rendszert leginkább a kreativitás jellemzi. Egy adott nyelvnek története van: szüntelenül változik, s noha egy adott pillanatban állandónak tűnhet, az állandóság benyomását keltő nyelv nem egységes; területi és társadalmi változatai vannak. „Minden élő nyelv változik az időben és variálódik térben” – állapítja meg Benkő Loránd, aki e nyelvi rétegzettség és variabilitás gazdagságára is rámutat (Benkő, 1988). A magyar frazeológiai állományt különösen jellemzi ez a sokrétűség; mind szerkezeti szempontból, mind pedig a korpuszt illetően változatokban bővelkedő és változatos tipológiájú rendszere van. Az általánosan elfogadott megközelítés szerint az állandó szókapcsolatból alakult elemeket összefoglaló néven frazeológiai kapcsolatoknak vagy frazémáknak nevezzük. Megmerevedett alakú kifejezések ezek, a gyakori használat következtében már egységes jelentést hordoznak. „Bár az állandósult szókapcsolatoknak számos különböző csoportjuk van, a legtöbbjükre jellemző, hogy a formájuk viszonylag stabil, alkotóelemeik nem – vagy csak korlátozottan – cserélhetők ki, jelentésük pedig az esetek többségében nem számítható ki az alkotóelemek jelentésének összegzése révén.” (Forgács, 2013)

Ezért is fontos megjegyezni, hogy a frazeológia egyrészt összegyűjti, közzéteszi és kutatja a nyelv szinkroniájában használt szólásokat, a diakrón frazeológia pedig a szólások kialakulás-történetével, etimológiai-szemantikai aspektusainak a kérdéseivel, az egyes frazémák időbeni változatainak elemzésével foglalkozik. Bańczerowski nyomán a frazeológus nagyon fontos szerepet játszik az adott nemzet nyelvének, történelmének és kultúrájának a kutatásában. A frazeologizmusokban rögzült az a világ, amelyben az adott nemzet élt, és ezzel együtt a társadalmi-politikai szokásai is, amelyek az adott kulturális és civilizációs körhöz való tartozásról tanúskodnak. Így tehát nem meglepő, hogy a köznyelvben rögzült frazémákat előszeretettel alkalmazzák/alkalmazzuk a hétköznapokban is,

de visszaköszönnek az újságok hasábjairól és egy-egy irodalmi mű szövegéből egyaránt. Sokrétű használatukat változatos jelentéstartalmuk indokolja, ami különösképpen segíti a nehezen kimondható/elmondható, de mégis közlésre váró tartalmak rafinált beleszövését a beszédünkbe/írásunkba (vö. Bańczerowski, 2012).

A frazeológiai egységek különféleképpen építhetők be a szövegbe, attól függően, hogy szólást vagy közmondást alkalmazunk-e. A szólások főként a stílus színesítésére, a közlendő élénkítésének az eszközeként használatosak; elterjedtek, közismertek és főleg ezért alkalmazzuk őket. Szemléletesek és képszerűek, hiszen így válhatnak transzparens jellegűvé, közérthetővé. Ettől eltérően a közmondások különálló/önálló mondatként kerülnek bele a szövegekbe, s így a használat során leginkább a szövegrész elején, tételmondatként vagy a szövegrész végén, illetve a szöveg előtt címként szerepelnek. Ebből is látszik, hogy „egészen másként épülnek bele a szövegbe a lexéma-, illetve a mondatértékű egységek, hiszen míg az előbbiek magába a mondatba szerkesztődnek bele, addig az utóbbiak önálló mondat formájában jelennek meg” (Forgács, 2007).

Az értekezés további részében a *koldus* szó köré épült frazémákkal foglalkozunk, de nemcsak e frazémák szinkrón megjelenési formáit kutatjuk, hanem mindenekelőtt a fejlődéstörténetükre helyezzük a hangsúlyt. Tesszük ezt oly módon, hogy elsősorban megvizsgáljuk a *koldus* lexéma diakrón szemantikai módosulásait, majd az azokhoz társuló frazémák diakrón megjelenési formáit vesszük nagyító alá: mégpedig a koldusok testi fogyatékeihez kapcsolódó egyéb frazémák alapján.

2.1.4.1. A *koldus* lexéma diakrón változatai

A *koldus* lexéma eredetét, formálódását és időbeni változásait a következő szótárakban vizsgáltuk:

- Benkő Loránd (főszerk.): A magyar nyelv történeti–etimológiai szótára I–IV. Akadémiai Kiadó, Bp., 1967–1984. = TESz.
- Szarvas Gábor–Simonyi Zsigmond: Magyar nyelvtörténeti szótár I–III. Bp., 1890–1893. = NySz.
- O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások. Gondolat, Bp., 1976
- B. Lőrinczy Éva (főszerk.): Új magyar tájszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest 1979–2010. ÚMTsz.
- Pusztai Ferenc–Juhász József–Szőke István–O. Nagy Gábor–Kovalovszky Miklós (szerk.): Magyar értelmező kéziszótár. Akadémiai Kiadó, Bp., 2000. = ÉKsz2.
- Forgács Tamás: Magyar szólások és közmondások szótára. Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemléltetve. Tinta Könyvkiadó, Bp., 2003.

A *koldus* lexéma először a Müncheni Kódexben (1466) fordul elő: „vala egy néminemű koldos Lázár nevű”. A magyar nyelv történeti–etimológiai szótárában a *koldul* ige megjelenése 1372-re tehető, míg az ebből származtatható *koldus* kétszófajú névszóként 1416 utánra, hozzávetőlegesen 1466-ra tehető. A *koldus* szó kétszófajúságát jelzi, hogy használható főnévként és melléknévként egyaránt. Főnévi jelentése a TESz.-ben ’kéregetésből élő személy’, s az Apor-kódexben használják először *kuldos* formában, míg melléknévként 1780-tól használatos a ’nagyon szegény’ személyek jelzőjeként (Magyar Hirmondó 142: NySz.). A lexéma származéka a *koldusság* szó, mely az Apor-kódexben fordul elő először, mégpedig a *kuldosságban* formában. A szó eredete a ’csavarog, kószál’ jelentésű igéhez vezethető vissza, amely valószínűleg hangutánzó-hangfestő eredetű. Nagyszámú származékai a *kalandozik*, *kódorog*, *kóricál*, *kóvályog*, *kórász* szavak.

A Magyar Nyelvtörténeti Szótár egyetlen jelentésben említi a *koldus* szót, s Bornemisza Pétertől származtatja az első adatot, azonban jelzős szerkezetként említést tesz a *vándorló koldusról*. A népnyelvben ekkor már számos növénynévbe beépülhetett a szó, ezért fontos még megemlítenünk az úgyszintén e szótárban szereplő *lator koldus lába sebesítő fű* leírást, mely Melius Juhász Péter *Herbáriumából* származik, s a *koldustetű* nevű növényre utal. Kiss Jenő a tájnyelvi szó jelentését is megadja: „Az árokparton tenyésző növényeket termésük »ragaszkodásáról« nevezték el így; mint: ruhába, szőrzetbe beleragadó apró, barna termésű gyomnövény; ennek kapaszkodó magva” (48). Az említett növények termése, tüskés gyümölcse rátapad mindenféle ruhaszövetre, az állatok bundájára, s így terjednek mindenfelé. Ismert a *ragadáncs* ’Lappula’ (MNöv. 131) elnevezés is, amely szintén ezt a tulajdonságot hangsúlyozza. A *koldustető* (*kúdústető*, *kódisztető*) elnevezésnek azért van olyan sok jelentése, mert ezzel a névvel a népnyelv a Lappula nemzetségen kívül még igen sok olyan növényt jelöl, amelynek kapaszkodó termése van. Ilyen például a mizsóton kívül a párlófő, tüskemag, Orlay-murok, ragadós galaj, királydinnye, szerbtövis, subás farkasfog, bojtorján.” (Érdekes növénynevek IV.)

A Magyar nyelvtörténeti szótárban fellelhető továbbá a *koldusrongyok* összetétel és a *nyomorék koldus* jelzős szerkezet, amelyekben már a koldusokra jellemző testi fogyatékoság leírása is előkerül. A szótárban a szócikk végén a *koldus* lexémához kapcsolódó frazémákat is megtaláljuk: Senki énfelőlem nem tartja, hogy *szemérmes koldus* volnék.; Ne utáld meg a *nyájas koldust*. (Kisviczay: Adagiorum); *Szemérmes koldusnak* üres a táskája.; Nem fél *koldus* a fosztástól.; *Koldustól* kérsz táskát.

O. Nagy Gábor szótárában a *koldus* lexéma kapcsán fellelhető frazémáknak három elemzési lehetősége körvonalazódik. Az egyik a szociális momentum, amelyhez a *Koldustól kér tarisznyát* frazéma társítható; ebben előbukkan a *koldustarisznya* fogalma, melynek részletes elemzésére a továbbiakban térünk ki. A másik a vallási mozzanat, amely kapcsán az *Ül, mint a koldus a portikusban* ’templom előcsarnoka’ frazéma lesz/lehet az elemzés tárgya. Ugyanis a koldus-hierarchiában a templomi koldus igen előkelő helyet foglal el, így ez a kenetteljes ülési rítus emiatt ad többletjelentést a fent említett frazémának. Míg a *kolduló*

barát kifejezés a szerzetesi szegénységre, a vagyonukról teljes mértékben lemondó, aszkéta életmódot folytató egyházi személyekre utal. A frazémacsoport harmadik megközelítés pedig a pejoratív vonulat, egyfajta metaforikus szemlélet, melyhez az *Egy koldusból kettő* 'szegény legény és szegény lány házassága' frazéma kapcsolható, ez tekinthető példaként, amely kissé gúnyos, ironikus felhangot tükröz. Az *énekes koldus* kapcsán említ a szótár további frazémákat, illetve további jelzős szerkezeteket, ilyenek a *vak koldus*, az *ázott koldus*, az *alázatos koldus* és a *búcsús koldus*.

Érdekességként megemlíthetjük a *Koldus csillagot*, továbbá az ehhez kapcsolódó gyerekdalt. „A Koldus csillag nevét véli és vitatja valamely, ma már népünk előtt ismeretlen pogány isten neve elkeresztelésének. De ki hinné még most? aminél kevesebbet nem állíthatni: hogy a mi tűz istenünket rejtegeti a hagyomány e név alatt, mely a hiszékeny gyermekekkel ma is énekelteti: »Hozd el koldus a napot!«” (Kandra)

Az Új magyar tájszótárban a *koldus* lexémának – mint főnévi, mind pedig melléknévi funkcióban – sok alakváltozatára leltünk: ilyenek a *kódis*, *kódé*, *kudús* stb. A szófaji aspektusú értelmezés során a csak főnévi vagy csak melléknévi használatban is több jelentést, több alkalmazási lehetőséget találtunk a tájszótárban. Ezekhez a jelentésekhez több frazéma is társul, főként pejoratív, gúnyos jelentéssel. Előfordulnak paradox jelentésű frazémák is, ilyenek a *Fél tőle mint koldus a garastól* vagy a *Koldustól kér tarisznyát*. A szólások közül előfordul a *Koldusútra megy ~ Cigányútra megy*, illetve *A magam koldusa vagyok* (ha szegényen is, de szabadon élek) állandósult szókapcsolat.

Forgács Tamás a *Magyar szólások és közmondások* című szótárában a *koldus* lexémához kapcsolva a ma is igen gyakori és közismert *Szemérmes koldusnak üres a tarisznyája ~ Szégyenlős koldusnak üres marad a tarisznyája* frazémákat találtuk. Előfordulnak továbbá a *koldusbot*, a *koldustarisznya* és a *kolduskenyér* címszavak alá csoportosított frazémák különféle változatai is.

A Magyar értelmező kéziszótárban a *koldus* főnévi címszó alatt a következő magyarázat található: 1. 'rendszeres kereset nélküli, kéregetésből élő személy' pl. *vak koldus*; 2. 'tönkrement, nincstelen személy' pl. *koldussá tette az árvíz*. A szó

melléknévi jelentése: 'nyomorult, nincstelen, szegény' pl. *koldus ország*. A szólások közül az értelmező szótár a következő népi használatú és tréfás hangulatú frazémát említi: *Már a koldus is a harmadik faluban v. határban jár* – ezt későn kelő ember korholására alkalmazzák, jelentése: 'már későre jár'.

2.1.4.2. A koldus lexémához kapcsolódó frazémák diakrón változatai

A frazémák kialakulását, transzformálódását és időbeni változásait a következő szótárak segítségével követtük nyomon:

- Erdélyi János 1851. *Magyar közmondások könyve*
- Margalits Ede 1896. *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*
- O. Nagy Gábor 1976. *Magyar szólások és közmondások*
- Bárdosi Vilmos 2003. *Magyar szólástár: (Szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező és fogalomköri szótára)*
- Forgács Tamás 2004. *Magyar szólások és közmondások szótára: (Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemléltetve)*

2.1.4.3. Koldusbotra jut frazéma diakrón változatai

O. Nagy Gábor szerint (1976) egyszerű, összetett és mondat formájú szólásokról beszélhetünk. Az egyszerű szólások azok a kifejezések, amelyekben nincs sem mellékmondati rész, sem azonos mondatrészek ismétléséből eredő tagoltság. A *Koldusbotra jut* frazéma metaforikus jelentést hordoz, hiszen a vagyon elvesztését, elszegényedést jelent. Így a metaforikusan motivált frazémák közé sorolhatjuk, motiváltságuk szóképen alapul, konkrét → absztrakt jelentésátvitellel jönnek létre (vö. Forgács, 2007). Rozgonyiné Molnár Emma A *szólások grammatikai tulajdonságai* című tanulmányában a szólásokat három alcsoportba osztja: szólásglosszémákra, szólásszintagmákra és szólásmondatokra (1981). Az általunk vizsgált frazéma a szólásmondatok csoportjába tartozik, hiszen a *Koldusbotra jut* predikatív magot tartalmazó szólás, amit az igei frazeologizmusok közé sorolhatunk be. Ezek mondattani feje mindig ige, melyhez egy vagy több lexikálódott bővítmény kapcsolódik/kapcsolódhat.

A *Koldusbotra jut* szólás a 'vagyonát v. jövedelmi forrását elvesztve teljesen elszegényedik' jelentést hordozza, a frazéma teljes értékű értelmezéséhez azonban szükség van arra, hogy megértsük a koldusbotnak mint eszköznek a

jelentőségét a koldusmiliő viszonylatában. A bot ugyanis a koldusnak legszükségesebb szerszáma. A kifejezés képszerű, s metaforikus jelentéssel bír, azonban a legtöbb ember az elszegényedés fogalmával azonosítja. A szólás minden emberre vonatkozhat, társadalmi rétegtől, nemi és vallási hovatartozástól függetlenül használatos, mégis inkább elvont síkon válik elemezhetővé/értelmezhetővé.

A frazéma igei feje a diakroniában változásokat mutat, hiszen többféle szerkezeti és szemantikai eltéréseket találunk. Gyakran használatos a *Koldusbotra jutott* forma, melyben az igei rész múlt idejű volta módosítja a frazéma jelentését is, ezáltal sokkal mélyebb interpretálhatósági lehetőséget rejt magában. A *jutott* ige E/3 személy múlt idejű formája oly módon változtatja meg a jelentéstartalmat, hogy a történés befejezettsége révén, mely immár állapotot jelöl, hangsúlyosabbá teszi az önhibából történő elszegényedés lehetőségét.

Szintén a szólás igei része variálódik a *Koldusbotra juttat* <vkít> 'teljesen tönkretesz vkít' szólásban, melyben a műveltető ige használata arra utal, hogy több személy által valósul meg a cselekmény. Az elvontság síkján elemezve a szólást a negatív kicsengés jelzi a cselekményben rejlő s az azt vezérlő rosszindulatot

Az eddig vizsgált, gyakori és jól ismert frazéma mellett egyéb jelentéskört mozgósító frazémák is konstruálódtak a *koldusbot* lexémával:

Erdélyi János *Magyar közmondások* című gyűjteményében, mely 1851-ben jelent meg, a *Koldusbotra jutott* formát találhatjuk meg, azonban Margalits Ede 1896-ban kiadott *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások* könyvében a koldusbot lexémára épülő, ám kontextusában többletjelentést hordozó szólásokat találunk. Ilyenek a *Minden koldus a maga botját dicséri* vagy a *Minden koldus a maga botját őrzi* és a *Kicsiny a koldus, de elég nagy a botja* vagy a *Kis koldus, nagy bot* szólások, melyek esetében megfigyelhető a koldusbot jelentőségének hangsúlyozása. Az első fent említett példában kétféle változatot figyelhetünk meg, aminek következtében a két szólás mindössze az igehasználásban különbözik egymástól: az első esetben a *dicséri*, a másodikban az *őrzi* ige van jelen, ez is alátámasztja azt a tényt, hogy a koldusbot a koldus ékessége, amelyre büszke, talán a legbüszkébb, s melyre vigyáznia kell, hiszen az életben maradását, a létét

szavatolja. Ezért vált közismertté egy újabb szólásváltozat: a *Ritka koldus bot nélkül*, mely alátámasztja az állításomat, s ezért használjuk az olyan helyzetek leírására a következő szólást, amikor a közlő már tudja, hogy az adott helyzet sikertelenséggel zárul, hiszen a lehetetlen kéri: ezt fejezi ki a *Koldustól a botot kéri* szólás. A *Kicsiny a koldus, de elég nagy a botja* frazéma jelentésében hasonló a *Kicsi a bors, de erős* szóláshoz, amikor ellentétes jelentéstartalmat tükröz a szólás első fele a folytatáshoz képest; az erősebb fél ugyanis gyakran lenézve próbálja kihasználni a másikat, vagy csak erejét fitogtatja a gyengébbnek vélt társa előtt, minek eredményeképpen magát keveri bajba, amit a *Kis koldus, nagy bot* szólás is hivatott közölni, csak rövidebb és tömörebb formában.

2.1.4.4. Koldustarisznya frazéma diakrón változatai

A Magyar értelmező szótár szerint a *tarisznya* 'nyakba vagy vállra akasztva hordott, rendszerint ráhajtott fedőlappal ellátott nyitott táskaféle' (Pusztai, 2008), amit sok esetben az öltözet részeként, vagy különálló tárolásra, hordásra szolgáló eszközként használnak. A népmeséknek köszönhetően közismertté vált a szó jelentése, ugyanis a szegénylegények szerencsepróbáló útjai előtt az édesanyák ebbe csomagolták a hamuban sült pogácsát, ami eledelként szolgált a hosszú út során. A koldusöltözetnek is elengedhetetlen kelléke a tarisznya, hiszen ez az erszényszerű táskát viselőjének szinte állandó rekvizitumává válik, minek következtében a legértékesebb dolgokat tárolja benne, mint amilyenek a pénz és az élelem. A koldusok esetében azonban ez a tarisznya a legtöbb esetben üres marad, esetleg az alján csörög benne némi aprópénz, így nyelvünkben különféle szólások és közmondások honosodtak meg róla. Elsősorban magáról a tarisznyáról mint tárolásra szolgáló eszköztől születtek frazémák, ilyenek a *Telhetetlen, mint a koldustarisznya*, *Mindig üres, mint a koldustarisznya* és a *Meg nem telik, mint a koldustáska*, majd pedig a személyről is akinek a tulajdonában áll a tarisznya, ilyenek a *Szemérmes koldusnak üres marad tarisznyája*, *Szemtelen koldusnak tele nagy táskája* és a *Szégyenlős koldusnak üres a táskája*. Az említett példákból is látszik, hogy az emberi jellemek és a tarisznya teltsége között vonható párhuzam. Érdekes azonban megfigyelni a frazémákban rejlő jelentésbeli különbségeket: az első esetben, ha a *Szemérmes koldusnak üres a táskája* szólást elemezzük, akkor megállapítható, hogy a koldus szégyenlősségének következtében maradt üresen a táskája; azonban hogyha megfigyeljük a *Szemérmes, mint az üres táskájú koldus* formát, amely szintén közismert, akkor észlelhető jelentésbeli különbség az előzőhöz képest. Ugyanis az első esetben a koldus szemérmességének eredménye az üresen maradt tarisznya, míg a második esetben az üres táskának tudható be a koldus szemérmessége.

Margalitsnál megtalálható a szólás fent említett mindkét változata: *Szemérmes koldusnak üres a tarisznyája* és a *Szemérmes, mint az üres táskájú koldus*, továbbá ugyanezen címszó alatt lelhetők fel a *Szemtelen koldusnak tele*

nagy táskája és a *Szegénylős koldusnak üres a táskája* szólások is, amelyek az ellentétes jelzők hatására ellentétes jelentést hordoznak. Ezeken a szólásokon túl a gyűjteményben megtalálható még a *Tanulatlan ifjú még ifjúságában a koldustarisznyát viszi a nyakában* szólás is, amelyben a koldustarisznya már egy újabb aspektusú szemantikai többletet kap, hiszen a frazéma kontextuális jelentését figyelembe véve itt nem egy állandósult állapotra, az elszegényedett sorsra kell gondolnunk, hanem a tanulásban rejlő lehetőségek kibontakoztatására. Hasonlóképpen tekinthetünk a *Tékozlónak ruhája végre koldus táskája* szólásra is, melynek jelentése a kolduslétben rejlő lehetőségek megragadására és a leleményesség által történő túlélésre sarkallja a peremre szorult embereket.

O. Nagy Gábor *Magyar szólások és közmondások* című 1976-ban kiadott gyűjteményében már magyarázatot is társít a szólásokhoz és közmondásokhoz. Így a *Koldustól kér tarisznyát* [rég: Koldustól a botot kéri; Koldustól tarisznyát vesz el] = a) (táj) olyantól kér vmit, aki maga is nagyon szegény, aki maga is elvesztette mindenét b) (rég) olyasmit kér, ill. vesz el vkitől, ami nélkül az nem lehet el c) (rég) lehetetlent akar. *Koldustól ne várj tarisznyát* = az egyetlen holmiját senki sem adja oda másnak (táj). *Szemérmes* [szégyellős v. táj: szerény vagy néma] *koldusnak üres* [üresen marad] *a tarisznyája* [rég: a táskája] = aki szégyell kérni v. a maga jogos érdekében szót emelni, az hátrányt, kárt szenved. *Mindig üres, mint a koldustarisznya* = mindig üres (táj). *Telhetetlen, mint a koldustarisznya* = semmivel sem elégszik meg, mindig többet akar. *Koldustarisznyát akaszthat a nyakába* [rég: Koldustarisznyára szorul] = annyira elszegényedik, hogy akár koldulni is elmehet. ~ Koldusbotra jut. *Koldustáska vállán, aranygyűrű ujján* – nem (jól) illenek össze = aki szegény, az ne parádézzon! (rég).

Az összegyűjtött szóláskorpuszból jól látható, hogy az előző fejezetben szereplő *koldusbot* és a *koldustarisznya* is elengedhetetlen kelléke a koldussorsa jutott emberek életének. A koldusbot fegyverként, míg a koldustarisznya éléskamraként szolgál, minek következtében mindkettő fontos tartozéka a kolduslétnek.

2.1.4.5. Koldusénekhez kapcsolódó frazéma diakrón változatai

A koldusnak a hangja egyben hangszere is, mely által teljesíti küldetését, túléli a hétköznapiakat s megteremti a maga kenyerét. A koldusok a társas magány önálló szubjektumai, akik énekükkel teremtenek kapcsolatot a transzcendens és immanens világ között, minek következtében énekhangjuk által mondanak áldást az őket megsegítőkre vagy szórnak szitkokat az őket elítélőkre, lenézőkre. Így a koldusének milyenségéről is születtek frazémák, melyek diakrón változatainak vizsgálatát a folytatásban végezzük el.

Erdélyi János *Magyar közmondások könyvében* a *koldusének* címszó alatt az alábbi frazémák találhatók meg: *Énekel a koldus, úgy kap alamizsnát, Egyhangú mint a koldusének és a Kifogy mindenéből mint koldus az énekből.* Az *Énekel a koldus, úgy kap alamizsnát* szólás utal a koldusének létfenntartó szerepére, ugyanis az éneklés következtében megkapott alamizsna jelzi az elvégzett feladat kulcsfontosságát. Az *Egyhangú mint a koldusének* frazéma kapcsán elmondható, hogy a legtöbb esetben – némi kivétellel, hiszen a nagyvárosok utcáit járva azért találkozhatunk olyan koldusokkal és utcazenészekkel is, akik zeneileg képzett emberek, akik sok esetben csak kihívásból próbálják ki az utcán való zenélést, míg mások objektív okok miatt kerültek/kerülnek az utcára, s ez az egy túlélési lehetőség maradt a számukra – az énekes vagy hangszeren játszó, esetlegesen a két típust kombináló koldusok nem képzett zenészek, ezért a hamis hangok, az egyhangúság és a nem pontos hangszerjáték jellemző lehet rájuk. A *Kifogy mindenéből mint koldus az énekből* szólásból arra következtethetünk, hogy a kolduslét alapvető eleme a végletekig történő kitartás, hiszen esetükben ez jelenti a túlélés zálogát. Tehát az énekből való kifogyás akár a teljes kilátástalanságot, azaz az élet végét jelentheti.

Margalits Ede gyűjteményében a koldusének címszó körül az *Úgy húzza a szót, mint a szentiványi koldus az éneket, Jajgat mint a koldus a búcsúban* és a *Jajgat mint a kódis a vásárban,* illetve a *Kifogy mindenéből mint koldus az énekből* szólásokat lelhetjük fel. Az *Úgy húzza a szót, mint a szentiványi koldus az éneket* frazéma több változata is ismeretes, ugyanis több helységnév, tájegységnev is

előfordulhat a koldus lokalitásának jelzőjeként, továbbá utal a koldus énekének silány minőségére, ami nem is nevezhető igazán éneknek, sokkal inkább az elnyújtott szavak egymásutánosságából válik értelmezhetővé a közölni kívánt tartalom. A *Jajgat mint a koldus a búcsúban* és a *Jajgat mint a kódis a vásárban* szólások azonos jelentéstartalmúak, a *kódis* ugyanis a *koldus* lexéma korábbi táji megfelelője, amely az Új magyar tájszótárban a *koldus* lexémá alakváltozataként fordul elő. A jajgatás ebben az esetben a koldulás módszertanának az eszköze, amit olyan helyen végeznek az ebből élő személyek, ahol nagy embertömegek fordulnak meg, így a búcsú, a vásár tökéletes helyszín tevékenységük megvalósításához. A *Kifogy mindenéből, mint koldus az énekből* szólás pedig az ének létfenntartó szerepét hivatott jelezni.

O. Nagy Gábor gyűjteményében az alábbi magyarázatok találhatóak a koldusének vezérszavú frazémák mellett: *Kifogy mindenéből, mint koldus az énekből* = semmije sem marad (rég). *Jajgat, mint a koldus a vásárban* [a búcsúban; Öt-kiált ('kiabál'), *mint a sebes koldus a búcsúban*; Öt-kát ('kiabál'), mint a sebes valagú koldus] = hangosan v. ok nélkül jajgat, ill. így kiáltoz (táj). *Nem lesz belőle énekes koldus se* = nem lesz abból semmi, nem fog az sikerülni! (táj). *(Úgy) énekel, mint a nyirádi [palágyi] koldus* = a) hamisan énekel b) a szavakat elnyújtva, éneklő hanglajtással beszél (táj). *Egyhangú, mint a koldusének* = nincs benne semmi változatosság.

Az említett frazémák diakrón változatai is jól tükrözik a koldusének jelentőségét, ami a koldulás módszertanának egyik legfontosabb eleme, s ami a betevő falat megszerzését eredményezheti.

2.1.4.6. A *sánta koldushoz kapcsolódó frazéma diakrón változatai*

A *sánta koldusok* esetében sokszor felmerül az emberekben az a kérdés, hogy esetükben valós fogyatékoságról lehet-e szó, vagy mindazok a színlelés áldozatai lesznek, akik hisznek nekik. Sok esetben ugyanis az elszegényedett sorsú emberek a színjáték/színlelés eszközét választják a sajnáltatás tárgyaként, amely által megpróbálnak némi aprópénzt összekéregetni az őket körülvevő emberektől. Másrészt viszont a *sánta koldushoz* fűződő szólások, közmondások görbe tükröt tartanak az emberek elé, ugyanis az emberi lustaságra, jellemgyengeségre hívják fel a figyelmet.

Erdélyi János gyűjteményében egyetlen szólás található e címszó alatt, amelyhez némi magyarázatot is társít a szerző: *Már a koldus is a harmadik faluban jár.* = Azaz már régen megvirradt. Mondhatni olyanra, aki elkésik a fölkeléssel. Különféle változatai ismeretesek még ennek a szólásnak, mint amilyenek a *Már a koldus is a harmadik utcában jár*, továbbá a *Már a hatodik falut járja a koldus, mikor te ágyadból felkelsz*, melyben viszont a ... *mikor te ágyadból felkelsz* rész egyértelműsíti az emberi lustaságra történő figyelemfelhívást. Ezekben a frazémákban a koldus személye nem negatív konnotációjú, hiszen ezekben a korán kelés, a gyorsaság, a feladatvégzés és az igyekezet a legfontosabb jelentéselem.

Margalits Ede gyűjteményében szintén szerepel egy szólás a *sánta koldusról*: *A hamis lelkűt a sánta koldus is utoléri*, mely hasonló jelentéskört ír le, mint *A hazug embert hamarabb utoléri, mint a sánta kutyát*. Ez utóbbi közismert közmondásunk, s mindkettő az emberi jellem gyengeségére utal.

Erre a jelzős szerkezetre O. Nagy Gábor a következő szólásokat említi: *(Már) a (sánta) koldus is a harmadik (hetedik) faluban (határban) jár (énekel)* = Kelj fel, hiszen már régen megvirradt, már dologidő van! (nép, tréf.). Ebben a gyűjteményben – a zárójeles részekben – már jól láthatók a szólás variációs lehetőségei. Ezek a különféle szólásvariációk jól tükrözik, hogy miként változik a jelentéstartalom, hogyan súlyosbíthatóak a koldusok körülményei, és hogyan hangsúlyozható még inkább a szegénysors. A *koldus* vagy a jelzővel ellátott *sánta*

koldus használata, illetve, hogy jár-e a koldus, vagy énekel inkább, mind-mind módosítják a szólás jelentéstartalmát, s a különféle koldustípusok által utalnak az emberi kényelmességre, lustaságra, mulasztásokra.

2.1.4.7. A vak koldushoz kapcsolódó frazéma diakrón változatai

A vak koldusról leginkább olyan szólások, közmondások születtek és maradtak fenn, amelyek azt írják le, hogy a látni nem tudás következtében hogyan lehet becsapni vagy átverni az ilyen embert. Ennek következtében több esetben is előfordul, hogy a szólások ironikus hangulatúak, illetve ellentétes értelmű, antonim kifejezéseket tartalmaznak.

Margalits Ede elemzett gyűjteményében több szólás és közmondás is található a *vak koldus* vezérszóval. *A poklot a vak koldus is láthatja*, azaz 'a közeledő rosszat nem kell feltétlenül látnunk, megérezzük azt előre'. *Azt mondta a vak koldus, szeretném látni.* = Valaki nagyzolásának, hetykélkedésének a csúfolása – értelmezi a szerző. *Vak koldusnak fagaras is jó*, melyben a fagaras a bevezetőben már említett átverés eszköze. A *fagaras* egy jelentéktelen, értéktelen pénznem, amelyet a szólás különféle változataiban a *fabatka* szóval is gyakran helyettesítenek. A *fabatka* is hasonló jelentést hordoz, innen ered a *Fabatkát sem ér* közismert szólásunk, ami azt jelenti, hogy semmit sem ér. A *Vak koldus is örül, ha patkóra talál* szólásban érdemes a patkó jelentőségére figyelni, hiszen a patkóforma egy olyan alakzat, amit a vak emberek tapintás alapján is meg tudnak ismerni, azonosíthatnak, s amely a szerencse jelképeként közismert, így a vak ember is a szerencse jelentését társítja a patkóhoz. A *Vak koldusnak is alamizsnán a szeme* szólás utal az alamizsna létfenntartó erejére, melynek hangsúlyozását eredményezi, hogy a szólásban a vak koldus szeme is a betevő falatokon pihen. A *Fél tőle, mint koldus a garastól* szólás ellentétes értelmű, antonim kifejezést tartalmaz, hiszen a koldus a garas után vágyakozik, s nem fél tőle. Ugyanezen szólásnak kialakult egy újabb változata, amelyben már kicserélődött az antonim jelentést hordozó elem: *Kap rajta, mint koldus a garason*, amely már valós jelentést tartalmat tükröz. Ennek a változatnak egyfajta fokozása figyelhető meg a gyűjteményben, hiszen előfordul a *Kap rajta, mint koldus a fagarason* változat is, melyben szintén ellentétes jelentésre találunk, csak most más formában, mint az előzőekben, itt ugyanis nem az igei fej miatt alakul ki az ellentétes jelentés, hanem a *fa* előtag miatt. S még egy újabb változata ennek a szólásnak: a *Kap rajta, mint*

vak koldus a fagarason, amelyben ironikus helyzetet teremt a vak koldus fagaras utáni kapása, hiszen egyfajta megcsúfolásról, kigúnyolásról van szó benne.

O. Nagy Gábor 1976-os gyűjteményében e címszó alatt a következő (magyarázattal ellátott) szólások találhatók meg: *Kihúzta (már) a vak koldus a dugót, nem látja bedugni.* = erősen fúj a szél. *Örül neki, mint vak koldus a fagarasnak*, illetve a *Fél (tőle), mint (a) koldus a garastól.* [rég: *Örül neki, mint (a vak) koldus a (fa) garasnak; Kap rajta, mint koldus a garason*] = nagyon örül neki, kap rajta. (táj, tréf). *Vak koldusnak fagaras is jó* = nem való annak finom, drága holmi, aki nem tudja értékelni. (rég).

„Az újabb kutatások egyértelműen bizonyítják, hogy a frazeologizmusok több szóból álló szóképzési egységek, amelyeket azonban csak viszonylagos állandóság jellemez. A frazeologizmusok egymással is és az egyszerű lexémák körével is sokszorosan összefonódnak. Az állandósultság szempontjából tehát nem szükséges, hogy tökéletesen rögzült szerkezetet kérjünk számon a frazeológiai egységeken. A helyes megközelítés tehát sokkal inkább az, hogy tudomásul vesszük: a frazeológián belül vannak szilárd és kevésbé szilárd szerkezetű egységek, de ez utóbbiak is nyelvi és pszicholingvisztikai egységnek tekintendők.” (Forgács, 2007)

A *koldus* lexémához kapcsolódó frazémák vizsgálata is bizonyította, ahogyan a diakrón változatok vizsgálatának eredményeképpen is megmutatkozott, hogy a frazémákban mind szintaktikai, mind pedig szemantikai változások tapasztalhatóak. Továbbá láthattuk azt is, hogy a hétköznapi emberekben nagyon gyakran alakul ki negatív sztereotípiák az elszegényedett, koldussorsban élő embertársaink közösségéről, miszerint ők büdösek, koszosak, alkoholisták, ingyenélők, éhenkórászok stb. Azonban ne feledkezzünk meg arról sem, hogy élethelyzetük és a kialakult sztereotípiák mögött ott áll a társadalom, amelynek minden egyes szereplője, minden egyes rétege mást és mást vél bennük felfedezni, és különféle nézeteket vall a peremre szorultak sorsáról. Az államvezetés azért nem kedveli őket, mert a saját tevékenységének a kudarcát látja bennük, az egyszerű emberek pedig azért kerülnek őket, mert szerintük olyan életvitelt

folytatnak, aminek példáján minden ember látja, hogy sokszor egy pillanat elég ahhoz, hogy hasonló sorsra jusson/juthasson/kényszerüljön bármelyikünk.

2.2. Kívülállás és ideológia

Kívülálló karakter lehet a koldus, a hajléktalan, az utcazenész, az ikerpár egyik tagja, egy fél pár zokni, egy fél fülű gomb, egyszóval bárki. A másság leírása ezért a régi és a kortárs szövegekben nagyban különbözik egymástól, ugyanis bárki lehet kívülálló egy szövegben, hiszen a kívülállás sokszínűsége erre teret biztosít. A jelenség műfajtól független, hiszen saját kutatásaim során is számos műfajjal foglalkoztam, mint amilyenek a novella, illetve a rövidpróza, a tárca, a mese, az életrajzi regény, a napló és intermediális kapcsolataik. „A történelem egészen korai korszakai óta a más kultúrákkal, nyelvekkel és szokásokkal való találkozást a szelektív észlelés irányította, mely hajtja a kíváncsiságot, ösztönzi a képzeletet, és lenyűgöző képeket idéz fel az emberek elméjében. A Másik értékelése természetesen nem más, mint a saját nézőpontunk visszatükröződése. Az európai hagyományban a saját magunkról és a másiktól alkotott kép már az ókori görög irodalom korai formáiban megjelenik, a görögök és a barbárok közötti különbségtétel szeterotípiáiban. Aiszkhülosz számára, aki athéni polgárként a szalamiszi csatát (Kr. e. 480) is szemmel követte, a perzsák csupán egy barbár nép voltak, mint ahogy a szkíták is a jón Hérodotosz szerint. Eredetileg a *barbaros* szó hangutánzó jellege az – idegenek dadogó kiejtésére utalt, Attika és a Jón-szigetek lakóinak kulturálatlan artikulált beszédével szemben (Beller, 2006). Hasonló kulturális különbségek határozzák meg később a görögök és rómaiak, rómaiak és németek, keresztények és pogányok közötti felsőbb- vagy alsóbbrendűség pozitív és negatív vonásait. A középkorban a keresztény és az iszlám vallás katonáinak érvei az elbeszélő költeményekben és apologetikai (hitvédelmi) szövegekben a kor vallási ellenségei egzotikus elidegenítésének és ördögiesítésének képi gazdagságáról tanúskodik. Ez még ma is alapját képezi a Kelet és Nyugat képeinek küzdelmében rejlő sok félelemnek és félreértésnek (Said, 1978; Huntington, 1996).” (Beller–Leerssen, 2014)

„Amikor a különböző országokból és kultúrákból származók találkoznak, a valós tapasztalat és a mentális képek versenyre kelnek. A másokkal való korábbi találkozások megszabják előzetes elvárásainkat, ezek viszont előre determinálják

további találkozásainkat más Másokkal. Kialakult attitűdjeinkben lehetetlen különbséget tenni aközött, hogy mi az elsődleges, tiszta tapasztalat, és mi származik a kulturális akkumulált képeinkből. Nem létezik őseredeti találkozás. Attitűdjeink kulturális determináltak, amint azt az etológusok emberi és állati analógiák segítségével igyekeztek megmagyarázni. A kognitív pszichológia ezt »szelektív figyelemnek« nevezte (Flade, 1994; Hoffmann, 1994). Az irodalmi szöveg is leredukálja egy szereplő összes jellemvonását egy kisszámú, megjegyzendő, szembetűnő aspektusra és jellemvonásra. Közösségek esetében, amelyeket egy csoport, nép vagy faj fogalmával jelölünk, ezek a vonások sztereotípiák formájában jelentkeznek. A sztereotípiákon alapuló reprezentációk pedig az – előítéletek melegágyát képezik, melyek a maguk módján racionalizálják és »igazolják« a sztereotip fogalmakat. Ezen önmagára visszautaló kölcsönhatás nyomán a társadalompszichológusok bevonják a sztereotípiákat az előítéletek meghatározásába (Schäfer/Six, 1978). Ennek ellenére ugyanakkor az emberi viszonyokban fennálló ellentétes és harmonikus tendenciák folytonos váltakozása serkentőleg hat a képzeletünkre. Az ebből születő mentális képek és eszmék a humán tudományokban egy kiemelten fontos tudományterület kifejlődéséhez vezettek, mely az utóbbi néhány évtizedben került előtérbe a migráció, konfrontáció és – mind a tudományos, mind a köznapi – globalizáció hatására.” (Beller–Leerssen, 2014)

A második világháborút követően három tagköztársaságban élt magyar kisebbség a szocialista Jugoszlávián belül, ezek a következők: Szerbián belül a Vajdaság Autonóm Tartomány, a Horvát Szocialista Köztársaság és a Szlovén Szocialista Köztársaság. Ebben az időszakban rohamosan csökkent a magyarok száma a Vajdaságban a nagymértékű emigráció következtében. Ennek eredményeként teljes mértékben lecserélődött a magyarság elitje is a második világháború után. Mindettől eltekintve a magyar nyelvű oktatás a körülményekhez képest jó helyzetben volt, hiszen az ötvenes években kiépített gimnáziumok, szakmunkásképzők és szakközépiskolák pótolták a munkaerőt, míg az 1954-ben meginduló Újvidéki Egyetem, majd az 1959-ben megalakult Magyar Tanszék megfelelően képzett tanárokat biztosított az oktatás számára. 1945 őszétől megjelent a *Magyar Szó* napilap (a *Szabad Vajdaság* folytatásaként), továbbá létre

jött a *Híd*, a Vajdaság egy igen magas színvonalat képviselő folyóirata. Ez az 1934-ben Szabadkán indult folyóirat a második világháború végén jelent meg újra (1947-től Újvidéken adták ki), ami egyben a vajdasági irodalom újraindulását is jelképezi. Továbbra is ideológiai folyóirat maradt, bár ekkorra már az irodalomra helyezi a nagyobb hangsúlyt. 1951 és 1955 között, Majtényi Mihály szerkesztése idején irodalmi, művészeti folyóirattá vált, és a továbbiakban is ezt a szemléletet tükrözte, ettől kezdve már esztétikai értékeket hordozó irodalmi folyóiratként tekintünk rá. (lásd. bővebben: Madarász Kulcsár, 2015)

Az irodalomban felfedezhető változások legnagyobb mértékben a társadalmi változások következményei. Az irodalmi ábrázolás marxista tétele: „A művészet megemberesíti a világot.” (Sinkó, 2004) Az 1950-es években a Szovjetunióban megerősödő szocialista realizmus irodalom-felfogásnak kellett megfelelő teret biztosítani, s ennek hozadéka, hogy a társadalmilag hasznosítható irodalomnak volt szerepe az átalakulásban. Hiszen az ember egy adott korba, a jelenbe születik bele, mely semmiképpen sem az ő akaratának a műve, s ehhez a jelenhez kapcsolódik a múlt, melyhez való viszonya és viszonyulása alapján fogja majd formálni a jövőt/jövőjét. Függetlenül attól, hogy múlt, jelen vagy jövő vonatkozásában végezzük-e a kutatásunkat, a megismerés az a jellegzetesség, amely mindhárom idősíkhöz szorosan kapcsolódik. A marxi megismerés összegez, ugyanis az összegzés végére kihelyezett pont új gondolatok kiindulópontját jelenti ezen felfogás és szemlélet értelmében. Ugyanis Marx szerint az eredményt nem az emberek öntudata határozza/határozhatja meg, hanem épp ellenkezőleg a társadalmi létük és a társadalmi feltételek. A marxi történelemfilozófia tehát újra felfedezi az embert mint a történelmi–társadalmi erők tevékeny objektumát, azonban ezen elmélet szerint őt cselekvő szubjektumi voltában tünteti fel, mellyel önmagát és környezetét a leghatékonyabban formálhatja. Éppen ezért áll a marxista szemléletmód értetlenül a következő kérdés előtt: „Mi módon lehet megmagyarázni, hogy a művészetek fénykora semmiképp sincs arányban a társadalom, tehát az anyagi alap általános fejlettségi fokával?” (Sinkó, 1963).

1950 áprilisában megjelent a *Híd* negyedik száma, amely főként a fiatalok szövegeit tartalmazta. „A szám megjelenése valamelyest tükrözte az országban zajló folyamatokat, amelyek keretében a Tájékoztató Iroda határozata nyomán

kialakult szovjet–jugoszláv ellentét részeként a Jugoszláv Írószövetség II. kongresszusa állást foglalt a szovjet típusú irodalomszemlélettel szemben.” (Magyarok a Vajdaságban, 1950) Ez azonban egy igen heves vitát robbantott ki az ifjabb és idősebb nemzedék hangadói között, akik a vajdasági magyar irodalomszemlélet alakulását nem egyformán képzelték el. „Pedig hát kitől kaphatná meg alkotó szabadságát a művész? Csakis önmagától.” (Toldi, 1993)

Többen igen keményen bírálták az áprilisi *Híd* fiataljait, többek között Tomka Gábor az *Ifjúság Szavában*, aki felelős szerkesztőként aláírás nélkül jelentette meg a *Nem ez az új nemzedék hangja* címmel ellátott szövegét: „Az áprilisi *Híd* fiataljai – ezt elvárjuk tőlük – kiheverik betegségüket. Ha majd ifjúsági tömegeinkkel egy úton indulnak el, egyazon eszmétől hevítve, akkor adhatnak csak majd egészen más irodalmat, olyat, amely valóságunkat ábrázolja, és éppen ezért társadalmunk, új nemzedékünk nevelésében is fontos tényező. Ha az új hangot halljuk tőlük, akkor a mi hangunknak valljuk az övékét. [...] Igaz, lapunk hasábjain is olvashattunk nem oda illő verseket és elbeszéléseket. A bírálat megvolt és okultunk belőle. Ennek az az eredménye, hogy a jövőben nem követünk el ilyen hibát.” (Magyarok a Vajdaságban, 1950)

Rehák László a *Magyar Szó* felelős szerkesztőjeként három részből álló, folytatásos cikkben közölte kritikáját a kibontakozó fiatalság szárnypróbálgatásairól. Az első részben igénytelen dolgozatként jellemzi az áprilisi *Híd* hasábjain közölt írásokat, a második részben Németh István és Petkovics Kálmán verseit és elbeszéléseit támadja, míg a harmadik részben Tomán László Debreczeni József akkori verseskötetéről szóló kritikáját bírálja felül. (Major, 2011)

Gál László a *Dolgozóknak* jelentette meg bírálatát *Eltévedt fiatalok* címmel, melyben gyáva, forradalomtól menekülő ifjúságnak tartja az áprilisi *Híd* fiataljait, akik veszélyt jelentenek, ugyanis véleménye szerint, aki már húszéves korában ellenforradalmár, az minden valószínűséggel meg is marad annak s ez beláthatatlan következményekkel jár(hat). (Major, 2011)

Sinkó Ervin azonban szembeszállt az áprilisi *Híd* szerzőit támadó kritikákkal az *Ifjúság Szavában* megjelentetett cikkében. Pártfogásába vette a

fiatalokat, továbbá Sinkó fontosnak tartotta, hogy találkozzon a feltörekvő fiatalsággal, és emiatt újvidéki látogatása során egy értekezlet keretében útmutatást és támaszt nyújtott a fiataloknak. Beszédét három részre tagolta, az első részben a vajdasági magyar írók elhivatottságáról beszélt, a második részben a kritikusokkal, pontosabban Rehák és Gál kritikájával foglalkozott, a harmadik részben pedig a fiatal írók szövegeit véleményezte külön-külön. (Major, 2011)

Bori Imre *Válasz* címmel jelentetett meg egy szöveget a *Magyar Szóban* Az áprilisi *Híd*ről megjelent kritikák margójára címmel. Ebben a cikkben Rehák és Gál kritikáival foglalkozott a szerző, továbbá nem rejti véka alá azt sem, hogy érdekelné Herceg János és Sinkó Ervin véleménye is a kialakult helyzettel kapcsolatban. Véleménye szerint nem az irodalom van a *Híd*ért, hanem a *Híd* az irodalomért. Bori Imre szerint a fiatalok lírája mindössze válaszreakció az idősebb nemzedék formalizmusára. (Major, 2011)

Az 1950-es évek kezdetén, különösen az áprilisi *Híd*-szám megjelenését követően jelentős alkotók szólaltak meg, adtak hangot véleményüknek és alakítottak ki álláspontot. Ezek az évek új hangokkal és új témavilággal bővítették a vajdasági magyar irodalmat.

Mindemellett a vajdasági magyar irodalom karakterét és egyediségét a sztereotípiák vizsgálata nyomán lehet körültekintően feltárni. „A növekvő nemzettudat és ennek politikai eszközei nemcsak témát és tipikus jellemző vonásokat szolgáltatottak az irodalmi képformálódáshoz, de azt a kérdést is kiprovoálják, hogy vajon a különböző nemzetekről alkotott képünk tényleges-e, vagy csupán fikció. A nemzet »feltalálása« és annak tisztázása, hogy miből is áll egy nemzet, tulajdonképpen ugyanannak a történelmi éremnek két oldala. Egy valamely másik nemzetről, illetve a saját nemzetünkről alkotott képünk tanulmányozása hozzásegít, hogy az imaginárius képek összességéből kiválogassuk a különösen aktív előítéleteket, sztereotípiákat és kliséket.” (Beller–Leerssen, 2014) A Senteleky Kornél által hirdetett „*helyi színek elmélete*” szintén jelen van az általam értelmezett szövegekben, s a kiemelt elmélet mellett ezen szövegek által betekintést nyerhetünk a háború utáni helyzet és életkörülmények színpalak mögötti, csupasz valóságába is.

Kutatásom ezen részében az 1950. évi *Híd*-számok nyomán az akkori írónemzedék(ek)hez kapcsolódó sztereotípiák vizsgálatával, különösen a folyóirat áprilisi számában olvasható szövegek sajátosságaival foglalkozom. (lásd. bővebben: Madarász Kulcsár, 2015)

2.2.4. „Egy új nemzedék hangja szól hozzánk – hallgassuk meg”

A nemzedékhez mint fogalomhoz társul egyfajta szemléletmód, világlátás és véleményformálás. „A generációs szemlélet, mely szerint a történet folyamán fellépő írócsoportokat mind egyszerűen és egyetemlegesen generációnak szokás nevezni, s ez a tény motiválja a fejlődést, annak a faktumnak a túlzott kihasználásával, hogy az egy csoportba tartozó írók többnyire egykorúak is szoktak lenni. A kivételek természetesen elhanyagolhatók, hiszen pompásan sikerül a végső cél: a történet mechanizálása.” (Joó, 1935) Az 1950-es évek nemzedéke a II. világháborút követő időszak nemzedéke, amelynek tagjai átérték a munkásosztály uralomra jutását, s ismerik ennek minden velejáróját.

Ez a nemzedék új hangot szólaltatott meg a vajdasági magyar irodalomban, és ezáltal megnőtt az érdeklődés a régió irodalma iránt. A vajdasági magyar írók ideológiai feladata akkor az volt, hogy a titói szocialista fejlődés szolgálatába álljanak. A vajdasági magyar írók ebben az időszakban nagyon visszafogottak voltak, nem volt szükség külső cenzúrára, hiszen az öncenzúra ennél sokkal nagyobb nyomást gyakorolt rájuk és mindennél meghatározóbb volt. Bori szerint az árpilisi *Híd*-szám jelentős fordulatot hozott, ami azonban nem teljesen helytálló. Igaz ugyan, hogy egy csoport fiatal kapott szárnyra ebben a számban, új színekkel tarkították a vajdasági magyar irodalom palettáját, azonban semmiképpen sem nevezhető sorsfordulathoz ez az esemény. (Szerbhorváth, 2004) Mi sem bizonyítja jobban az igen nagy nyomást gyakorló öncenzúrát, mint az, hogy az árpilisi *Híd*-szám szövegeiben igen alacsony az aktuális politikai helyzetre illő sztereotípiák száma. Pedig: „Stanzel érvelése szerint a történelmi tudatosság fejlődésében a politikai konfliktusok, de még a háborúk is sokkal könnyebben merülnek feledésbe, mint a másokról és az – idegenekről – alkotott képeink.” (Beller–Leerssen, 2014) Lőrinc Péter a júniusi *Híd*-számban *Fiatalok HÍD-ja* címen megjelentetett egy cikket, melyben kifejezi örömét, hogy új nevekkal gazdagodott a vajdasági magyar írók száma, továbbá kifejezi aggodalmát is az új nemzedékkel kapcsolatosan. Hiszen nem helytálló elkülöníteni a fiatalok irodalmát az idősebbek irodalmától, ezzel együtt azonban nagy örömét is kifejezte, hogy van utánpótlás és

lesz kinek átadni a lantot. „Az első lépés biztató, bár sokban elszomorító is. Mert előlről kezdték a fejlődést — a dekadens formalizmusnál, és így nagy utat kell megtenniök, hogy megkerülve az új formalizmus vétkét — oda jussanak az új ember adásához, az új ember megteremtéséhez önmagukban és másokban. Ennek az új embernek, persze, új a mondanivalója, és megtalálja hozzá az új formát is.” (Lőrincz, 1950)

Az áprilisi *Híd* fiataljai igen visszafogottak írásmódjukban, félénkebbek a kifejezőképességükben, továbbá a kimondhatatlant kerülgetik, de mégsem kerül részükről kimondásra szövegeikben. Véleményem szerint, amit a sztereotípiák vizsgálatára alapozok, az idősebb generáció – kiemelném Lőrinc Péter *Selyem zsebkendő* című szövegét a májusi és a *Fiatalok HÍD-ja* c. szövegét a júniusi számból – sokkal merészebb, nyíltabb és mélyrehatóbb. Az ifjabb generáció írásaiban elvétve találtam a szocializmus sztereotípiáiból, inkább a szocializmus hatásmechanizmusával foglalkoztak részletesebben, az idősebb generáció viszont már be meri emelni szövegeibe a vörös csillagot, a vörös zászlót, a tulipános dalt és egyéb jelképeket, melyek által lehetőséget biztosít a szocializmushoz kötődő sztereotípiák vizsgálatához. A fiatalok újítása ezáltal leginkább a műfaji sokszínűségben és az új szemléletmód átadásában mutatkozik meg. (lásd. bővebben: Madarász Kulcsár, 2015)

2.2.5. A szegénység sztereotípiái Németh István *Helytelen világ* című szövegében

A vajdasági magyarokról kialakult sztereotípiák leginkább a vajdasági magyar irodalom szövegeiben tükröződnek vissza. Mi sem nyújthatna kiválóbb táptalajt a sztereotípiák vizsgálataihoz, mint a vajdasági magyar írók művei, melyek legnagyobb része az irodalmi folyóiratok hasábjain került a nyilvánosság elé, így jutott el az olvasók kezébe.

Jó példa erre az április *Híd*-ban Németh István *Helytelen világ* című szövege, mely a háború utáni elszegényedett réteg mindennapjait és életét tükrözi. A napszámosoknak kijutó szegény sors sztereotípiái fedezhetők fel a szövegben, ilyenek a nagycsaládok, a sok gyermek, a dolgozó apa, a ház körüli munkákat elvégző anya, az éhezés és a kilátástalanság.

„Az asszony mutatja be ezt a gyönyörű étel-áldozatot az urának, aki egy hétig kubikolt kenyéren-hagymán. Szinte ömlene ki száján a szó: neked főztem, édes uram. De visszaszorítja. Nagyon keservesen jutott pedig a tyúkhöz, összekuporgatott filléreiből vette. S hogy milyen nagy újság egy szerény kis csirkepaprikás is ezekben a még szerényebb kis házakban, azt tán legjobban ez az öt kisgyerek öröimzsivaja bizonyítja...” (Németh, 1950)

Ez esetben azonban a sztereotípiák jelenléte mellett az intertextuális utalásrendszer is érvényesül a szövegben, ugyanis a népmesékből ismert intertextusok szüremlenek be a szerzői beszédmódba (*„annyi a gyereke mint a rosta lika, vagy talán még annál is eggyel több...”*), sztereotípiának tekinthető a gondoskodó édesanya és a dolgozó édesapa szerepe, az apa reményvesztettsége miatt a kocsmába jár vigasztalódni: *„Futni kell tovább, a kocsmá felé. Űzi a cudar élet, melyben józanul élni irtózatossan nehéz...”*(Németh, 1950) Sinkó Ervin ekképpen vélekedik a szerzőről: *„Németh István nemcsak hogy tehetséges, hanem nagyon tehetséges író – ezt főleg azokra a mondatokra építem, amelyekről talán ő maga sem sejti, hogy a legszebbek. Azokra, amelyek emelik, egyre emelik az egymás után következő gondolatokat, és tisztán adják a képet.”* (Sinkó, 2004)

„Odalép a pléhvel bevont söntéshez és kér egy kis üveggel.” (Németh, 1950)

A szöveg az élet problematikájával foglalkozik, a szegény sorsban vergődő családmodellt mutatja be az olvasó számára. A mindennapok taposómalmába kényszerülő családfenntartó kínszenvedése által érzékelteti a munkásréteg vergődését, a napról napra kérdésessé váló betevő falat meglétét és a családra nehezedő általános helyzetet. Ezáltal a szegény sors sztereotípiái kerülnek előtérbe, hiszen a napszámosréteg sztereotípiái általánosíthatóak az adott társadalmi réteg egészére. (lásd. bővebben: Madarász Kulcsár, 2015)

2.2.6. A *Gát* és a gátlástalanság sztereotípiái

Petkovics Kálmán *Gát* című szövegében a társadalmi rétegek között megmutatkozó különbségek sztereotípiái fedezhetők fel. A gazdag legény, aki szegény lányt vesz feleségül, a lakodalmat, az ünnepet, a készülődést jellemző határátlépés helyzetébe kerül, az ehhez fűződő szokásrend semmiképpen sem csaphat át sztereotípiatörésbe, hiszen ez beláthatatlan következményeket vonna maga után. Az olvasó a szekundáris olvasás folyamatában, a szöveget értelmezve azonban mégis felfedezhet egy igen jelentős sztereotípiatörést. Somaházi István, a történet főhőse – aki nem megy el testvére lakodalmába, testvére gazdag férfi felesége lesz, őt viszont elfelejtették meghívni – az emberpiacon árulja magát a legnagyobb nincstelenség közepette munkát keresve, amikor is sógora, a gazdag Karamfila Zoltán szintén megjelenik az emberpiacon, napszámosokat keresve. István azonban nem jut sorra, hiszen megtelik a kocsi, s a gazdag úr már indulna is, amikor István minden bátorságát összeszedve, büszkeségét félretéve segítséget, pontosabban munkát kér sógorától.

– *Sógor... – mondta tapintatosan.*

Karamfila merev büszkeséggel nézett rá:

– *Ki vagyok én neked?*

István megemberelte magát s bátran szemébe nézett sógorának.

– *Tudtommal sógorom – mondta –, mert Irén az én testvérem.*

– *Én nem ismerlek! – válaszolt hidegen Karamfila.*

Szavait megszegényítésnek szánta, de azok váratlanul büszkeséget csiholtak elő a rongyos ruhájú napszámosból:

– *Hát tudd meg, én sem ismerlek téged!” (Petkovics, 1950)*

Zoltán elutasítja István kérését, azonban a szöveg vége felé, amikor a földesurakat is az elszegényedés fenyegeti, az események a fejük tetejére állnak, úgyhogy Karamfila Zoltán felkeresi Istvánt, hogy segítséget kérjen tőle. Somaházi István azonban – ismerve a betyárbeccsület szabályait – emlékezni kezd az

emberpiacon történetekre, majd példabeszéddel válaszol a segélykérésre, melyet Karamfila képtelen végighallgatni, és elmenekül.

– *Várjál sógor, ha már sógorom vagy! Emlékszel-e azokra a harmincas esztendőkre, sógor? Tudod, mikor ott álltam az emberpiacon... Én nagyon emlékszem... De neked is eszedbe kell, hogy jusson: Ugye akkor nem ismertük egymást? Így mondtuk úgy-e, sógor? Emlékszek én nagyon... De mégis ismertelek téged és most is ismerlek! Nagyon... Tudom, hogy mekkora gazember vagy! De amint látom, te nem ismeresz engemet. Pedig kár! Ha ismernél, biztos nem jönnél hozzám ilyen gyalázatos kérésekkel... Látod, sógor, mégiscsak jó a rokonságot ismerni.* (Petkovics, 1950)

A sztereotípiatörés igen nagy jelentőséggel bír a szöveg végén, hiszen a sorsfordulat, illetve a bekövetkezett szerepcsere adja meg a történet csattanóját (anekdotaszerűségét). Ez esetben a sztereotípiatörés az emberi méltóság megtartását jelenti, hiszen az anyagiaktól eltekintve az emberség volt ennek a helyzetnek az igazi fokmérője. Ha sztereotipikus helyzet alakult volna ki, akkor Somaházi István fejét hajtott volna Karamfila Zoltán előtt, s eleget tett volna sógora kérésének, azonban épp annak a fordítottja lesz a történet végkimenetele, mint amit az olvasó elvárna vagy elképzelne, s ezáltal válik igazán izgalmassá a történet.

A szöveg berkeiben a szerző két különböző társadalmi réteg sztereotípiáit ütközteti, aminek a végkifejlete egy anekdotaszerű sztereotípiatörés lesz. Hiszen jelen vannak az úri réteg sztereotípiái, melyek a fennhéjzásban, a dölyfösségben mutatkoznak meg Karamfila Zoltán képviselőjében, és megjelennek a napszámos réteg sztereotípiái a mindennapok nehézségeivel, a munkakeresés sikertelenségeivel, a kilátástalansággal megfűszerezve Somaházi István személyében. Azonban a sztereotípiatörés mégis a becsület és emberség kérdésénél dől el. Hiszen amíg Somaházi István meg tudja tartani önbecsülését, és nem hajlik meg a „gazdag sógor” úri szavára, addig Karamfila Zoltán kénytelen lejjebb adni a nagyképűségéből, és mégsem jár sikerrel. Az áprilisi *Híd*-szám egy örökzöld problematika sztereotípiáit sorakoztatja fel ebben a kontextusban. (lásd. bővebben: Madarász Kulcsár, 2015)

2.2.7. Herceg János Szenteleky Kornél elméletére gondol... – Helyi színek és sztereotípiák

„S mivel akkor már nemcsak író volt, hanem egy kis vajdasági folyóiratnak a szerkesztője, tudatában volt annak is, hogy lehetnek írók itt a Vajdaságban, s írhatják halomszámra a könyveket, ha alkotásaik nem erről a vidékről szólnak, nem ebben a talajban gyökereznek, ha nem az itteni emberek életéről adnak képet – akkor az nem lesz vajdasági irodalom.” – Herceg János így vélekedett Szenteleky Kornél helyi színek elméletére alapozva a vajdasági magyar irodalomról. (Major, 2011) Az áprilisi *Híd* azonban több olyan szöveget is közölt, amelyek a fenti idézetet több szempontból alátámasztják. A szövegekben a vajdasági ember ízes nyelve és szokásrendje, továbbá munkamorálja tükröződik vissza.

Bóna Júlia *Halászálet a Tiszán* című szövegében a zentai halászat fortélyait és szokásrendszerét írja le. A szöveg ízes, népies nyelve és az alkalmazott terminológia a szociográfiához közelít. A halászathoz fűződő szakszavak felsorolásával, a település nevének használatával, az ételek, étkezési szokások megnevezésével mind-mind jelzi a szerző a vajdasági emberek hétköznapijainak jellemzőit.

„Igazat mond Pista. Mindig nehéz vót az élet a halásznak. Többször megtörtént, hogy csinyátunk tíz »varsát« is, éjje-nappa kötöttük és ehejeztük a Tiszán adventba. Jött hirtelen a nagy hideg, meg a zuz, s mind fővette a szerszámot és evitte. Így ment ez néha évrű-évre.” (Bóna, 1950)

Továbbá kiemelhető, hogy két helyen is intertextuális helyzet alakul ki a szövegben, mégpedig Pista bá feleségének, Örsének a meséje kapcsán, amikor két vajdasági magyar népmese kerül be a szövegbe, amely szintén a népiesség jelenlétét szolgálja, továbbá példát mutat a mesemondáshoz kapcsolódó szokásrendről. (Bóna, 1950) A *couleur locale* elmélet szempontjából vizsgálva Bóna Júlia szövegében a helyi színek kizárólag a halászat, továbbá a halászathoz társuló szokásrendszer tükrében vizsgálhatók, azonban ez csak egy szemszögből világítja meg a problematikát a teljesség igénye nélkül. Mégis felfedezhetőek azok

a sztereotípiák, amelyek a zentai halászokat jellemzik, s ami által rájuk is mint csoportosulásra tekinthetünk. Hiszen a sztereotípiák vizsgálatának a lényege, hogy az egy embercsoportra jellemző általánosításokat, véleményeket vizsgálja s erre a szöveg megfelelő lehetőséget biztosít.

Megvizsgálva az áprilisi *Híd* tartalmát s az 1950-es években a vajdasági magyarság életszemléletét és hozzáállását, a legtöbb szövegből kiderül, hogy az itt élő magyarok igen elszánt és céltudatos emberek; akik túléltek a háborút, és akik próbálják túlélni a háború utáni szegénységet; akik megpróbálnak megfelelni a rendszernek, de mégis kitartanak a maguk igaza mellett; akik földi javaikat tekintve kifosztottak, de lélekben annál gazdagabbak; akik szolgasorsban élnek, azonban a földesúr nem tudja nélkülözni őket. A vajdasági ember a túlélő, akárhányszor is döntik padlóra, azért mindig talpra áll, s megrázva magát, folytatja életútját. (lásd. bővebben: Madarász Kulcsár, 2015)

2.2.8. A munkásréteg majálisának sztereotípiái

Lőrinc Péter *Selyem zsebkendő* című elbeszélésében Gyapjas András élettörténetén keresztül mutatja be az akkori Újvidéket, továbbá a lázadó munkásréteg tettekrekesztését. A szöveg beszámol a vallásszabadság korlátozásáról, a pártos szónoklatokról és a tömeg manipulálásáról. Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelméhez* hasonlítja a szerző az Újvidék főterén kialakult helyzetet, melyből a munkásréteg kitörni készül, és fellázad az őket korlátozók ellen, de a lázadás sikertelen lesz. Ebből az elbeszélésből is jól tükröződik, hogy a fiatal írónemzedék ugyancsak a szocializmust építi az idősebb írók nyomdokain. Az a szemléletmód jellemezte ezt a korszakot, hogy akik a szocializmus fejlődését szolgálták, azok egy táborba verődtek, akik pedig ellene voltak ezen építkezési folyamatnak, azokra ellenségként tekintettek. (Sinkó, 2004) Az általam elemzett szövegek közül a *Selyem zsebkendő* tartalmazta a korszak jellegzetes sztereotípiáit. A vörös zászló lobogtatása, a május 1-je ünnepként való feltüntetése, az elvtárs megnevezés használata mind a szocializmus rendszerének elengedhetetlen rítusai. A tulipános dal eléneklése, mely gyakorlatilag gyászénekként csengett fel a harcolók ajkán, továbbá a tulipánt gúnyoló fokhagyma mellre tűzése jelképként szolgáltak, a hatalommal való harc jelképei voltak. A szabad vallásgyakorlat tiltása, illetve az összeférhetetlenség a rendszer és a vallás szemlélet között kitűnt a szövegből is: „Csonkában még ma is furcsa mód keverednek a vallásos és a forradalmi gondolatok. Áhitattal emeli a zászlót. Jézus és Marx nevében is kész a halálra.” (Lőrinc, 1950)

Május 1-je még ma is a munka ünnepeként él a köztudatban. Mindenki majálisozni jár, s ünnepli, élvezi a szabadnapokat. Eredetileg a munkások ünnepeként tartották számon ezt a napot, csak a későbbiekben, a szocialista blokkban változtatták meg az elnevezést a munka ünnepére, azonban a diktatúrák bukását követően is ünnep maradt a volt szocialista országokban. (Harmat, 2013) A katolikus egyház is ünnepel május 1-jén, hiszen 1955. május 1-jén XII. Piusz pápa Munkás Szent József ünnepének rendelte el ezt a napot és ilyenkor Jézus nevelőapjára, az ácsra emlékezünk.

Gál László versében a *Május* mint menedék szerepel, ami igen nagy ellentétet mutat Lőrinc Péter szövegével szemben, hiszen míg a Lőrinc-szöveg igen negatív színben tünteti fel a májust, addig Gál László úgy látja, mint amire mindenkor mindenki egyformán vágyakozik, nemtől, nemzeti hovatartozástól és foglalkozástól függetlenül. Ez a két szöveg az 1950. évi májusi *Híd*ban szerepel, s azt bizonyítja, hogy a szerkesztő, Ernyes György ütköztetni kívánta a szemléletek, nem kívánta véka alá rejteni az ellentétes nézeteket sem.

Izgalmas továbbá nagyító alá venni Laták István *Májusi vigalom* című versét is: ebben a szövegben a május 1-je az év legboldogabb napjaként kerül bemutatásra, amikor mindenkinek mindent szabad, amikor önfeledten lehet kacagni, mulatni, s amikor mindenki részesülhet a jóból. Eltekintve attól, hogy az utolsó versszakban megjelenő vörös csillag, mely viharvert, de viharálló is egyben, s melyet a nap bearanyoz a szocializmus jelképeként, mégis árnyékot vet/vethet a mulatozó tömegre.

Nagy vörös csillagot aranyoz be a nap

A stadion színes épülete ormán.

És a viharvert, de viharálló Csillag

Nézi, hogy ring s reng a felszabadult tömeg

Tarka forgatagban tovahullámoztán... (Laták, 1949)

A májusi szám sztereotípiáit vizsgálva kettősség fedezhető fel az általam elemzett szövegekben. Ez a kettősség a munkásréteg sztereotípiáinak és a szocializmus sztereotípiáinak párhuzamában fedezhető fel. Ugyanis míg a vörös zászló, a vörös csillag mind a diktatúrát jelképezik a szövegekben, addig a gondtalan munkásréteg május 1-ji hangulatának sztereotípiái is megférnek/megférhetnek egymás mellett kontextustól függően.

A sztereotípia egy társadalomlélektani fogalom, mely a társadalmi csoportok közötti kapcsolatot is nagyban befolyásolta. Nagyon fontos a sztereotípiák ismerete, ugyanis ezen információk birtoklása segítheti elő az előítéletek leépítését is, továbbá annak megnehezítését, hogy újabb sértő sztereotípiák alakuljanak ki. (Tamás, 2014) A nyelvi interakciókban a sztereotípiák a kommunikáció eszközeként jelennek meg, mégpedig annak elengedhetetlen

részét képezve, kifejezések, metaforák, szólások, közmondások, szimbólumok, közhelyek, továbbá poénok formájában. Ezek a jelenségek fedezhetőek fel az 1950-es évek vajdasági magyar szerzőinek írásaiban is, s ezen sztereotípiák azok, amelyek a vajdasági embereket mint embercsoportot jellemzik. Allport szerint ugyanis a sztereotípia irányulhat egy-egy csoport egésze, de egyetlen egyén ellen is, azon az alapon, hogy az illető a szóban forgó csoport tagja. Ez azt jelenti ugyanis, hogy az előítélet valamely egyénnel szembeni beállítottság, míg a sztereotípia egy csoportra, kategóriára, illetve azon keresztül, a dedukció révén az adott csoport bármely tagjára vonatkozik. (Sztankó, 2014) Walter Lippmann szerint a sztereotípiákat nemcsak azért használjuk, mert minden egyes információt képtelenek lennénk megjegyezni, s a sztereotípiák alkalmazásával takarékosra törekszik az emberi gondolkodás, hanem azért is, mert segítségükkel megvédhetjük pozíciónkat a társadalomban. (Tamás, 2014)

Az 1950-es évek vajdasági magyar irodalmát kezdetben újszerű beszédmód jellemezte, mely az 1950. évi áprilisi *Híd*-szám megjelenésének nyomán mutatkozott meg. Mindettől a meglepetéstől eltekintve azonban, többek között Herceg János is kiállt saját meglátása mellett, miszerint élnek emberek a hazájukban is hazátlanul, mások pedig idegenben, de mégis otthon és boldogan. Eleget tett tehát a B. Szabó György által igényelt irodalmi találkozó megszervezésének is, melyre 1951. szeptember 4-én és 5-én került sor, és ahol szintén kimondta a kimondhatatlant, hogy szerinte megvannak a politikai, erkölcsi és anyagi feltételei annak, hogy ezen a területen – Vajdaságban – önálló magyar irodalmat lehessen teremteni. Az áprilisi *Híd* fiatalságának tevékenységéről pedig a következő a véleménye: „A dadogásból is ki kell érteni az eredeti hangot, a formátlan anyagban is meglátni az isteni szikrát.” (Major, 2011) Bori Imre ugyancsak pártfogásába veszi az ifjú feltörekvő nemzedéket, s elmondása szerint a *Híd* és a vajdasági magyar irodalom egyelőre elválaszthatatlanok, hiszen a folyóirat az irodalom gyűjtőmedencéje, benne készül, az olvasó szeme láttára és bábáskodása mellett az irodalom. (Major, 2011) Ekkor kialakult egy újabb vita, Bori Imre és Lőrinc Péter között, minek folytán Lőrinc kilépett a *Híd* szerkesztői közül, és a továbbiakban nem kívánt részt venni a vajdasági magyar irodalmi életben.

A *Híd* hasábjain megjelent szövegek túlnyomó többsége azonban alátámasztotta a vajdasági magyar irodalom létjogosultságát, továbbá igazolta a sztereotípiák kialakulása, megléte és jelenléte kapcsán a vajdasági magyar ember életrevalóságát és tettekkészségét. Németh István *Helytelen világ* című szövege a nagycsaládokhoz, a szegénységhez és a kilátástalansághoz kapcsolódó sztereotípiákat sorakoztatja fel, ezáltal rávilágít a szocializmus hatásmechanizmusának a munkásrétegen történő lecsapódására, mely az ifjú nemzedék egyik képviselőjének megfogalmazásában került a lap hasábjaira. Bóna Júlia *Halászélet a Tiszán* című szövegében a folyó mellett élő lakosság életmódját mutatja be egy már-már szociográfiához hasonló stílusban. Ebben a szövegben az ízes nyelv, továbbá a halászokhoz mint csoporthoz fűződő sztereotípiák vizsgálatára nyílt lehetőség. Petkovics Kálmán a *Gát* című írásában a társadalmi ranglétra különböző fokain elhelyezkedő embertípusok karakterisztikájával foglalkozik, továbbá ebben a szövegben az olvasó anekdotaszerű csattanóval szembesül a szöveg végén, mely a különböző társadalmi rétegek sztereotípiáinak ütköztetése által valósul/valósulhat meg. Lőrinc Péter *Selyem zsebkendő*, Gál László *Május* és Laták István *Májusi vígalom* című szövegei azonban tele vannak a korszak jellemző sztereotípiáival, amelyek kiterjednek a világnézet, a vallási hovatartozás és a rendszer minden szegmensére. A május 1-je fogalma, a munkások felszabadult öröme vagy éppen elkeseredett vergődése különféleképpen mutatkozik meg a szövegekben. Lőrinc Péter írásában, aki az idősebb nemzedék képviselője, határozottan leírt sztereotípiák gyűrűjében robban ki az újvidéki lázadás, mely közben a harcosok és a felszabadulásért küzdők a következők tulipános dalból merítenek erőt:

Tulipános banda!

Piruljon az orcátok.

„Hazátlan bitanggal”

teli van az országtok.

Általános titkos

választójogot adjatok:

Hazafiak leszünk

s nem „hazátlan bitangok”. (Lőrinc, 1950)

A Laták István által leírt majálisok viszont virgoncságot és örömet közölnek, az önfeledt szórakozásról szólnak:

Tízezrek ömlő, tarka sokasága

*És az arca mindnek, mindnek nevet, örül,
Gyerekek, asszonyok és erős férfiak
A nagy zöld térségen vígan járnak körül. (Laták, 1949)*

Csupán a vers utolsó versszaka lesz az, ami beárnyékolja az önfelelt jókedvet, hiszen a vörös csillag mégiscsak ott áll a stadion ormán, s mint egy jól figyelő szem nézi az örömteli közösséget. Ezáltal épp a szocializmus jelképe lesz az, ami megadja majd a vers végső csattanóját.

*Nagy vörös csillagot aranyoz be a nap
A stadion színes épülete ormán.
És a viharvert, de viharálló Csillag
Nézi, hogy ring s reng a felszabadult tömeg
Tarka forgatagban tovahullámoztán... (Laták, 1949)*

Gál László *Május* című verse a bizakodásról és a reményről szól, a tavasz beköszöntével a megújulást és megtisztulást reméli, továbbá a munkásréteg sztereotípiáit tárja a befogadó elé.

*Mi téged vártunk, Május, egyre,
a télutók mocskos levében,
mezítelen, kohók hevében,
bánya-mélyben
és poklok fenekén.
Foganincs ínnyel átkot szórt a vén...
ekét vonszolt a leány, a legény
és a szegény, aki a vackán korogta
dühét királyra, papra és urakra.
Ők téged vártak, Május, egyre,
írt és orvost fekélyre, sebre
és évezer múlt évezerre:
mi téged vártunk, Május, egyre. (Gál, 1950) (lásd. bővebben: Madarász Kulcsár,
2015)*

2.3. Kívülállás és regionalitás

A test beszéde a mozdulat. A mozdulat, amely lényünkéből fakad, amely gondolataink által vezérelt s amely a lelkünk beszéde a testrészek változásának képében. Ezen mondatok összessége építi fel mozgásunkat, reakcióinkat s jellemünket egyaránt. „Mind az ember nevű létező testét, helyzetét, viszonyait, gondolatait, hiteit, kudarcait megérteni vágyó értelmezéskísérletek, melyek valahogy sosem felejtik el, hogy az ember minden szikrázó szellemi adottságával együtt mélyen az anyagban gyökerező létező. Mintha ez volna a kortárs magyar irodalom súlypontja. Ennek a feloldhatatlan ambivalenciának az elfogadása és szóvá tétele termeli ki azt, amit testmetaforának nevezek: olyan nyelvi alternatívák keresésének, melyekkel érzéki létezésünk minél szélesebb spektrumban elmondhatóvá és faggathatóvá válik.” (Darabos, 2017)

Ezért a testmetaforák kiválóan elemezhetőek egy-egy táncmozdulatban, amikor is a lélek tör elő és válik láthatóvá a test képében. Nincs ez másképpen a tangó esetében sem, ami egy olyan különleges tánc, melyben minden improvizációs mozzanat megfér. A rögtönzés művészete azonban nemcsak a táncban fontos, az élet nagyon sok területén sikerrel alkalmazható. Egy nagy különbséggel, s a titkot Al Pacino mondja ki *Az asszony illata* című filmben: „Csak az életben lehet hibázni. A tangóban nem. Egyszerű. Ettől csodálatos a tangó.” Persze ahhoz, hogy minden jól működjön a táncban ki kell, hogy alakuljon a feltétel nélküli bizalom a táncpartnerekben s ez a bizalom az, amely elengedhetetlen az életben is, hiszen ez teremti meg a biztonságérzetet. Azt az érzést, amely által kialakul a kötődés és az elköteleződés érzése. Ilyen az édesanya és a gyermek kapcsolata, a szülőföldhöz való ragaszkodás érzése, az anyanyelv ápolása és szeretete, amelyek meghatározóak és döntő jelentőségűek (lehetnek) egy ember életében. A zárójel és a feltételes mód szándékos használata nem véletlen ez esetben, hiszen ezen érzések csak akkor alakulnak ki egy emberben, ha a szülőföldbe eresztett gyökerek, a család megtartó ereje, a hovatartozás és az értékrend szabályai már születéstől fogva a család számára döntő fontosságúak. Így a gyerek a közösségbe kerülve is – elsősorban a családra mint közösségre,

majd az oktatási közegre gondolok – ezen elvek mentén sajátítja el az élet törvényszerűségeit, a fontossági sorrendet, az emberi értékeket és az egymáshoz való viszonyulás megnyilvánulási formáit. Ezért az oktatói-nevelői munka is nagyban hasonlít a tánchoz, amelyben egy állandó és sok-sok változó partner vesz részt. Ahhoz azonban, hogy magával ragadjon a tangó szenvedélye, tudatosan kell felépíteni a mozdulatokat, el kell sajátítani a lépéseket.

Ez a feladata a pedagógusnak is, aki az életre készíti fel tanítványait, hogy hogyan teremti meg a biztonságérzetet, hogyan adja át az ismeretanyagot és mellette hogyan nevel az értékek megőrzésére, a kölcsönös tiszteletre, empátiára, hogyan alakítja ki a szolidaritás érzését az osztályközösségen belül, amely mintát a tanulók felcseperedve magukévá tesznek, megőriznek s továbbadnak, hiszen ez lehet a megmaradás és a szülőföldön való boldogulás alapja.

A globális trendek és változások mindenhol megteszik hatásukat s ebből kifolyólag az ember is ezen mechanizmusnak részévé válik. Sokszor észrevétlenül jelenik meg életünkben egy-egy jelenség a reklámok, a bennünket körülvevő információáradat vagy a közhangulat hatására, s ezek egyik pillanatról a másikra kihathatnak hangulatunkra, gondolkodásunkra, döntéshozatalunkra egyaránt. A pedagógusok esetében ez döntő jelentőségű, hiszen az oktatói-nevelői munka során különösen fontos, hogy mit érzékelnek a gyerekek. A tanító világnézete, értékrendje, hozzáállása kulcsfontosságú egy gyermek életében. Nagyon fontos, hogy az átadott információk által, a történetmesélések közepette pozitív vagy negatív képet alakít ki a bennünket körülvevő világról. Ezért van nagy jelentősége annak, hogy mit és hogyan mesélünk el a gyerekeknek önmagunkról, barátainkról, családjainkról, településünkről, országunkról, a nehézségekről és a próbatételekről. Fontos azt is tudni, hogy az átadott információk nemcsak a szavaink által kerülnek közlésre, hanem a sokkal inkább árulkodó nonverbális jelzésekkel és a hétköznapi cselekedeteink, valamint másokhoz való hozzáállásunk által. „A történetmesélés módjával pedig – azzal, hogy mire fókuszálunk – megtanítjuk a gyerekeinket arra, hogy mire figyeljenek, és ők milyen történeteket meséljenek tovább önmaguknak és másoknak. Igen, azok a történetek, amelyeket mesélünk, megalapozzák – vagy éppen aláássák – gyermekünk önbecsülését.” (Kádár–Kerekes, 2017) Pedig az önbecsülés kialakítása/kialakulása jelenti a stabil egyéniség alapját, akiből

határozott, kiegyensúlyozott és céltudatos felnőtt válik majd. A népmesei szegénylegény, aki egy tarisznyával a vállán kel útra szerencsét próbálni is, az önmagába vetett hit által képes eljutni a kitűzött célig. Ez a vándorló életmód a mesékben a felnőtté válás útját is jelenti, amely során olyan tapasztalatokat szerez a főhős, amelyek által felkészül a családalapításra, az önálló életre. A vándorlás másik lényeges jelentése viszont az, hogy a megszerzett tapasztalatok birtokában a főhős visszatér a szülőföldre, s tudását, ismereteit ott hasznosítja. Ebből az aspektusból megközelítve nagy különbség fedezhető fel a mesebeli vándor és a XXI. század embere között, ugyanis a globális trendeknek köszönhetően, az értékeket hirdető, ám azokat nagyon könnyen aprópénzre váltó főhősök mindennapjait éljük. A gyerekek ezt a képet látják családon belül, ahol a legtöbb esetben először az apuka megy a jobb élet reményében külföldre dolgozni, majd kis idő múlva követi őt az egész család, vagy az iskolában, ahol az osztályok egyre kisebb létszámúak, hiszen az elvándorló családok viszik magukkal a gyerekeket is, vagy a településen belül, amelyben a legtöbb esetben csak az idősek és az anyukák maradtak a gyerekekkel, hiszen a munkaképes réteg már más országban keresi a boldogulását. Kiüresednek az utcák, s csak ünnepekkor telnek meg élettel a házak, a templomok és a szórakozóhelyek. Ilyen közhangulatban, amely szomorúsággal és reménytelenséggel tölti el az emberek többségét, igen nagy kihívás megtartani az optimista világnézetet. Mit tehet a pedagógus? Hogyan reagáljon az egyre kisebb létszámú osztályközösségre?

Manapság a kortárs szerzők közül is egyre többen foglalkoznak a globálisnak is nevezhető migráció kérdésével. Teszik ezt oly módon, hogy a gyerekeknek szóló kortárs irodalmi szövegekben is megjelennek azok a főhősök, akiknek anyukája, apukája, vagy a teljes család külföldre költözött, vagy esetenként olyan szereplőkkel is találkozhatunk, akik valahová épp odaköltöztek s az integrálódás nehézségeivel kell szembenézniük. A vajdasági szerzők közül is többen írtak/írnak hasonló témakörben szövegeket, közülük most két írónőt szeretnék kiemelni: Csík Mónikát és Móra Reginát, ugyanis a folytatásban az általuk írt szövegekkel szeretnék foglalkozni.

Milyen nehézségekkel kell szembenézniük azoknak a személyeknek, akik új közegbe költöznek? Hogyan tudják elfogadni az ott uralkodó szabályokat? Kit

hogyan érint az idegen környezet? Mennyire befogadóak az emberek? Ezek azok a kérdések, amelyekkel a szülőföldjüket elhagyó személyeknek szembe kell nézniük, s fel kell rájuk készülniük. A legtöbb esetben ezekhez még társul a nyelvtudás hiánya, az idegen nyelvet az új közegben kell majd elsajátítani. Hasonlóképpen zajlott ez Pöttömvárosban is, Móra Regina meseregényében. De hol is lehet az a Pöttömváros?

„Egy kertvárosi családi ház pincéjének burkolata alatt egy egész város létezett. Rendes városka volt, benne a szokásos városias dolgokkal. Voltak lakóházak, benzinkút, bevásárlóközpont, orvosi rendelő, rendőrség, tűzoltóság, iskola, óvoda, park, szóval minden volt, aminek lennie kell egy kisvárosban.”
(Móra, 2017)

Ebben a kisvárosban élt egy manócsalád, melynek tagjai Pongrác és Pólika, akik három manógyereket neveltek, Polettet, Pankát és Rozit. Egy kis mikroközösség tagjai voltak ők, akik igyekeztek három gyerekükből embert faragni. Viszont a kisvárosi élet mindig rejtegetett valami izgalmasat:

„Nemrég a Manó-házzal szemben eladtak egy házikót. Meghalt az előző lakója, igen, kedves Olvasóm, Pöttömvárosban is így múlik az idő, a manók és egyéb élőlények születnek, növekednek, fejlődnek és aztán elmúlnak, de persze nem nyomtalanul! Mindenki után marad valami szép és jó: utód, épület, történet, emlékek stb. Szóval így történt ebben a házban is, meghalt a lakója, és a szép kis házikót megvették Mókusék: Mókus Miksa, Mókus Mári és lányuk, Mirella.”
(Móra, 2017)

Az idézetből is kitűnik, hogy a hely szellemiségéhez hozzátartozik a benne lakó jelleme is. A leírásból látszik, hogy egy kisközösségben a szomszédok, ismerősök foglalkoznak egymással. Összeköti őket a hely szelleme, az emlékek, az élmények s ez egy olyan láthatatlan kötelék, amely meghatározó az ember életében. Erre neveljük a gyerekeket is, hogy figyeljünk egymásra, figyeljünk a másokra. A bajban, ha tudunk, segítsünk egymásnak s az örömünket is osszuk meg társainkkal. Ebben a közösségben is ez történt, azért is fogadták kissé idegenkedve az új lakókat. A gyerekek csak érdeklődve figyelték a pakolászó szomszédokat, de a köszönésükre már nem válaszoltak, arra hivatkozva, hogy nem értik egymás nyelvét.

„Pöttömvárosban több nyelven beszéltek, és mindenki igyekezett minél több nyelven megtanulni, hiszen így sikeresebbek lehettek, bárhol könnyebben érvényesülhettek. Egérék egérül, Tücsökék tücsökül, Mókusék pedig mokusnyelven beszéltek egymás között. Így van ez rendjén, és így érdekes és kerek a világ! Egymás nyelvének elsajátítása pedig kihívás és remek móka, és aztán a nyelvvel együtt megnyílik egy egész kultúra, egy új világ.” (Móra, 2017)

Az idézett szövegből teljes mértékben érződik a vajdasági életérzés, amelyben szintén fellelhetők a multikulturalizmus és az együttélés szépségei és nehézségei egyaránt. Végül a meseregényben, mint az életben is, legtöbbször a gyerekek szüntetik meg az idegenekkel szembeni távolságtartást a játék eszközével. Polett és Panka is akkor váltak érdeklődővé, amikor Mókus Mirella elővette játékokkal teli dobozát, s elkezdte egyesével kirakni a tartalmát. A manógyerekek és Mirella a játék végére már össze is barátkoztak, a szülők pedig megnyugodva látták, hogy a gyerekek milyen jól érzik magukat együtt. Ez a jó érzés maga a remény is, hogy a kisebbségi létben is megelérhető az a biztonságérzet, mely szavatolja a békés együttélésnek és az egymás elfogadásának kialakulását, a szülőföldben lévő gyökerek megerősödését. Ugyanis amennyiben ez az érzés erős, biztosságot adó és reményteljes, akkor felülír mindennemű olyan csábítást és kecsegtető ajánlatot, amely az idegenben való boldogulás illúzióját kelti/keltheti az emberben.

Míg Móra Regina *Pöttömváros* című meseregényében az idegen beilleszkedése pozitív véget ért, addig Csík Mónika mesefüzérében egy-egy elmozdulás, helyváltoztatás nem járt mindig boldog befejezéssel. De kik is azok a Szekrénylakók? Bemutatnám ezt a roppant elragadó társaságot: Főcsutka, Kiscsutka, Alcsutka, Kajlagomb, Rágcsa, Dugófej, Büdi, Sipirc és a Hihetetlen Mesék Könyve. Ők mindannyian egy nagyszekrény fenekén laknak, ahol egy kis mikroközösséget alkotva, összefogva oldják meg az élet ügyes-bajos dolgait. Leginkább a kisgyerekekhez, egy osztályközösséghez hasonlítható ez a szekrényfenék-alakulat, hiszen nekik is meg kell küzdeniük a különbözőségekből fakadó félreértésekkel. Például, hogy Rágcsa, a moly miért rágcsál folyton, azon felül, hogy a név kötelez, vagy az almacsutkákból álló alakulat miért masírozik minden reggel hangosan, a többieket nem kímélve, vagy Büdi, a fél pár zokni miért

olyan elviselhetetlenül büdös. A felmerülő kérdések megválaszolásában vagy a kialakult feszültségek kezelésében viszont mindig a segítségükre siet a Hihetetlen Mesék Könyve, aki mindig tartogat a tarsolyában egy-egy tanulságos történetet. S bizony a nagyszekrény mélyén élők között is akad olyan, akinek a szíve elvágynak onnan. Kajlagomb nagyon sokat ábrándozik, és emlékezik azokra az időkre, amikor egy kislány kabátjára varrva járhatott mindennap óvodába. Ám aztán leszakadt az egyik füle, így lett ő Kajlagomb, s ekkor félbe is tört a rá váró fényes párizsi karrier, pedig minden esélye megvolt arra, hogy bekerüljön egy híres divatlapba.

„A szekrénylakók bizonygatták Kajlagombnak, hogy szerintük így, kajlán is egészen mutatós, és felajánlották neki, hogy ha olyan nagyon szeretne elutazni abba az ehető rózsaszínbe, vagy mibe, ők kijuttatják a szekrényből, s ha a szobalakók közül valaki rátalál, lehet, hogy segít majd neki a továbbiakban.” (Csík, 2018)

Így is történt, a többiek segítettek Kajlagombnak kijutni a szekrényből, ám a kijutás utáni percekben már észlelték, hogy megbomlott az eddig ott uralkodó rend. Az első napon csak emlegették, a második napon hiányolni kezdték, a harmadik napon pedig már szomorúság lengte át a szekrénylakók életterét: Kajlagomb hiányzott a csapatból. Szerették volna újra hallani a hangját, hiányoztak a mindenki által már jól ismert történetei, nélküle nem volt teljes a közösség. Egyik délután azonban határozott léptekkel közeledett valaki a szekrényhez, kinyitotta az ajtaját és egy babaruhát dobott be rajta. Ekkor megszólalt egy hang s örvendezve köszöntötte a többieket, akik a megilletődéstől alig tudtak megszólalni: csakugyan Kajlagomb tért vissza egy babaruhára varrva.

„Miután Sipirc egér elrágta a cérnát, Kajlagomb örömeiben körbegurult Szekrényfenéken, majd elmesélte a többieknek, hogy régi gazdasszonya, a kislány talált rá a szőnyegen. Ahelyett azonban, hogy a párizsis lapba küldte volna, felvarrta Kajlagombot kedvenc babája kabátjára.” (Csík, 2018)

Visszakerülve azonban abba az élettérbe, ahol boldog volt, elmesélte, hogy nagyon unalmas életet élt az üresfejű babák között, s alig várta, hogy visszakerüljön a jó kis Szekrényfenékre, ahol – tudta! – a többiek is szeretettel várják őt.

A nagy különbség a két elemzett szöveg között az, hogy míg Pöttömvárosban az idegenek érkezését az integrálódás folyamata követi, mely összecsiszolódással ér véget, addig Csík Mónika mesefüzésében az elmozdulást egyfajta visszarendeződés zárta le. A második szövegben sokkal inkább érezhető az elvágódás–tapasztalás–visszatérés hármasság effektusa, amit az örömteli hazatérés érzése zár le.

Az életben és a táncban egyaránt vannak kötelező és járulékos elemek, s van egy szabályrendszer, amit az embernek el kell sajátítania ahhoz, hogy helyesen tudja élni/járni a táncot. Van alapállás, alaplépés, díszítő elemek, s miután ezt jól begyakorolja a pár, csak akkor következhet az improvizáció. Így történik ez az életben is: a gyerek megszületik, nevelik, oktatják őt, jó példát igyekeznek nyújtani számára a szülei és a tanárai egyaránt, ám következik egy határvonal, amikor el kell engedni a kezét, hogy a saját szárnyait is kipróbálhassa, s megérezze, milyen érzés szabadon repülni. Ha jól elsajátítják a leckét, ha az alapok szilárdak, akkor a táncoló párok között is észreveszi az ember, hogy ki táncolja legszenvedélyesebben a tangót. Ugyanígy az életben is, ha a gyerek tarisznyájába a hamuba sült pogácsa mellé odakerül a helyes értékrendet, ha tiszteletet érez a felmenők és társai iránt, szeretetet a szülőföldje és az anyanyelve iránt, akkor nem kell tartanunk attól, hogy a globalizációs és liberális eszméket álruhában áruló és hamis illúziókkal csalogató közeg a saját meggyőződése ellen fordítja/fordíthatja. Hiszen ahogy házat biztonságosan csak szilárd alapokra, „sziklára” lehet építeni, ugyanúgy jövőt csak tiszta lélekre, szilárd meggyőződésre és céltudatos szellemre lehet építeni. Ha oktatóként ezeket az alapokat meg tudjuk teremteni, a magunk jó példájával tudunk szolgálni az osztályunk számára, akkor egy parányi lépéssel közelebb kerülünk/kerülhetünk a szülőföldön való boldogulás és egy szebb, reményteljesebb jövő megteremtéséhez.

S Kajlagombhoz hasonlóan el tudjuk engedni gyermekeinket világot látni, tapasztalatot szerezni, annak reményében, hogy a mesebeli szegénylegényhez hasonlóan, a megszerzett tudás birtokában, a szülőföldjére visszatérve kívánja majd az ismereteit hasznosítani, itthon fog családot alapítani.

III. SZÖVEGINTERPRETÁCIÓK

3.1. A marginális pozíció és a szerepvétés centralizálódása

„A mi megfogalmazásunkban s a korábbiak viszonylatában ez alternatív centrumot jelent a periférián. Egyenrangú, partneri diszkurzív helyzetet, öntudatos rákérdezést közös dolgainkra.” (V. Gilbert, 2011)

V. Gilbert Edit ezért a periféria centrummá vagy a centrum perifériává történő metamorfózisát a *decentrum* fogalmával jelöli. A kutatás ezért a marginális pozíció centrumában álló szubjektumokkal foglalkozik. A koldus az utca embere, s általában minden helységben vannak koldusok és/vagy hajléktalanok, akik már az adott lakóközösség részét képezik. Nagyon sok művészt ihletnek meg ezek a peremre szorult szubjektumok, így visszatérő motívumként fordul elő a koldus a festményeken, az irodalmi szövegekben, a filmművészetben vagy egy-egy fotósorozatban.

Tóth Krisztina koldusa a „nyomorkedvelő” világ embere, aki mindig mindenhol ott van, de nem különbözik a többi szereplőtől. A szerző úgy mutatja be, mint urbánus életünk kikerülhetetlen, illetve megkerülhetetlen elemét, akivel a narrátor szolidaritást vállal, és akihez kellő empátiával viszonyul.

„Érzem, ahogy egyre figyelmesebben néz a gyulladt, vérekes szemével. A másik, hiányzó szeme helyén varas sebhely, az arcát egyébként is barnás hegek borítják. Az orra csálén áll, olyan, mintha egy csorba, foltos teásbögrének félrehajtották volna a fülét. Ja, és a füle. A füle tépett, csupa seb, mocskos, karmos kezével szüntelenül dörzsölgeti. És néz. A kutyas férfi szobra körül keringünk. Hol rám sandít, hol meg a szoborra, érzem, ahogy rám szegeződik az a furcsa tekintet.” (Tóth, 2009)

A szövegek háttérében azonban felfedezhető az örkényi értelemben felfogott groteszk, amely normálisnak mutatja be az abszurditást, hétköznapiak a megbotránkoztatót, úgy, hogy eközben az élet legtermészetesebb állapotaként írja le a nyomort. Ezekben a szövegekben a koldus „hőssé” válik, ő lesz a tudós, a helytörténész, a művész, sőt mindez egy személyben.

„Le szokott ide járni. Kifigyuztam. Mer’ én itt lakok. Egyszer jön le a csávó, mondjuk, már többször láttam itt, de egyszer jön le, aztán látom, hogy jó, ezek hogy hasonlítanak. És akkor mondom neki, hogy hasonlít a szoborra. Ő meg mondja, hogy azér’, mert róla csinálták. Érted.” (Tóth, 2009)

Ezáltal mutatja meg számunkra az elbeszélő, hogy nemcsak az válhat koldussá, aki fedél nélkül marad, hanem az a személy is, aki reményvesztetté válik, mindenben és mindenkiiben csalódik. A tudatban és a lélekben megnyilvánuló nincstelenség, a reményvesztettség teszi igazán nincstelenné az embert. Ezáltal határozható meg a koldus és a hajléktalan közötti lényeges különbség, ugyanis semmiképp sem általánosítható a nyomor állapota. A hajléktalanság állapota az értekezés és a kutatás szempontjából nem fedélnélküliséget jelent, sokkal inkább egy kiüresedett állapot, amelyben a hit és a remény megrendülése által átértékelődik az itt és most jelentősége. Az angol nyelv is elkülöníti a két fogalmat: a koldus szó megfelelője a *beggar*, a hajléktalan pedig *homeless*-ként fordítható. A szerb nyelvben is elkülönítve jelenik meg a két fogalom: a koldus *prosjak*-ként, a hajléktalan pedig *beskućnik*-ként alkalmazható. A művész hajléktalanságáról Szathmári István *A város és a költő*, Ottlik Géza *A karácsonyi néma*, Franz Grillparzer *A szegény muzsikus* című szövegében olvashatunk. Ám a valódi nyomor és a koldus-leírások leginkább Tóth Krisztinára jellemzőek, továbbá Mészöly Miklós *Koldustánc*, Kosztolányi Dezső *Fánika* című elbeszélésében találkozhatunk velük.

Mészöly Miklós *Koldustánc* című novellájának főhőse teljes mértékben centrális pozíciót birtokol, oly módon, hogy egy bonyolult perem-hierarchia tagja: ő a templomi koldus.

„A koldus a templom oldalkijárójánál ült; pontosabban, szemben a törvényszékkal és azzal a sikátorszerű közzel, amely egy kis kerülővel visszavezetett a térre. Szunyókált. Ruhája csak annyira volt rongyos és piszkos, amennyire koldusoknál megszoktuk. Semmi rendkívülit nem lehetett felfedezni rajta: szabvány, göcsörtös bot, elnyűtt kalap, zsákcsíkokkal befáslizott, kinyújtott láb. Koldus, amilyen ezer és ezer van a világon. Borostás arcát keskeny sávban érte a nap,

egyébként árnyék takarta. Vonásai nem árultak el többet, mint amennyi emléket egy rönk idézhet fel az irtás napjaiból.” (Mészöly, 1975)

Őt nem lehet heccelni, nem lehet vele packázni, ugyanis kialakított önmaga számára egy védekező mechanizmust, amely által megvédheti magát. Addig ugyanis, amíg jótevőjének gondolta a novella másik szereplőjét, addig megköszönte az adományt, s áldásokat szórt rá. Amikor azonban megérti, hogy pusztán szórakozás tárgyává válik, kikel magából:

„Közben egy pillanatra oda kanyarodtam hozzá, megcsördítettem az előbb visszavett pénzt, és a kalapba dobtam. „Ezt a kettőt is itthagynom már” mondtam; mire váratlan ügyességgel felugrott, belerúgott a kalapjába és felkapta a botját. A pénzdarabok csillogva gurultak szét. „Mit akar?” ordította, és a bottal felém vágott. Ha el nem ugrom, sípcsonton talál. Én meg válasz nélkül befordultam a fasorba, és meggyorsítottam a lépéseimet.” (Mészöly, 1975)

A támadás azonban nem volt előzmények nélküli, hiszen az adakozó önnön játéka tárgyaként tekint a koldusra, aki pedig „templomi koldusként” méltánytalannak érzi a vele szemben tanúsított viselkedést. Különleges koldustípus a szöveg főhőse, Mészöly ugyanis egy szokványos koldusszerepből kilépő, a sztereotípiákat megtörő szubjektumot formál, aki nagyban különbözik a móríci hagyományos koldus képétől.

A *Hét krajcár* koldusa a jótevő, segítő koldus, aki akkor válik segítővé, amikor kizökken a koldusszerepből. A Mórícz Zsigmond-i koldus esetében szokatlan dolgokat tapasztal a befogadó. Amíg az összes többi novellában a koldus az utca embere, s a hozzá kapcsolódó cselekmény színhelye (élettere) is közterület, addig ebben a szövegben a koldus belép a házba, a család életterébe. Ez a mozzanat tulajdonképpen metalepszisként is definiálható. „A metalepszis, amint azt Genette kifejti, határsértést jelent, ami nem csupán az irodalomban figyelhető meg, megjelenik egy-egy optikai illúzió révén a festészetben, a freskókon és falfirkákon, a performance-okban is, a filmekben az egymásba ékelődött történetek formájában.” (Tapodi, 2017) Ez a határsértés legalább olyan szokatlan, mint a koldus adakozása, és összefüggésbe is hozható ez a két szokatlanság. Ebben a szövegben a koldus kéregetés végett megy be a családhoz, azonban látva az ott

uralkodó szegénységet, s a szappanvásárlásra eddig összeszedett krajcárokat, valamint a döbbenetet az anya és gyermeke arcán, hogy az összes kiforgatott fiók és zseb révén sem tudták összekaparni a hiányzó összeget, végül a koldus pótolja a hiányzó krajcárt. A szövegben egy teljes metamorfózis zajlik le egy pillanat alatt, ugyanis a kéregetőből adakozó, az adakozónak hitt személyekből pedig koldus válik.

„Beállított egy koldus – bement a házba... A koldus kéregetni megy, s végül ő adja oda a hiányzó egy krajcárt a héthez... Az édesanya akkor döbben rá, hogy már sötét van, s hiába van meg a hét krajcár a fél font szappan megvásárlására, sajnos lámpaolajuk sincs, így nem tud már sötétben mosásba fogni...” (Móricz, 1964)

William Modisane *A koldulás méltósága* című novellájában a koldus etikája előírja és nyomatékosan kiemeli, hogy minden koldus számára tilos a munka. Ugyanis aki kéregetésből él, annak van üzleti érzéke ahhoz, hogy a összekéregetett pénzt megfelelő módon befektesse és gyarapítsa. A novella hőséneke ugyanis van családja és lakása, valamint vágya arra, hogy takarékoskodni tudjon öreg napjaira. Itt tulajdonképpen egy „ál kolduslét” érhető tetten. Modisane koldusa a többi novella hőséivel ellentétben nem az elkeseredett, sorstalan és kiszolgáltatott individuum sztereotípiáinak „hordozója”, hanem esetében minden sztereotípiát megtörik. Ennek a koldusnak külön fogalomtára van az őt megsegítő embertípusok leírására, amelyben a kor, a nem és az anyagi helyzet szempontjai érvényesülnek:

„Ragyogó ötletem támad, amint észreveszem, hogy egy jól öltözött dáma jön felém. Sugárzik róla, hogy két lábon járó aranybánya, akin csak a csapot kell megereszteni... ami azt illeti, szinte látom a szájában az aranyrögöket.” (Karig–Osztovíts, 1967)

Szathmári István a költőt tünteti fel és mutatja be koldusszerepben, ő lesz a város és az utca embere egy személyben, aki számára jóakarói ételt hagynak a párkányán, és aki fűtetlen lakásban éli le életét.

„A központban lakott, nem szívesen hívott oda senkit, a pirinyó szobába, a szőnyegekkel eltakart, elfedett falai közé, a cinezett lavór, a rossz szag, az ikonok,

a mécses társaságába, olyan sokáig nem is tudtam, hol lakik, hol alszik, a város, a város a rács, mondogatta, a jegenyék, a házak, az itt élők, igen, télen a Triglávban a kályha mellett ült, nála otthon, a kis szobában, a gyertyák fényében, a hatalmas udvar mélyén, a felső házban a nővére lakott, gyerekek, szimpla férj, persze, hogy nem jött ki velük, külön élt teljesen, megtűrtként talán, a félig ledőlt téglakerítéssel a háta mögött, és a templommal, majd a szoborral a téren, amit elvittek, elszállítottak a jövő csodatevői, a boldogság nevében, tehát nála nem volt fűtés, mert miből és minek.” (Szathmári, 1994)

A költőt ebben az esetben nem a hajléknélküliség teszi hajléktalanná és koldussá, hanem a várostól való elidegenedés és az identitáskeresés problematikája. A koldusként élő költő műzsája is egy hasonló sorsban élő takarítónő, aki a szerelmet, a színeket és az érzelmeket jelentette és biztosította számára.

„Hogy barátnője volt-e? Talán egyszer régen. Elragadna engem, mondta. A nő takarított, erős, érzéki szája volt, amin mint kerítésen a dara, ült a rúzs, arca pirosítva, haja a vállára hullt, ha sétáltak, mint két sziget, nem! mondta, volt, hogy csokorral állított be és megevett mindent, nem, mondta, és szántotta tovább a várost.” (Szathmári, 1994)

Ottlik Géza *A karácsonyi néma* című novellájának hőse viszont a hiánytünetek mentén tekinthető koldusnak.

„Élt Budán az én gyerekkoromban egy néma koldus. A húszas évek elején jártunk, s ekkoriban elég sok nyomorék, béna, féllábú katona kéregetett az utcákon. De ez a néma koldus egy kis budai játékkereskedés mellett állt mindig, iszonyatosan féltém tőle. Hatalmas testű férfi volt, katonazubbonyán piros tűzérbojt himbálódzott, ha hajlongva-bólogatva megköszönte a sapkájába hulló krajcárt. Torkából szörnyű hörgés, vonítás tört elő: U-úú! Áóó! Ebből állt a könyörgése, ez volt minden hang, nyilvánvalóan, amire képes, de nem nagyon takarékoskodott vele. Máskülönben szelíd, ragyás mackóképe volt. Szemüveget viselt. Sörtehaja az égnek állt. Fejét mereven tartotta, nem nézett soha senkire. „Ú-u-ú!” – mondta, nyikorogta, sikította mindig a toroka.” (Ottlik, 1996)

A hanghiány állapotában és az artikulálatlan nyöszörgés börtönébe zárva titkolta el vakságát. A hallhatóság és láthatóság néma diskurzusának lesz részese az olvasó, ugyanis az éjféli misén teli torokból éneklő néma koldus botjával a kezében és társába kapaszkodva hagyja el a templomot. Az ünnep sztereotípiái mellett a koldus sztereotípiái is megtalálhatóak a szövegben, így a néma koldus a vakság révén megvalósuló sztereotípiatörés tükrében mutatkozik meg. Tulajdonképpen egy szerepjátéknak a tanúja lesz a befogadó, hiszen az egyik fogyatékoságot egy másikkal kompenzálja. Azonban a kontextust figyelembe véve, akár a karácsony csodájaként is értelmezhető az átváltozás, Jézus születésének nézőpontjából ugyanis a leleplezés újjászületést jelent/jelenthet a koldus számára, aki ekkor már teli torokból zsoltárokat énekel. A szöveg korábbi szakaszaiban nem egyértelműsíthető a koldus fogyatékosága. Akár a transzcendencia és az immanencia találkozásaként is felfogható a koldus éneke. Hiszen az ünnep határszituációjában hangját nem a kéregetésre, hanem a hála kifejezésére alkalmazza. „A határtalanítás, a határátlépés vagy a köztesség a tárgy többirányú megközelíthetőségéből ered, így magával vonja az interdiszciplináris szemléletet, amelyet az írások hangsúlyoznak is: nyelvtudomány, színháztudomány, kulturális antropológia, irodalomelmélet, filmelmélet, filozófia, szociológia, neveléstudomány területein mozgunk egyszerre.(...) Ehhez nagy arányban Victor Turner átmenetiség elméletét (*A rituális folyamat, A liminalitás és liminoid fogalma a játékban, az áramlatban és a rituáléban. A komparatív szimbológiáról*) is segítségül hívja, ám oly módon, hogy a turneri elgondolásból kiindulva magának a *határnak* a megkérdőjelezését szintén felveti: „a performansz kortárs teoretikusai a határ megszüntethetetlenségével szemben a határátlépés fogalma helyett Victor Turnert követően liminalitásról, egyfajta köztességről beszélnek [...] [a] küszöb tehát cselekvési mező, ahol a határátlépés utat nyit az ember testi-lelki átváltozása, transzformációja felé. A performansz a küszöbélmény esztétikai tapasztalataként határozható meg” (Tarnay László: *Performansz és az újmédia*, 64–65).” (Kovács, 2015)

A koldusok és más hajléktalanok a társadalom marginalizálódott rétegét képezik, pontosabban őket taszítja ki magából, távolítja el magától mindenki. Azonban a hajléktalan-lét mégis sokak számára izgalmas téma, sok művészt ihlet

meg. Jó példa erre Col Legno opusa, ő ugyanis operát írt a hajléktalanokról, továbbá rajta kívül is igen sok művészt ihletett meg ez az élet- és létforma. A marginális lét kettős játékot feltételez, a kilátástalanság-érzet és az apróért hálálkodó fanyar mosoly, valamint a hitevesztettség és az adományozóra szórt áldások kettősségét. Az általam interpretált novellák mindegyikében változó a koldus szerepe. Egyes esetekben róla szól a történet, és központi helyet foglal el (William Modisane: *A koldulás méltósága*, Ottlik Géza: *A karácsonyi néma* stb.), de néha csupán a történet mellék-, ám mégis kihagyhatatlan kulcsszereplőjeként van jelen az adott novellában (Tóth Krisztina: *Foghíj*, *Teiresziász* stb.).

Tóth Krisztina *Teiresziász* című tárcájának érdekessége, hogy a Kossuth Lajos téri metrómegálló világtalant ábrázoló kutyás szobra kerül középpontba: az a szobor, melynek kezéből újra és újra kilopja valaki a botot.

„*A kutyás férfi szobra körül keringünk. Hol rám sandít, hol meg a szoborra, érzem, ahogy rám szegeződik az a furcsa tekintet. Végül úgy dönt, megszólítható vagyok, úgyhogy a kutya háta fölött átszól: – Volt ám botja is. – Tudom – felelem. – Csak ellopták a színesfémgyűjtők... – Mikor? Szilveszterkor még megvolt.*” (Tóth, 2009)

Becketti képet idéz elénk ez a jelenet: az ércbe öntött, székéhez szegezett vakot – hiába pótolják a pálcát – minduntalan megfosztja támaszától az érzéketlenség, valamint a fogyatékosagra, a művészetre nem fogékony, színesfémgyűjtő kapzsiság. (<http://www.barkaonline.hu/tarca/1391-toth-krisztina-tarcairol>). Ebben a szövegben a koldus helytörténésszé avanszál, ugyanis ő lesz az, aki felvilágosítja a szöveg főhősét arról, hogy ez az eset már nem először történt meg, s hogy ő pontosan tisztában van azzal, hogy kiről mintázták ezt a szobrot, hiszen itt lakik. Ezáltal válik egyértelművé az olvasó számára a marginálisból centrális szerepbe jutás, hiszen az adott helység koldusai gyakran olyan ismeretanyag birtokába jutnak, ami a legalaposabb helytörténeti kutatásokat is felülmúlhatja.

A *Foghíj* című szöveg – amely szintén Tóth Krisztina írása – esetében nem annyira centrális, mint inkább kulcsszereplő lesz a metrón utazó hajléktalan. Ő lesz az, aki a kialakult problémát megoldja. A szerelvényre szálló édesanya és kisfia

közötti párbeszéd során kiderül a szövegből a hajléktalanokról kialakult közvélemény.

„A kisfiú beszélgetést kezdeményez: – Te hajléktalan vagy? Azért vagy ilyen bűdös? Az anya elvörösödik, és a túloldalra kormányozza a gyereket, hogy inkább ott kapaszkodjon. A hajléktalan nem válaszol, a feje visszahanyatlik, és most már teljesen leereszkedik a szabadon maradt helyre. Az anya lehajol, suttogva magyarázza, hogy a bácsinak, szegénynek, nincs fürdőszobája, meg nincs is neki hol lakni. – Azért ilyen bűdös? – firtatja fennhangon a gyerek, mire többen elmosolyodnak. Közben megürül egy hely a hosszanti ülésen, az anya gyorsan leülteti a kisfiút, és mégiscsak a kezébe nyomja az almát, hátha elhallgat. Ez beválik. A gyerek csámcsogva eszik, kalimpál a lábával, és időnként rápillant a szemben lévő ülésoron a bűdös bácsira. Közben lazul a tömeg, de a Deák térnél megint jó páran benyomakodnak, az ajtónál ingerült lökdösődés kezdődik. Mulatságos, ahogy az újonnan érkezők mind megindulnak a foghij felé, aztán meglátják a hajléktalant, és visszahőkölnek. Összepréselődünk, nem látom a gyereket, csak az anya kapaszkodó kezét.” (Tóth, 2009)

Az anya, hogy elhallgattassa gyermekét, egy almát ad neki, amelynek elfogyasztása közben kiesik a kisfiú foga. A szerelvényen utazók a kiesett fogat keresik, azonban nem lelnek nyomára. A kisfiú egyre jobban izgul, hogy a Fogtündértől most nem kap semmit, hiszen elveszett a bizonyíték, az utasok egyre jobban keresik a fogat, és a feszültség egyre csak nő. Ekkor a hajléktalan rátalál a fogra, s átadja a kisfiúnak a keresett és áhított tárgyat.

A *Hét krajcár* koldusa esetében tapasztalható leginkább az általam elemzett novellák közül a marginalizálódott szerep centralizálódása, ugyanis ebben a szövegben a koldus nincs is jelen a történet legvégéig, amikor viszont megjelenik, megoldja a megoldhatatlannak tűnő belső családi problémát. A marginális helyzetből egyértelműen a központi szerepbe csöppen az utcáról betérő koldus, így a V. Gilbert Edit által meghatározott decentrum, ebben az esetben a koldusból segítővé váló szubjektum lesz.

A *karácsonyi néma* (Ottlik szövege) az ünnep csodája kapcsán megszólaló néma koldus novellája, amelyben a koldus metamorfózisa dominál, ez emeli őt a

mellékszerepből a főszerepbe, a peremhelyzetből egy közösségbe. A csoportidentitás ereje hat a némára. „Egy csoport identitása egyfajta kollektív kohéziós erőt jelent, mely arra készíti a csoporttagokat, hogy feladják az egyéni különbségeiket az emberiség többi részétől elkülönülő megkülönböztetett kollektív csoportidentitás érdekében.” (Tapodi, 2017) Ez a látszólagos templomi csoda nemcsak az olvasót ragadja magával, hanem a többi szereplő számára is megdöbbentő. Míg egyesek fejében megfordul a gondolat, hogy esetleg a koldus csaló is lehet, addig az égi csoda megtestesülése olyan hatással van a koldus környezetére és az elbeszélőre, hogy a kimondott vádaskodásig senki sem jut el.

A koldus a Modisane-szövegben a bajkeverő szerepében tündöklük. Itt valódi csalásról szól a történet. A koldus/koldusok a teljes szövegben birtokolják a centrális pozíciót, de egyik esetben sem a szó pozitív értelmében, minden esetben kihasználják színlelt szerencsétlenségüket és az őket megsajnáló, illetve rajtuk segíteni próbáló emberek jóindulatát.

Szathmári István *A város és a költő* című novellájában a költő áll koldus-szerepben. A centrális szerep ez esetben a költőé, a koldus számára a marginalizálódott szerepkör marad. Szabadka költőjének testében két lélek lakozik, azonban egy dologban azonosul ez a kettőség: a reményvesztettségben.

3.1.1. A test mint kép és maszk

„Testmetafora – olyan nyelvi alternatívák keresése, melyekkel érzéki létezésünk minél szélesebb spektrumban elmondhatóvá és faggathatóvá válik” (Darabos, 2017)

Az utca emberének azonban minden időjárási körülményre fel kell készülnie. Ha esik az eső, ha fúj a szél, ha zimankós hideg van, a koldus akkor is az utcán tartózkodik, s hogy a fagyhalált megelőzze, védekeznie kell az időjárás viszontagságai ellen. Éppen ezért igen változatos az öltözéke, melyeket az általam választott novellák szövegei is bizonyítanak.

Tóth Krisztina többé-kevésbé minden szövegében részletes leírást ad a hajléktalanok külleméről. A *Homokakváriumban* a következőképpen ír róluk:

„*A megállóban az üvegtető alatt három horpadt arcú, nagykabátos hajléktalan ül gúlában.*” (Tóth, 2009)

A gúlában való ülés több célt is szolgál: nemcsak azt, hogy így mindhárman tökéletesen látják a homokakváriumban lezajló csodát, hanem időközben melegítik is egymást.

A *Foghíjban* részletesebb kommentár szerepel:

„*Egy ballonkabátos, fogatlan férfi alszik félig az oldalára dőlve, lába között mocskos nejlonszatyrokkal.*” (Tóth, 2009)

Ez a kezdő kép, amelyet a metróban utazók láthatnak, majd a szöveg záró részében hőssé válik a hajléktalan:

„*Óvatosan lehajol, elengedi a szatyrokat, aztán pont mielőtt a szerelvény befutna az Örs vezér térre, odafordul a gyerekhez és karmos, sárga ujjai közé csippentve diadalittasan átnyújtja a fogat.*” (Tóth, 2009)

Azonban a koldus büdösségére is felhívja az olvasó figyelmét a kisfiú, akinek édesanyja azzal ad érthető magyarázatot, hogy szegény a bácsi, akinek se háza, se fürdőszobája nincs.

A hajléktalanokhoz kapcsolódó legprecízebb metatextust azonban a *Teiresziász* nyújtja az olvasó számára:

„Érzem, hogy egyre figyelmesebben néz a gyulladt, véreres szemével. A másik, hiányzó szeme helyén varas sebhely, az arcát egyébként is barnás hegek borítják. Az orra csálén áll, olyan, mintha egy csorba, foltos teásbögrének félrehajtották volna a fülét. Ja, és a füle. A füle tépett, csupa seb, mocskos, karmos kezével szüntelenül dörzsölgeti. És néz.” (Tóth, 2009)

Talán ebben a szövegben közelíti meg az elbeszélő legdurvábban a koldus testiségét, az utca emberei nagyon gyakran a legijesztőbb figurák, akiktől általában félnek a gyerekek és a felnőttek egyaránt. Ebben a novellában a hajléktalan kutyájáról is szó esik, ez esetben az eb a népmesei segítőhöz hasonló szerepet tölt be.

Mészöly Miklós *Koldustánc* című novellájában a koldus-reflexió a következő:

„A koldus a templom oldalkijárójánál ült; pontosabban szemben a törvényszékkal és azzal a sikátorszerű közzel, amely egy kis kerülővel visszavezetett a térre. Szunyókált. Ruhája csak annyira volt rongyos és piszkos, amennyire koldusoknál megszoktuk. Semmi rendkívülit nem lehetett felfedezni rajta: szabvány, göcsörtös bot, elnyűtt kalap, zsákcsíkokkal befáslizott, kinyújtott láb. Koldus, amilyen ezer és ezer van a világon. Borostás arcát keskeny sávban érte a nap, egyébként árnyék takarta. Vonásai nem árultak el többet, mint amennyi emléket egy rönk idézhet fel az irtás napjaiból.” (Mészöly, 1975)

Ottlik Géza elbeszélője a következőképpen közelíti meg a karácsonyi néma koldusát:

„Hatalmas testű férfi volt, katonazubbonyán piros tűzérbojt himbálódzott, ha hajlongva–bólogatva megköszönte a sapkájába hulló krajcárt.” (Kelecsényi, 1996)

Ez volt a koldus utcai viselete, a munkaruha. Azonban az ünnepre, a templomba felhúzta ő is az ünneplőt, és a következőképpen jelent meg:

„Fekete polgári kabátot viselt, kalapját és botját összekulcsolt kezében tartotta. Nem látszott koldusnak.” (Kelecsényi, 1996)

Érdekessége a szövegnek, hogy itt a koldusbot szerepe teljesen más, mint általában. A koldusbot a legtöbb esetben a koldus fegyvere, de ebben a szövegben a koldus támaszává válik.

Modisane koldusa nem hétköznapi hajléktalan figura. Kettősség figyelhető meg a szövegben. Ugyanis míg Nathaniel az egyik pillanatban koldusszerepben tűnik fel, addig a másik pillanatban kiderül, hogy szép kis vagyonnal rendelkezik, továbbá van felesége és két fia, tehát családi közegben mozog. A társadalom felépítését és jövőjét is egy koldustársadalom megteremtésében látja, és hűségesen ragaszkodik hivatásához, így teszi a dolgát. Ez a kettősség öltözékében is megnyilvánul, ugyanis amikor koldul, akkor a következőképpen fest:

„Komor ábrázatot öltök, a szokásosnál mélyebbre görnyedek, és hagyom, hogy satnya porhüvelyem reszkessen.” (Karig–Osztovits, 1967).

Mikor ünneplőt ölt magára, akkor nem tudja végezni hivatását, hiszen az emberek nem sajnálják meg azt a koldust, aki náluknál jobban öltözött.

„Minél tovább gondolkodik az ember a test, a szexus és az érzékiség megszólaltatásának kulturális eljárásain, annál szembetűnőbb a téma ideológiai beágyazottsága, az, hogy még a legártatlanabbnak és tisztán jótékonyági vagy emancipatorikus törekvésnek tűnő gesztus is miként íródik bele rögtön egy szélesebb biopolitikai feltételrendszerbe. Miközben a testet elbeszélő diskurzus épp abból meríti meggyőző erejét és hatékonyságát, hogy következetesen a személyes lét végső és megingathatatlan argumentumaként használja fel. Az ellentmondás talán abban ragadható meg leginkább, hogy ezek szerint csak és kizárólag a néma test lehet az egyéni lét legmarkánsabb érve, hiszen mihelyt bármilyen érzéki tapasztalat szóba kerül, diszkurzív hatalommal bíró vagy ennek

megszerzésére törő érdekhálózatokba kerül, és felfüggesztődik par excellence autonóm személyessége. A test ezek alapján az egyedi és általános veszélyes határvonalán mozog.” (Darabos, 2017) Darabos Enikő gondolataira támaszkodva viszont megállapítható, hogy a test a koldusok tekintetében egyfajta maszk, álarc is lehet, hiszen esetükben a néma test egyfajta munkaruhaként is értelmezhető. A szerzők pontos és részletes testleírása is ezt bizonyítja, hiszen a sebhelyek, a torz testképek, a testrésznélküliség, a koszosság mind-mind undort és félelmet keltenek/kelhetnek a befogadóban.

Szathmári István a következőképpen írja le a város kötőjét:

„Muszáj volt figyelni, követni, hol szemmel, hol lépéssel a nyomába eredni, akár gondolatban is, mert ő volt a város, a szépváros költője, úgy bizony, aki szakállasan, csikorgó, fekete cipőben róttá az utcákat, néha kalapban, néha anélkül, fekete ingben, kabátban, jámborul, szelíden, hátratett kézzel, maga elé merevedve, akárha egy láthatatlan csíkot, fonalat követne, amely vezeti őt, végig a városon, majd vissza, majd cikcakkosan, körbe-körbe, szinte már beleszédült, - kergült ebbe a csuda nagy mozgásba, a szemei fölillantak, arca kipirult, és mintha motyogott is volna, de annál nagyobb erővel tette, járta, járta az utakat, a végén már fogcsikorgatva, mint valami ketrecbe zárt párduc, habzott, habzott, a város az én ketrecem, mondta, a jegenyék a rácsok, az épületek, az itt élők a rácsok, nem rúgott, csak ment, ki tudja, hányadszor szántotta fel az otthoni, az otthont adó földet, mely átkos volt neki, hányszor, de hányszor mondta, mégis két marokkal tömte magába, mert másképp nem lehetett.” (Szathmári, 2000).

Ebben az esetben megfigyelhető a nihilista életmódot élő költő, aki a társadalmi ranglétra igen magas fokán áll, ezzel szemben teljes lemondásban és igénytelenségben él. A szövegben éles határ húzható a koldus és a hajléktalan fogalmak között. Ugyanis a Szathmári-szövegben a költő lecsúszott egzisztenciája városának, annak a kisközösségnek, ahová ő tartozik. Ő leginkább Franz Grillparzer szegény muzsikushoz hasonlítható, hiszen mindketten saját művészetüknek élnek, s eredendően nem mások szórakoztatása céljából adóznak hivatásuknak.

Az általam választott novellák nem mindegyike érinti a koldulás módszereit, azonban fontosnak tartanám kiemelni, hogy a koldusok többféle trükköt alkalmaznak az aprópénz megszerzésére, ezek a cselvetések intertextusként működnek. Van, aki gyerekekkel megy koldulni – ez főként a nőkre jellemző –, vagy a gyereket egyedül küldi kéregetni, abban a reményben, hogy így majd az emberek a kiskorúval szemben érzett sajnálatuk miatt dobnak némi aprót a kihelyezett perselybe. Vannak olyanok is, akik utcazenészek állnak, s hangszerük megszólaltatásával vagy énekes produkciójukkal próbálják meglágyítani embertársaik szívét. Nem hiába él a közmondás is:

„*Úgy húzza a szót, mint szentiványi koldus az éneket*” (Margalits, 2008).

Továbbá vannak, akik saját betegségükkel próbálják sajnáltatni magukat, sok esetben színleléssel próbálnak betevő falathoz jutni.

Móricz Zsigmond a *Hét krajcár* című novellájában a koldus énekelve kéreget:

„*És akkor beállított hozzánk egy koldus. Éneklő hangon nagy siralmas könyörgést mondott.*” (Móricz, 1964).

Azonban a folytatásban mégsem szokványos módon zajlanak majd az események, ugyanis ebben az esetben épp a koldus fogja a családot kiségetni, és nem fordítva.

Mészöly Miklós *Koldustánc* című novellájának címe könnyen megtévesztheti az olvasót, ugyanis ebben a szövegben a koldus tánca mint paratextus nem a koldulás módszerét jelöli, hanem éppen az adakozó megtámadását, aki csúfot űz a kéregetőből. A macska–egér játék végén a koldus váratlan ügyességgel felugrott, belerúgott a kalapjába, és felkapta botját. Ha az adományozó, a csúfolódó időben el nem ugrik, sípcsonton találja őt botjával a koldus. Erre a felugrásra vonatkozik a cím, pontosabban a megtámadás jeleneteként értelmezhetjük a koldus táncát. Egyébként ennek a kéregetőnek nem hangos könyörgés a stílusa:

„Szürke szeme éberebben villant, mint ahogy várni lehetett a bóbiskolás után; sőt, pillantásában már benne volt a latolgatás fékezettsége is, mint aki most készíti a tervet, ami szerint viselkedni fog. A jelek szerint a nem tolakodók fajtájához tartozott, akik jó ösztönnel tudják, hogy az emberek többsége viszolyog a siránkozással kikényszerített jótettektől, s ilyesmit szívesebben követnek el feltűnés nélkül.” (Mészöly, 1975)

Ottlík Géza néma koldusa teljesen új módszert vezetett be a koldulás tekintetében. Míg a novella szövegéből kitűnik, hogy a koldus csupán artikulálatlan hangokat képes kiadni, s ilyen módon köszöni meg az őt megszánnók adományát, addig rejtélyes dologra lesz figyelmes az őt megsegítő, de tőle egyben rettegő fiú karácsony éjjelén, az éjféli misén, ahol a némának hitt koldus teli torokból énekli a karácsonyi zsoltárokat. Ekkor döbben rá a fiú, hogy itt csakis csalásról lehet szó, s figyelni kezdi a koldust. Azonban semmi sem az, aminek látszik, ez ebben az esetben is beigazolóódik, ugyanis a novella szövegéből végül kiderül, hogy a némának hitt koldus tulajdonképpen vak. Ez esetben a koldus saját fogyatékát szégyelli, és egy másikkal cseréli fel. A cím (mint paratextus) ironikus és megtévesztő, hiszen a koldus éppen karácsonykor nem néma. Ottlík Géza néma koldusánál a kompenzálás módszere figyelhető meg, ugyanis a látáshiányt a némasággal kompenzálja. Azonban az éjféli misén megszűnő némaság interpretálható az újjászületés mozzanataként is, hogy a kis Jézus születésével a koldus újjászületését érhetjük tetten.

Modisane koldusa a következő módszertant alkalmazza:

„Komor ábrázatot öltök, a szokásosnál mélyebbre görnyedek, és hagyom, hogy satnya porhüvelyem reszkessen.” (Karig–Osztovits, 1967).

Ilyen ábrázatot öltve igyekszik mind több ember szívére hatást gyakorolni.

A felsorakoztatott példák is mutatják, hogy a kialakult módszerek a legtöbb koldus esetében különböznek. Felfedezhetőek ugyan sztereotípiák, hiszen a fogyatékoság célirányos kihasználhatósága, valamint a betegségek színlelése sztereotípiának minősül. Viszont csak nagyon általánosítva kezelhetőek

sztereotípiaként a fent felsorolt jelenségek, ugyanis Allport meghatározása szerint egy embercsoportra vonatkoztatható általános hiedelem. (Allport, 1999) Itt viszont csak bizonyos esetekben általánosíthatóak a jelenségek és kizárólag a koldusok esetében (koszosság, testi fogyatékoság stb.). Ebben a tekintetben is elkülöníthető a koldus és a hajléktalan fogalma, hiszen míg a koldusokhoz társíthatunk sztereotípiákat, addig a hajléktalanság specifikus jelenséggé definiálható. A hajléktalanság ugyanis személy- és státusfüggő állapot, függ a személy neveltetésétől és a kialakult helyzet okától is. Ilyen aspektusból is elkülöníthető a koldus és a hajléktalan helyzete, hiszen míg a koldusokra a szerepjátszás és egyfajta álszerep, maszk a jellemző leginkább, amit a legtöbb esetben a kényszer vált ki, de akad köztük olyan is, aki a kényelem és a munkakerülés állapotának fenntartására választja ezt az életutat, addig a hajléktalanság kialakulása személy- és körülményfüggő jelenség. A hajléktalanság fogalma a legtöbb esetben lecsúszott egzisztenciát foglal magában. Kosztolányi Dezső *Fánika* című szövegében a dadából válik vak koldusasszony. Lecsúszásának az oka, hogy család nélkül élte le az életét, s öregségére koldusbotra jutott. Az író a következőképpen emlékezik:

„Írós«-t játszottunk, iskolát. Embereket rajzoltunk óriási fejjel, hegyes pocakkal, gyufaszál lábakkal, s apám színes irónjával színeztük ki. Valósággal belevadultunk a játékba. Folyton firkáltunk, folyton szaggattuk-tépdestük a papirosokat, mikor széthasítottuk, úgy sikítottak, hogy kacagtunk. Megrészegültünk az alkotástól és a rombolástól. Köröttünk vastag rétegben csörögtek a papírok, mint ősszel az avar. De még mindig írtunk. Fánika vezette kezemet. Jólesett, hogy kezemen pihent az ő érdes s mégis csiklandós keze.” (Fráter, 2008)

Az emlékezést az érintés váltja ki az íróból, a kéz érintése az a mozzanat, amely a gyermekkori érzést előidézi. A játékosság, a vidám kacagás és a vak koldusasszony képének kettőssége az idő múlására, az élethelyzetek átváltozására hívják fel a figyelmet. A homokakváriumban időről időre megváltozik a kép:

„Egy ismeretlen kéz megfordította a képet, és folyik visszafelé minden részecske érdekes, mulattató alakzatokba rendeződve. Az Oktogonon a megálló üvegteteje alatt például három hajléktalan ül, egymásnak dőlnek és nézik a képet.

Mindig ugyanaz, de azért kicsit mindig más is. A részletek átrajzolódnak, valami titokzatos erővonal időről időre megmutatkozik.” (Tóth, 2009)

3.2. A periféria toposzai

A periféria toposzai Harold Pinter *A gondnok* és Spiró György *Csirkefej* című drámáiban hangsúlyosan jelen vannak. „A toposzokkal foglalkozó diszciplína a topika, amely a retorikának azon része, ami a világ dolgait aszerint csoportosítja, hogy miként használhatók fel az érvelésben: ezzel egyrészt a spontaneitást igyekszik háttérbe szorítani az alkotói tudatosság javára...” (Szerdahelyi, 1993) A kutatás a toposz és a sztereotípiá fogalmával, valamint a két fogalom irodalmi megnyilvánulásával foglalkozik a két, fentebb jelzett dráma kapcsán. Célja, hogy elemezze a nyelvhez és a kommunikációs stílushoz, az időhöz és a térhez kapcsolódó, továbbá az életvitelhez és az értékrendhez fűződő toposzokat, érintve a peremre szorultság sztereotípiáit is.

A gondnok London nyugati részében játszódik. A mű hatása a befogadó számára leginkább egy mozi élményéhez hasonlítható, ahol az egymás után felvillanó filmkockák szinte összeegyeztethetetlen tartalma a szöveg végére egy kerek egészé áll össze. Spiró György *Csirkefej* című szövegében Hitchcock krimijeibe illő elemek egymásutánisága tűnik fel. A padlón található vércseppek, a házi kedvencnek, a cicának szánt csirkefej olvadása, mely egyben az idő múlását is jelenti/jelentheti, és a felakasztott macska áldozati képe egy külvárosi belső udvar sejtelmes zugába repítik az olvasót.

Harold Pinter *A gondnok* és Spiró György *Csirkefej* című drámájában egyaránt jelen van a társadalmi asszimiláció problematikája, amelyet leginkább a tér és az ember viszonya reprezentál. A Nobel-díjas angol drámaíró, Pinter szövegében gyakorlatilag egy kis térben, a négy fal között alakul ki egyfajta társadalmi hierarchia; míg a Spiró-szövegben mindez egy nagyobb térben, egy társasház keretében teljeseedik/teljesedhet ki. „Ez az együvé tartozás egyrészt a szereplők beszédmódjában mutatkozik meg: a fiúk, a rendőrök, a szülők és a lányok ugyanazt a nyelvi kultúrát képviselik. A dialógusok többségét gondolatjelek tagolják, ami azt is kifejezi, hogy ezek az emberek képtelenek hosszabb összefüggő megnyilatkozásra, és azt is, hogy számukra a nyelvi racionalitás idegen

közeg. Másrészt a figurákban működő és őket mozgató irracionalitás is közös vonás. Ez szorosán összefügg azzal, hogy ebben az élettérben a nyelv még vagy már nem alkalmas az emberi tartalmak kifejezésére.” (P. Müller) A szereplők tekintetében azonban igen nagy különbség tapasztalható a két szöveg között, ugyanis míg a Pinter-szöveg szereplői a kolduslét sztereotípiáinak megfelelő életvitelt folytatnak (haszontalan tárgyakat halmoznak, élheterlen körülmények között élnek stb.), addig a Spiró-szöveg szereplői a társadalmi hierarchiában elfoglalt szerepüknek megfelelő életet élnek (Tanár – művelt ember, Nő – utcalány, Apa – részeges stb.). (lásd. bővebben: Kulcsár, 2016)

A Világirodalmi lexikon a toposzt mint az irodalmi művek sorában fellépő azonos vagy hasonló jelentésű szövegrészt, különböző szövegösszefüggésekben alkalmazható elemet, visszatérő kifejezést, klisé, sémát, alkotói fogást, szemléletmódot határozza meg. Ezért a nyelvi kifejezőmódhoz kapcsolódó, az abból származó/eredő toposzokat is ezen definíció alapján vizsgáltam meg. Ezen szempontból kerül elemzésre a Pinter-szövegben különböző kontextusban több ízben is felmerülő „szakikám” szó, ami ironikus szemléletmódot tükröz, hiszen a szöveggörnyezetből kiderül, hogy a szereplők mindegyike a valós tettekig, szaktudásig csupán a verbalitás szintjén jut el, így egyikük sem nevezhető szakembernek, amit ez a zsargonban, szlengben használatos kifejezés jelöl. „*Mindenesetre kösz, szakikám.*” (Pinter, 1975) Továbbá elmondható, hogy a „szakikám” szó egy adott történelmi korhoz, időszakhoz kapcsolódik/kapcsolható, ami esetünkben a dráma megjelenésének időszaka. Az ironikus jelleg mellett azonban egyfajta negatív képzet is társul ehhez a szóhoz, amelyet alátámaszt és megmagyaráz a tehetetlenség, az elveszettség és a valóságnak hitt, mégis megmagyarázhatatlan félelem érzete, ami áthatja a szöveget. A tervezés és a megvalósítás kettős képzeete is jelen van a sorok között, hiszen a két testvér és a betolakodó is nagy terveket sző a jövőre nézve, azonban az általuk megvalósított parazita életvitel, amelyről szó van, melyben nem tudni, hogy ki az élőködő és kin élőködnek, szinte olyan hatást kelt, mintha mindhármuk esetében egy időközönkénti teljes metamorfózis, körbe járó szerepcsere lenne tapasztalható, amelyben mindenki minden szerepet be tudna tölteni egy személyben. Az élőködés képessége egyben a külvilágtól való félelem következménye, ami által

az életképtelen hősök egymásra szorulnak, kialakul bennük egy védekező mechanizmus az őket körülvevő világgal szemben.

A Spiró-szöveg esetében azonban a szereplők értelmi szintje, életkora és foglalkozása alapján rajzolódik ki bizonyos rétegezettség, és az ahhoz társuló/társítható kommunikációs stílus, ami nem azonos a szereplők által kialakított, egymás közötti/egymással szembeni hierarchiával. Ebben a szövegben az alpári beszéd, a tolvajnyelv és a zsargon mellett felbukkan az udvarias és tiszteletteljes beszédstílus is. Szereplőkre lebontva az udvarias beszédstílus leginkább a tanárra jellemző – vélhetően hivatásából adódóan –, a többiek beszédében a káromkodás és a vulgaritás dominál. Kivételt képez a Vénasszony, akinél egyfajta kettősség tapasztalható, ugyanis ő az a szereplő, aki a teljes szövegben a transzcendencia és az immanencia világának határán táncol, s hol erre, hol arra billen ki attól függően, hogy éppen kivel kommunikál. „A dialógus szerkezeti vázát egy-egy azonos téma felvetése és megoldása által körülhatárolható párbeszédes szövegszakaszban vizsgálhatjuk. Ez a kommunikatív téma a *Csirkefej* esetében egy monologikus közlés és meghallgatás elutasítására tett kísérletek sora az öregasszony és a tanár között.” (Szikszainé Nagy, 2011)

„Mer én elképzelttem – hogy ha ő – akkor mi lesz – ha ő fog előbb – ha – még sírtam is – előre – hogy akkor – hogy mondjam – tetszik érteni – mintha már, pedig élt még – óde sírtam, hogy előre – hogyhívják – hogy legyászoljam – tetszik érteni – de azt nem lehet – nem – én csak sírni akartam akkor – és jó is volt erre gondolni – tényleg – mert akkor tudtam sírni – muszáj sírnia az embernek néha – muszáj – de ez most nem olyan – egészen nem olyan – mint ahogy én akkor – nem is tudom, de egészen más – tessék mondani, tanár úr – ne tessék haragudni, de – mer ez most olyan rossz – van Isten?” (Spiró, 1985)

Mindkét szöveg esetében az idő és a tér kérdése izgalmas vizsgálódási lehetőség, hiszen egy állandósult tértoposzt és egy kiüresedett időtoposzt találunk mindkét szövegben, azonban a kettő határozottan egyik esetben sem különíthető el egymástól. (lásd. bővebben: Kulcsár, 2016)

A Pinter-szövegben a tér állandó, az idő pedig változó. A halogatás filozófiája érhető tetten mindkét esetben, ugyanis Davies állandó útnak indulása csak egy illúzió, hiszen soha nem ér el az áhított Sidcupba. A plafonra rögzített

vödör mint egy inga jelenik meg a történetben, melynek mozgását akár az idő múlásának jelképeként is értelmezhetjük. A megtett út képzete ebben az esetben megmarad vágyképnek. Davies toprongyosként furakszik be Aston és Mick lakásába, ahol maga a befogadó, a befogadók is értelmi fogyatékosok, náluk is jelen van egyféle szellemi hajléktalanság. Így a gondnokság fogalmának is több értelmezési lehetősége van. Mick kéri fel Daviest a gondnokságra:

„Figyeljen ide! Van egy ajánlatom a maga számára. Azt hiszem, mégiscsak nekem kellene a kezembe venni ennek a háznak az ügyét. Úgy hamarabb vergődünk zöld ágra. Volna egy csomó ötletem, tervem. Mondja, itt maradna nálam gondnoknak?” (Pinter, 1975)

Davies esetében azonban a tér és idő problematikája mellett felmerül az identitás kérdéskörének tisztázása is. „Pszichológiai szempontból az identitásképzés folyamata egy időben alkalmaz megfigyelést és önmegfigyelést, amelyek a mentális működés minden szintjén zajlanak, és amelyek segítségével az egyén annak fényében ítéli meg magát, ahogyan mások ítélik meg őt saját magukhoz és az általuk használt mércékhez képest, miközben mások róla szóló ítéleteit aszerint ítéli meg, hogy hozzájuk képest és a számára fontos mércékkel mérve milyennek látja önmagát.” (Erikson, 1968; idézi Cole–Cole, 1998) Davies esetében a neve nem azonosítja, hiszen átesett egy névváltoztatási folyamaton, melynek következtében a Mack Davies nevet a Bernard Jenkins névre cserélte.

„Bernard Jenkins. Így hívnak. Vagyis ezen a néven ismernek. Csak evvel a névvel nem jutok messzire. Nincsen meg a jogalapom hozzá. Itt ez a biztosítási papír. Jenkins névre szól. Itt van. Bernard Jenkins. Nézze.” (Pinter, 1975)

A tér mint toposz a *Csirkefej* esetében egy helyszínrre összpontosul, az pedig egy társasház. Az idő szempontjából a jelen idő állandósul, azonban szinte rögzítési pontként szolgál, ahonnan a múlt irányába van átjárhatóság. A srác gyermekkorára való emlékezés, az anya múltjának felidézése, a vénasszony életútjának részletes elemzése mind a múltba való visszalépést jelentik. A kronotoposz szempontjából szaggatottság tapasztalható a szövegtestben, amikor is az állandó csöndinstrukciókat kapjuk a szerzőtől. Szinte egy intermediális játék fedezhető fel ebben a szétszabdaltságban, ugyanis a zeneművekhez hasonlóan állandóan szünetjelekkel találjuk szemben magunkat. Az „állj – haladj”

parancsokat követve egy ritmus vagdalja szét a darabot, ami fokozza a befogadó izgatottságát. (lásd. bővebben: Kulcsár, 2016)

Az időtoposz szemszögéből vizsgálva a szöveget itt is megjelenik az ingamotívum, azonban nem egy megszokott formában, hiszen itt ez egy álló időt jelez, pontosabban az élet végét, a macska életének befejezését, szinte már-már öninterpretációként is felfogható a porolóra spárgával felfüggesztett macskatetem.

„Jövök haza, tanár úr – hozom neki a piacról – hozom neki a csirkefejet – fél órát álltam sorba – és nem jött a villamos – aszitem, már nekem nem jut – álltak sorba – és vártam – és kiolvadt a csirkefej – nézték – akkor hazaérek, hívom, szólítom, nem jön – aszitem, eltekergett, pedig nem is evett reggel – és akkor meglátom – Zokog. Ott lóg – felakasztották – a porolón – minek van itt ez a poroló – minek van itt – a kicsi, vékony nyakán – a nyakán – spárga a nyakán – tanár úr – a vékony, kis nyakán – Zokog.” (Spiró, 1985)

A kronotoposz szempontjából azonban többféle érdekesség is fellelhető a szövegben. A tanár úr az a szereplő, akin nem fog az idő vasfoga, ő a jelenben is olyan, amilyenként emlékeznek rá, ő az egyedüli állandósult figurája a szövegnek. A srác esetében a gyerekkori szeretethiányból adódik egyfajta agresszió, ami a macskagyilkosságban teljesedik ki. Kisgyerekként pozitív emlékei voltak, azonban a család, a nevelőotthon és a barátok hatására teljesen vakvágányra futott az élete. A vénasszony a régi idők felidézése során játszik el az idő múlásának gondolatával, amikor is fiatalságának éveire gondol, a kényszerházasságra, az abortuszra és a meggyilkolt macskára. A felsorolt három negatív élmény közül a macska elvesztését gyászolja meg igazán, azonban a gyászhoz félelem is társul, mert úgy érzi, hogy őt megbüntette az Isten, mert nem volt jó. S hogy jóságát bizonyítsa, ezért végrendeletet ír, melyben mindenét a macskája gyilkosára, a srágra hagyja, aki végül őt is meggyilkolja. „Feltételezhető, hogy a címbeli csirkefej nemcsak a Vénasszony által hazahozott macskatáplálékra, hanem magára a Vénasszonyra is vonatkozhatik. A drámának ez a motívuma két szuggesztív képben bomlik ki, s ez a két jelenet hangsúlyozottan egymásra vetül. Ahogyan a Vénasszony tehetetlen fájdalomában macskája tápláléka ellen fordul, és baltával szétveri az összefagyott csirkefejeket, úgy veri szét – a kulisszák mögött – a Srác,

ugyancsak tehetetlenségében és irracionálisan, egykori táplálójának, a Vénasszonynak a fejét.” (P. Müller)

Az értékrend és az értékformák esetében igen nagy különbségek tapasztalhatóak a két szövegben. A Pinter-műben egy álértékrendet képvisel a három férfi, amit a nagy szavak mögött meghúzódó tétlenség, a céltudatosnak tűnő céltalanság és a határozottság mögött megbúvó határozatlan személyiség jellemez leginkább. Ahol a *minden szép és jó lesz egyszer* eszméi mögött csupán verbális tervek állnak, a tettek azonban elmaradnak.

„Hallgasson ide... ha én... ha én mondjuk lemennék... mondjuk megkapnám a papírjaimat... akkor... akkor lehetne, maga felől... ha leszaladnák... és megkapnám...” (Pinter, 1975)

A Spiró-szövegben többféle értékrend képviselteti magát. Az emberi értékrend kialakulásában, kialakításában igen nagy szerep jut a sztereotípiáknak, melyek mindennapjaink meghatározó elemei, ugyanis az ember a születése pillanatától különféle mintákat figyel és utánoz, ezek által alakul ki és formálódik viselkedése. A különféle viselkedésminták viszont generációról generációra öröklődnek, ezáltal több nemzedékre tekintenek vissza. „A kép (*imágó*) terminust a másik mentális sziluettjeként használjuk, aki a család, csoport, törzs, nép vagy faj jellemzői által tűnik meghatározottnak. Az ilyen kép uralja a másokról alkotott véleményünket, és irányítja velük szembeni viselkedésünket. A nyelvekből, a mentalitásokból, köznapi szokásokból és vallásokból fakadó kulturális diszkontinuitások és különbségek egyaránt mozgósítanak pozitív és negatív ítéleteket és képeket.” (Beller–Leerssen, 2014) Ezért nem meglepő a srác viselkedése. Ha áttekintjük az eddigi életútját, választ kapunk a kérdéseinkre, hogy vajon miért okoz neki örömet egy macska felakasztása vagy egy másik ember megbántása? A család az a környezet, ahová a gyerek beleszületik s ahol az első ingerek érik. A gyerek az utánpótlás technikáját alkalmazva mintaként tekint szüleire. A srác esetében ez egy utcalányként tevékenykedő anyát és egy összeroppant, semmittevő apát jelentett, tehát nem meglepő, hogy a családban kapott negatív mintát követve, a nevelőintézet és a barátok vélhetően negatív hatása után olyan szintű agresszió gyülemlett fel benne, amit csak a másoknak szerzett fájdalom árán tud enyhíteni magában. Természetesen nem ez a helyes viselkedés, de amennyiben

a gyökerétől vizsgáljuk az eseményeket, akkor a miértjeinkre ezeket a válaszokat kapjuk. „A másokkal való korábbi találkozások megszabják előzetes elvárásainkat, ezek viszont előre determinálják további találkozásainkat más Másokkal. Kialakult attitűdjeinkben lehetetlen különbséget tenni aközött, hogy mi az elsődleges, tiszta tapasztalat, és mi származik a kulturális akkumulált képeinkből. Nem létezik őseredeti találkozás. Attitűdjeink kulturális determináltak, amint azt az etológusok emberi és állati analógiák segítségével igyekeztek megmagyarázni. A kognitív pszichológia ezt »szelektív figyelemnek« nevezi (Flade, 1994; Hoffmann, 1994). Az irodalmi szöveg is leredukálja egy szereplő összes jellemvonását egy kisszámú, megjegyzendő, szembetűnő aspektusra és jellemvonásra. Közösségek esetében, amelyeket egy csoport, nép vagy faj fogalmával jelölünk, ezek a vonások sztereotípiák formájában jelentkeznek. A sztereotípiákon alapuló reprezentációk pedig az – előítéletek melegágyát képezik, melyek a maguk módján racionalizálják és »igazolják« a sztereotip fogalmakat. Ezen önmagára visszautaló kölcsönhatás nyomán a társadalompszichológusok bevonják a sztereotípiákat az előítéletek meghatározásába (Schäfer/Six, 1978). Ennek ellenére ugyanakkor az emberi viszonyokban fennálló ellentétes és harmonikus tendenciák folytonos váltakozása serkentőleg hat a képzeletünkre. Az ebből születő mentális *képek* és eszmék a humán tudományokban egy kiemelten fontos tudományterület kifejlődéséhez vezettek, mely az utóbbi néhány évtizedben került előtérbe a migráció, konfrontáció és – mind a tudományos, mind a köznapi – globalizáció hatására.” (Beller–Leerssen, 2014)

Külön figyelmet érdemel a tanár karaktere, aki példát szeretne mutatni mind a lakótársaknak, mind az általa oktatót gyerekeknek, azonban a szöveg vége felé kiderül, hogy a határozott jellem mögött egy összetört lélek lakozik, aki csak altatókkal tud elaludni, s közben Csáth-novellákból merít erőt. Ez esetben a határozott értékrend mögött egy gyenge személyiség bújjik meg. „A *Csirkefej* átszövő paradoxonok sorában itt jutottunk el ahhoz a sajátosságához, hogy bár minden szereplőt irracionális belső erők mozgatnak, mégis mindenki a racionalitásba kapaszkodik, mindenki próbál értelmet adni az életének, körülményeinek. Az értelemadás kísérlete azonban az egymásra vetülő emberi sorsokban, életutakban kölcsönösen ironizálódik.” (P. Müller)

Megállapítható tehát, hogy mindkét szöveg minden szereplője mögött egy sajátos életút, egy komoly válságokkal teli élettörténet húzódik meg. „A toposzok jellegzetessége tehát, hogy a beszélő általánosnak (tehát az adott szituáción túlmutatva is érvényesnek), és egy nyelvi közösség által általánosan elfogadottnak tünteti őket fel (amely nyelvi közösségbe legalább a beszélőpartner beletartozik).” (Várkonyi)

A Harold Pinter-szöveg esetében a tolvajnyelv toposzai figyelhetőek meg, a *Csirkefej*ben pedig a különféle társadalmi kategóriák beszédstílusa – a rohadt életbe; csába; fater – nyilvánul meg. A tolvajnyelv egyfajta lakással rendelkező belső hajléktalansággal párosul, mely az értelmi fogyatékos, a gyűjtögető életmód és a feketék iránti ellenszenv hármasságában mutatkozik meg. Gyenge Zoltán *A filozófiai „más”* címet viselő írásában a kanti meghatározásra utal, minek értelmében a borszín alapján történik a megkülönböztetés: „a »más« – amennyiben akár egyszerűen a »még nem látott« elemre szűkítem, és még nem kulturális értelemben veszem – első szembetűnő jele a szín” (Gyenge, 2015) A parazitizmus, az egymástól való függéshez történő szenvedélyes ragaszkodás, a bezártságból való kilépéstől érzett rettegés keríti hatalmába a szereplőket, akik már-már önmagukat kiskorúsítva utalják egymásra önmagukat. Esetükben létkérdés az együttélés. Ez egy állandósult tértoposzt eredményez, valamint egy előremutató, de tettek nélküli, szinte kiüresedett időtoposz tárul a befogadó elé. Az értékrendbeli toposzok közül pedig egy stabilnak látszó, mégis üveglábakon álló értékrend jellemzi mind a három szereplőt.

Spiró György *Csirkefej* című szövege sok tekintetben olyan körülményeket tár az olvasó elé, mint a Pinter-szöveg, azonban a szereplők sokszínűsége miatt újabb elemzési lehetőségeket rejt magában. A nyelvi toposzok szempontjából a szereplők társadalmi ranglétrán elfoglalt helye meghatározza a beszédstílusukat is. Így nem meglepő a tanár udvariassága, a nő középszerűsége, sőt a gyerekek vulgáris beszéde sem. A mű címe már magában sok lehetőséget rejteget, hiszen értelmezhető macskaeledelként, de akár a macskatetemre is utalhat, azonban a fiatal utcalányokra is asszociálhatunk belőle, amelyek szintén jelen vannak a szövegben. Sokféle személyiség s minden személyiséghez társul egy-egy élettörténet, mely még színesebbé teszi a befogadó számára a palettát. A tér

toposza szempontjából egy állandó helyszínről beszélünk, amely több eseménynek is helyet biztosít. Egyszerre több szálon futnak az események, így kissé filmszerű a szöveg, mely intermediális hatást kelt az olvasóban. Az idő toposza azonban már összetettebb, igaz, hogy jelen idejű a cselekmény, azonban mégis nagy az átjárhatóság a múlt irányába, s nemcsak a közelmúltba, hanem annál korábbi időszakokba is. A szereplők életkorának előrehaladtával arányosan nő az átjárhatóság mértéke is. (lásd. bővebben: Kulcsár, 2016)

3.3. Emlékezés – identitás – lenyomatok

Dragan Velikić *Islednik* című regénye önéletrajzi regény. A szerző és családja életének tarumái révén emlékezik vissza korszakokon és határokon átívelő módon személyekre, helyszínekre és eseményekre. A folytatásban a szöveget és ezáltal a szereplőket imagológiai szempontból vizsgáljuk oly módon, hogy miként formálódott az énkép (auto-imázs) a regény folyamán és ezzel együtt hogyan változott a hetero-imázs, azaz a mások szereplőkről alkotott véleménye, meglátása a szöveg különböző részeiben. „Ennek ellenére, amint Ruth Florack (2001. 20) figyelmeztet, a »nemzeti karakter« gondolatának imagológiai kritikája annak a kockázatával jár, hogy megfertőződik az auto- és hetero-sztereotípiák közti túlságosan mechanikus ellentét által, mivel még ez is hordozhatja magában a »nemzet mint kollektív egyén« esszencializmusát. A feladat tehát kettős: fenntartani a sztereotípiák tisztázásának és demitologizálásának szándékát anélkül, hogy feladnánk az analitikus módszereket és eljárásokat. Ezért mind a szociológusok, mind az imagológusok számára fontosnak tűnik a tudományos terminológia semleges használata.” (Fink, 2003; vö. Beller, 2006). (Beller–Leerssen, 2014) Mindezen vizsgálatokhoz a komparatív módszert alkalmazzuk, amely által a filozófiai alapvetéseket hasonlítjuk össze az irodalmi szöveggel oly módon, hogy az imagológiai aspektusokra helyezzük a fő hangsúlyt.

Az imagológia interdiszciplináris tudomány, amely szorosan összefügg a sztereotípiák kialakulásával, jelenlétével és használatával, hiszen a kettő egymás nélkül nem is tudna működképes lenni. Az imagológia ugyanis az etnotípusokat vizsgálja, melyeket a sztereotípiák által társítunk az elemzés tárgyához, annak diszkurzív retorikájában. Ezek lehetnek nemzetekhez kötődőek, szociális típusokról szólnak vagy erkölcsi jelzők. Edward Said szerint az orientalizmus és az orientalista sajátos módon teremti meg a saját világát, amely a keletiekről a Nyugaton kialakult szemléletre vonatkozik, és amely főként a keletiekkel való bánásmódot írja le. (Said, 1995) Egy közös pont van azonban a különböző lehetőségekben, az pedig mindig a Más, azaz az idegen, akiről az elemzés szól. „Az önmagunk és a mások, a belső és a külső viszonyáról alkotott képünk olyan

kulturális konfrontációt jelent, melynek révén az egyén vagy csoport saját ideológiai horizontja is feltárul (Pageaux 1981. 170–171). Az önkép és az alteritás közötti kölcsönhatásban az ilyen képek, mítoszok és sztereotípiák az eredetkultúra szemiotikai rendszerét képezik, egy olyan *imagináriust*, mely egyes elemeiben külön sztereotípiák formájában fejeződik ki. A sztereotípiák minimális információt kapcsol össze maximális jelentéssel (Stanzel 1997. 12). Úgy általánosít a részletekből kiindulva, hogy egyetlen jellemvonást tesz egy egész nemzet lényegévé (Pageaux 1981. 172–174, 1989. 139–141). Ezen igen hasznos fogalmi tisztázás alapján az imagológiát Pageaux a humántudományok általános érvényű módszerévé szerette volna fejleszteni, egy összesítő humán tudomány (*science humaine*) kontextusában.” (Beller–Leerssen, 2014) A Máság kapcsán ezen a ponton érdemes kitérni a hegeli „végtelen ítélet” lehetőségére, mely azt állítja, hogy a „hasztalan” és a „túlzó”, pusztán a Máság tiszta és lecsupaszított („nem szublimált”) gyűlöletét kifejező dühkitörések elméletileg megfeleltethetők a társadalom globális reflexivitásának; talán ennek az egybeesésnek az alapvető példája a pszichoanalitikus értelmezés sorsa is. (Žižek, 2011)

A Másággal találkozunk Dragan Velikić *Islednik* című regényében is, ahol egyik szempontból a szerző/narrátor önazonos, de mégis idegen szubjektum, aki hol Pulán, hol Belgrádban, hol Budapesten él, ámbár minden esetben a Balkánt tekinti otthonának. S vajon nem éppen a posztjugoszláv Balkán tűnik annak a helynek, ahol az etnikai csoportok toleráns egymás mellett élését, egyfajta multikulturalizmusát az (ön)destruktív etnikai szenvedélyek örvénylő kavargása az ellentétébe fordította, annak szinte fotografikus negatívjává, valóságos rémálommá változtatta? Vajon nem ezt a kísértetiességet jelzi a Balkán meghatározatlan és ingatag földrajzi behatárolása is? (Žižek, 2011)

A földrajzi behatároltság, a Balkán kerete az, amelyben a szereplők mozognak. Az osztálytársak mindegyike más-más nemzetet képviselő szubjektum, akiknek gyökerei különböző országokba nyúlnak vissza. A szereplőkben egy a közös: mindannyian valamilyen módon a saját hazájuk idegenjei. „Az irodalmi gyakorlatban ez az „automatikus” elv gyakran megtörik vagy variálódik a különböző egyéni történelmi, szerzői életrajzi vagy szövegpoétikai tényezők eredményeképpen. Az imagológusoknak a képek szubjektivitásából kell

kiindulniuk, és ezek motivációját és szerepét kell megpróbálniuk elemezni épp e szubjektivitásra összpontosítva. „Az imagológusnak tehát a beszélő személynek, és nem az országnak a pszichológiai koherenciáját kell megértenie és megmagyaráznia.” (Fink 1993. 31) (Beller–Leerssen, 2014) Csak az emlékeik jelentenek egyfajta hidat, kapcsolatot a múlttal, amely által újra értelmeződnek a történetek, mint ahogyan Derrida dekonstrukciós elmélete szerint minden újraolvasásnál a szövegek is újraértelmeződnek/átértelmeződnek. (Lamár, 2013)

A főhős emlékei között szerepel a család önfelelt öröme abból az időből, amikor Tito kijelentette, hogy a zászló nem változik. A legfőbb félelmük a változások miatt alakult ki, hiszen olyankor megdőlt az édesanya által meghatározott és követendő példaként felállított, majd állandóan emlegetett „stuttgarti módszer”. Pedig Dragan a saját környezetében is tapasztalt hasonló eseteket, hiszen különféle emberek változatos életpályái keresztezték egymást körülötte. Avdo Herz Dragan padtársa volt, akinek édesapja cipőtisztító műhelyt működtetett. Német gyökerekre tekint vissza a család, akiknél mindig kényelmetlen csend uralkodott. A németekre jellemző rend és fegyelem náluk minden pillanatban jelen volt. Marino Storeli családja Olaszországból származik. Édesapja modellező volt egy hajógyárban. Rájuk jellemző volt az olaszok lazasága, például mindig szólt náluk a rádió. Majd az első szerelem is utolérte Dragan Mirela Baf személyében. Noémi és Doris Alföldi magyar gyökerekkel rendelkeztek édesapjuk által. Ikrek voltak, azonos öltözetben jártak, s állandóan egyikük felelt mind a kettőjük helyett. Velük szívta el élete első cigarettáját. A felsorolt szereplők mindegyike más-más nemzethez tartozó, különböző hagyományokat hordozó szubjektum, akik egy heterogén közeg homogén identitásai, és akik béke idején zökkenőmentesen élnek egymás mellett, ám a későbbiekben, már felnőtt fejjel, a háborús körülmények között egymás ellenségeivé is válhatnak. Jó példa erre a szövegben szereplő Milić családdal kialakult barátság is. Dragan édesanyja és a barátok sok időt töltöttek együtt, gobelineztek. 1991 októberében Pulát elhagyva Draganék a pomeri víkendházukat is erre a családra bízták. Ám egy évvel később visszaküldték a kulcsokat azzal az indokkal, hogy nagyon veszélyes ezekben az időkben szerb házakra vigyázni Horvátországban. Eric Santner Freud Mózes-alakjával kapcsolatos vizsgálódásai

során alapvető különbséget tett a szimbolikus történelem és annak obszcén Másikja, az elismerhetetlen, kísérteties, fantazmatikus, titkos történelem között. Az első a közösség tradíciójának szövetét alkotó explicit mitikus narratívák és az ideológiai-erkölcsi előírások összessége – amit Hegel a közösség „erkölcsi szubsztanciájának” nevezett volna –, a másik pedig a nyíltan kifejeződő szimbolikus tradíció, amely támasztékaul szolgál, ám amit el kell zárunk magunk elől ahhoz, hogy működhessen. (Santner, 2000) Ugyanez a kettősség jellemzi a háborús helyzetben kialakuló rendet, amely egy káosz rendszerű állapota, s amelyben az addig érvényben levő szabály: az élni és élni hagyni örök igazsága újraértelmeződik, felülírva ezzel az egyenjogúság, a többségi nemzet és a kisebbségek viszonyának alakulását. Hogy miért? Mert éppen azt tiltja meg, ami a másik (társadalmi-intézményi) identitásának konstitutív elemét jelenti: mivel úgy tekint tiltása tárgyára, mintha az valami lényegtelen egyéni hóbort lenne, s minden intézményes jellegétől megfosztja az identitást. (Žižek, 2011)

A főhős édesanyja leginkább egyfajta kettős személyiségként írható le, akiben a fallikus arrogancia és az anyai szolgálatkészség egyszerre van jelen. Emiatt vált a rituálék foglyává. E rítusok egyike volt a temetőbe járás, a sírok meglátogatása, hiszen az anya szerint csak a temetőkben tapasztalható a rend állapota. Ez a rendszeret, mely sokkal inkább kényszer, mintsem pozitív tulajdonság, sok hátránnyal járt Dragan élete szempontjából. Az édesanya többek között a címeket és a szállodákat tartalmazó füzetet nélkül nem tudott elutazni, mindent gondosan feljegyzet, s a leírások alapján tájékozódott az adott városban, mint ahogyan a saját emlékezetében is. Ellátogatva bárhová felsorolta a helyhez köthető rokonokat, s ez jó ürügyül szolgált a temető felkeresésére is. Egyfajta mártírszerep ez az édesanya részéről, a mártírok halálvágyának logikája pedig esetében a következőképpen vizsgálható: Az édesapa halálát követően az anya egyre mélyebbre süllyedt a demencia homályába. Városról városra helyezte át magát a képzeletében, s az utolsó találkozás alkalmával Dragantól azt a füzetet kérte, mely a szállodákat és a címeket tartalmazza, mert anélkül nem tudott útra kelni...

Dragan bárhol is járt, magába szívta a gesztusokat, a mosolyokat, a tekinteteket, a lakások berendezését, az illatokat és a szavakat..., és amikor sokkal

később szétesik az ország, a középosztály szinte teljesen megsemmisül, neki szinte a teljes korszakot sikerül megfejtenie a benyomásai és az emlékei alapján. „Minden időnek saját illata van” – mondta Dragan történelemtanára. „Mindennek megvan a maga ideje, és mindenkinek lenni kell valahol” – elmélkedett Dragan édesanyja. A főhősnek pedig mindezekről a szállóigékről egy személy jutott eszébe, Lizetta. Szobájának falai, az azon függő fényképek, a teljes élete forgott szemei előtt. Még a hangját is felidézte az emlékezetéből. Amikor Lizetta nevét kimondta, a jószág és a szabadság érzése kerítette hatalmába. Dragan nem tudta, hogyan került Bécsbe a lány, csak annyit tudott, hogy a Halsinger Intézetbe járt és szólóéneket tanult, ugyanis operaénekesi karrierről álmodozott. A háború kitörése miatt azonban menekülnie kellett, s végül Pulában telepedett le, ahol fogadásokon operetteket énekelt. Dragan múzsája volt ő, aki után egész életében kutatott. Összetett személyiség volt, hiszen görög mentalitását gyerekkorából hozta, viszont az élet viszontagságainak következtében több országban, különféle nemzetek forgatagában élt. „Mindaddig, míg az egyén elfogadja a rá kiszabott szerepet, s azonosul saját csoportjával és annak értékeivel, addig a magunkról alkotott sztereotípiák pozitívak. Mindeközben hajlik arra, hogy másokról negatív képet alakítson ki, sőt ellenségesnek nyilvánítsa őket. Ezzel szemben, ha elveti saját csoportjának értékeit és hátrányban, sőt kizárva érzi magát a csoportból, a saját csoportról alkotott képe nem feltétlenül felel meg egyéni én-képének. Így ez a csoportkép negatív, míg a másokról alkotott sztereotípiái pozitívvá alakulhatnak és akár példaként is használhatja őket.” (Fink 1993. 17)” (Beller–Leerssen, 2014) Ő az, aki emberi értékeinek köszönhetően tudott bealakulni a közösségbe, ki tudta eszközölni a sztereotípiatörés állapotát, s így tudott kibújni a stigmatizáltság állapota alól. Szerették őt, megbecsült tagja volt a közösségnek. Később, amikor Dragan Lizetta után kutat, elmegy, s a múzeumból kéri ki a Hiterot család hagyatékát. Ezen nyomozás részeként ellátogat Rovinj szigetére, felkeresi Maleša óraszerelőt, hogy meséljen a lányról. Szerinte a nő leginkább a svájci órákhoz volt hasonlítható, miszerint az idő előrehaladtával egyre szebbé és értékesebbé vált. A beszélgetés során kiderül, hogy Lizettáról mind a kettejüknek nagyon szép emlékeik vannak, de arra is fény derül, hogy valójában a nő utcalány volt, aki tisztekkal szórakozott. Az élete végére az idősek otthonába került, de onnan

rejtélyes módon eltűnt. Dragan azonban nem érte be felületes információkkal, így alaposabb kutatást végzett a lány életével kapcsolatban, s ennek eredményeit a szöveg utolsó fejezeteiben részletesen meg is osztja a befogadókkal. Feltételezhető azonban, hogy ez a leírás nem fedi a teljes igazságot, hanem a szerző a meglévő információkat a saját képzelete által szötte egészé.

Félig kinyitott ajtók... Lizetta tanácsa azonban az volt, hogy teljesen ki kell nyitni azokat az ajtókat, majd be kell őket vágni, s újabbat kinyitni vagy újra kitárni. Hiszen az életben nagyon sok esetben találjuk magunkat határhelyzetben, s arra a félmegoldás nem megoldás. Valami vagy valaki eltűnhet, de a bőröndök megmaradnak. Tišma szerint azonban a nagy bőrönd is veszélyes lehet, ugyanis ha telepakolja az ember, akkor túl sok dolog fér bele, emlékek és tervek, álmok és célok, amelyek megvalósításához nem elegendő egy teljes élet sem, s ezért fennáll a veszélye annak, hogy megkíván a személy egy újabb életet. Vigyázni kell a nagy bőröndökkel! „Tišma életműve, akárcsak Danilo Kišé, a töredékesség (ezzel az egységében felbomlott világfelfogásra, és a fragmentált identitásképre is utalhatok – a ford.) tapasztalatához kötődik. Méghozzá egy olyan törésről van szó, amely nem pusztán a modernség irodalom- és íráseszményéből következik (mint előírt, magasabb szintű egzisztenciális forma), hanem magából a fátumból, amit horgosi születése határozott meg, szerb apától, aki kereskedőként került oda, és magyar zsidó anyától. Tehát a magyar–jugoszláv határ környezetében, amelynek kétnyelvűsége, megosztottsága a szembenálló hatások ómenjeként poetizálódik – a pannon líra és a nyers balkáni valóság, anya/apa, jelenlét/távollét, hazai/idegen.” (Gvozden, 2005)

A szubjektum számára nagyon fontos, hogy emlékezzen, hogy időnként felidézze magában az élet fontos eseményeit, fordulópontjait, hibáit, boldog pillanatait és meghatározó személyeit. Így volt ezzel Dragan is, ezért gyakran emlékezett Lizettára, Malešára, Hiterottékra, Tišmára, Vesko Krmpotićra... A szöveg ugyanis minden esetben egy kísérlet eredménye, amelynek során teret kap az emlékezetben egy-egy régi kép, amely felszabadul és életre kel. Ezért ha etnikai gyűlölettel és erőszakkal szembesülünk, teljes egészében vissza kell utasítanunk azt a multikulturalista eszmét, miszerint ha fel akarunk lépni az etnikai intolerancia ellen, akkor meg kell tanulnunk tisztelni a Másikat és a Máságot, meg kell

tanulnunk együtt élni vele, és tolerálnunk kell a miénktől eltérő életstílusokat. (Žižek, 2011) Nem kivétel ez alól a balkáni Másik sem, aki esetében a rasszizmus úgymond meghatározódik: miközben a Másikra mutogatunk, mi magunk a semleges, jó szándékú megfigyelő pozícióját foglaljuk el, és jól nevelten megdöbbenünk azon, hogy micsoda borzalmak is történnek „odalenn”. (Žižek, 2011)

A főhős elmékedéseiben, amelyek tárgya a mai irodalom negatív hősei, megállapítja, hogy míg a földrajz és a vonatok iránya változatlan maradt, a közigazgatás, a himnusz, a zászló, az egyenruhák és a határok újra és újra átalakulnak. Dragan nem szeretne foglalkozni a bűnösökről szóló történetekkel, hiszen ezekben mindig a Másik kerül ebbe a negatív, stigmatizált szerepkörbe. Azonban nem létezik olyan időintervallum, amelyben bárki is szerepelhetne a Másik nélkül. Mindenki önálló szubjektum, azonban minden esetben a Másikhoz való viszonyítása során tekinthető önállónak. Ezért ahhoz, hogy önmagunk lehessünk, szükségünk van a Másikra. „Az önmagunk és a mások, a belső és a külső viszonyáról alkotott képünk olyan kulturális konfrontációt jelent, melynek révén az egyén vagy csoport saját ideológiai horizontja is feltárul (Pageaux 1981. 170–171). Az önkép és az alteritás közötti kölcsönhatásban az ilyen képek, mítoszok és sztereotípiák az eredetkultúra szemiotikai rendszerét képezik, egy olyan *imagináriust*, mely egyes elemeiben külön sztereotípiák formájában fejeződik ki.” (Beller–Leerssen, 2014) Dragan édesanyjának életét is a Másikhoz való ragaszkodás jellemezte leginkább, azonban ez már egyfajta kóros függésnek tekinthető, hiszen ő önmagát idegenként kezelte a saját világában. Furcsa helyzeteket szült ez, ugyanis egy állandósult színjáték örökös szereplőivé váltak ezáltal a családtagok, akiknek egy feladata volt: hogy a tökéletes család képét tükrözve egy kifogástalan világot alakítsanak ki maguknak. Kóros állapotot okozott ez, ugyanis Dragan édesanyja már gyerekkorából hozta ezt a viselkedésmintát, amelyet szeretett volna a saját gyerekeinek is átadni. Már akkor a képzelt szerelmek és a képzelt barátok világának egy szereplője volt ő, aki minden helyzetben a tökéletes rend megteremtésére törekedett. Ez a rendszeret azonban betegessé tette, amely az arrogáns, másokat becsmérő kijelentésektől, a használati tárgyak kényszerű felhalmozódásán át, a tömegtől kialakult iszonyával

együtt látványossá is vált s egyre zavaróbb, kellemetlenebb helyzeteket szült a környezete számára. Egyfajta kimondatlan szégyenérzetet gerjesztett ez a gyerekekben, akik maguk is sokat pironkodtak ezek miatt a szituációk miatt. Azonban az édesanyjuk iránt érzett szeretet és tisztelet felülírta ezeket a helyzeteket, ami az élete vége felé egyre súlyosbodó demencia állapotában is segítette őt az emlékei mind hosszabb ideig tartó megőrzésében és a kialakult helyzet elviselésében.

3.4. Képek, képzetek, látomások

Az *Islednik* című regényhez hasonló témakörrel foglalkozik a *Kortárs román költők* c. szöveggyűjtemény, amely a szerzők életútjának bemutatását követően néhány verset is közöl. A szerzők változatos életpályákon mozgó egyének, akik valamilyen hivatás mellett foglalkoznak írással. Ez már önmagában is egy érdekes tény, hiszen egyfajta határátlépés tapasztalható ezáltal, s ez érezhető a szövegeken is. A témák megközelítése és boncolgatása közepette belekúszik a szövegtestbe a szakma szeretete vagy éppen utálata. Ilyen szempontból egyfajta átíratát képezik a versek az eredendő témának. Másrészt a szövegek magyar nyelven kerültek elolvasásra, ami már önmagában is nagyon izgalmas volt, ugyanis Balázs F. Attila költő, író, műfordító, szerkesztő, könyvtáros, lap- és könyvkiadó fordításában jelentek meg a művek, ami egy újabb határátlépést eredményezett. Mint ahogy az elméleti bevezetőben is utaltunk rá, a komparatiztika tudománya a fordításokkal külön foglalkozik, értelmezi és újraértelmezi őket, továbbá kutatja az irodalmi szövegek kultúrákat átívelő egyéb formáit is. Ebben az esetben mindkettő jelen van, hiszen magyar fordításban olvastuk a szövegeket egy romániai magyar fordító révén. Jelen esetben ez azért fontos, mert maga a fordító átélte és megélte a Ceaușescu-féle diktatúrát, amely még mindig elevenen él az emberek emlékezetében. Ilyen szempontból kiemelten fontos a román szerzők romániai magyar fordító által magyarul közölt írásait elemezni.

Angel Baciú-Moise *Levél anyámnak* című versének gyújtópontja a gyermeki édesanya-imádat őszinte megvallása és a tervezett boldogság kudarcba fulladása. A Lizeta Susanunak ajánlott költemény elegáns, nagyvilági nőként mutatja be az édesanyát. A szöveg egy teljes életciklust ír le, hiszen a születéstől, a kamaszkoron át, a párkapcsolatig, a házasságig és a betegség kezdetétől egészen a halálig foglalja rímekbe a történéseket. Egy emberöltő, egy teljes életciklus leírása ez, a maga nehézségeivel és viszontagságaival. A kamaszlét és az ajtóra függesztett Nichita-kép által érezhető a szövegen a helyi színek sokfélesége, a mélység és a magasság játéka. Nichita Stănescu közkezdvelt román szerző, aki írói életművében a kamaszkori kérdések megválaszolására helyezte a fő hangsúlyt.

„KAMASZ LÉT:

Képtelen némaság.

Nichita képe az ajtóra ragasztva,

Némi józanság

Felmetszettem,

Fel-met-szet-tem nap mint nap

A rendetlenséget

Mely a lelkemben

Maradt

Fentről lefelé és

És bámultam hálószobám ablakából

A Trei Ierarhi templomot.” (Balázs, 2007)

Az ablaküvegen keresztül látható templom képe a transzcendens és immanens világ találkozása vagy épp elhatárolódásaként is értelmezhető. A Trei Ierarhi templom a romániai Jászvásárhely egyik ortodox temploma, és ennek a szövegben történő nevesítése által egy újabb helyi szín jelenik meg. A versbeszélő naplóírási szokásai egy képzelte világba való menekülés érzését keltik a befogadóban, amely pillanatragasztóként rögzítette az adott kor meghatározó emlékeit. Majd egyszer csak rádöbben arra, hogy igazából az emlékek az azt birtokló személyt nem hagyják el, sokkal inkább kísérik egy életen át, s visszaköszönnek egy-egy hasonló élethelyzetben a már korábban megszerzett pozitív vagy negatív tapasztalatok.

„És hirtelen rádöbbszem, hogy minden emlékem

Minden emlékünk

Elkísér engem mindenhova

9 éves koromig mi volt?

Anyám fiatal mosolya, ci-co üdítő üvegek,

Rózsaszín plüss kutya zöld rolleren

Kötött kacska az ajtó fölött

(amikor elmentem, ott maradt B. városában)

A rózsá anyám brossán,

És kékköves gyűrűje

Gyűrűsujján.

És 19 éves koromig mi volt?” (Balázs, 2007)

A 19 évet követően elérkezett az önmegismerés kiteljesedése, a párkapcsolatok időszak, amit maga a házasság zárt le. Az esküvő, a boldogság és a mézeshetek romantikus sztereotípiái is helyet kaptak a szövegben, ami szinte kérdésként is megfogalmazódhat a befogadóban, hogy ez egy természetes, már-már romantikus filmbe illő folytatása-e a megkezdett életútnak, vagy egy elképzelt boldogság papíron történő beteljesedése. Hiszen a boldogságot egyfajta kiüresedés követi, s ebben az állapotban a félelem veszi át az irányítást. Ez a jelenség egy szörnyű betegség előszobájaként is értelmezhető.

„... 26 éves koromban rádöbbsentem a:

A POKOL ITT VAN A FÖLDÖN,

Közöttünk, az élet nem a miénk. Ó,

Kaotikusan élünk, idegenül

Árnyék nélkül – a sors mindig egy lépéssel előttünk

És ő dönt.

A pillanatot éltük csupán.” (Balázs, 2007)

A súlyos betegség, a szenvedés elhatalmasodik a lírai énen, ami egyfajta irigységgel párosul, hiszen a fiatal nő mások életére, egészségére és boldogságára vágy, s ezt a féltékenység eszközével próbálja leplezni. Mindeközben egyfajta kettős világban él, melynek egyik fele az őszinte, aki érzi a vég közeledtét, a másik pedig a reménykedő, a bizakodó, az illúziókat kergető, a játékos, a pajkos és a gondtalanság képzetét magára erőltető nő.

„szomorú játék, állandó fájdalom

Elismerem, anyám, csalok,

*Éjjel illúziókat szövök,
Magamra erőltetem a boldogságot,
Hogy elijesszem a halált,
Elűzöm, mások ifjúságából lopok,
Eszményi személyiség lettem,
Az erő és az energia
Szimbóluma,
Csak te tudod, anyám,
Lényem mögött
A sivatag nyújtózik.” (Balázs, 2007)*

A kiüresedett, reményt vesztett lírai beszélő erőpróbája ez a halállal szemben, melynek keretében a magára erőltetett boldogság és a belőle sugárzó erő az ő eszköztára. Azonban az édesanyát nem lehet átverni, ő az a személy, aki meglátja az obszcén tartalmakat is, érzi a mögöttes, valódi érzéseket is, aki a gyermeke lénye mögé lát. Így a szöveg zárásaként, szinte egyfajta beismerő és elismerő vallomásként mondja el a lírai én, hogy a naplójírás nem segít, hiszen az élet az ember arcára írja a sorsát nagybetűkkel. A szem a lélek tükre – szoktuk mondani, ugyanis az őszinte tekintet mindent elárul. Az arcra íródott ráncok mindegyikének története van. Így az emberi élet igazi naplója maga az arca, amelyen az élet minden apró mozzanata megtestesül valamilyen formában.

*„35 éves korom után
Már nem írtam naplót,
Meggszűnt az idő
Mindent egyenesen a lelkemre és az arcomra
Írok nagybetűkkel,
Most elolvashatod anyám
Élek
Az igazi élet
És a hallucinációim között
A fantáziák világa kaput nyitott,*

Egy másik kaput...” (Balázs, 2007)

A gyermeki tudatban kialakuló, beépülő sztereotípiák már a születés pillanatától körülvesznek bennünket és hatnak ránk, a tudatunkra. „A szelektív észleléseket mentálisan regisztráljuk mint korlátozott képi megjelenéseket. Az empirikus valóságot csak részben tapasztalhatjuk meg. De amint textuálisan kodifikált formát ölt, a részleges reprezentáció az egészet fogja képviselni. Ez információs vagy információ-feldolgozási probléma, mely az értékítéletre való hajlamunkkal együtt előítéleteket generál. Eszerint az előítélet a priori információdeficitet is jelent. Ez gyakran vagy negatív értékítéletet vagy lelkes eszményítést eredményez: mindkettő korrekcióra szorul.” (Beller–Leerssen, 2014) Ezáltal tanuljuk meg a különféle helyzetek leereagálásának a módját, a viselkedésünk ezek által a látott, tapasztalt minták által formálódik, és a későbbiekben, a váratlan helyzetekben a már kialakult eszköztár, mint egy tarisznya, ott lapul majd a vállunkon, hogy bármelyik pillanatban elővehessük, használhassuk. Ezeket a tanult sztereotípiákat alkalmazzuk egy-egy élethelyzetben, amikor valamilyen szituációban helyt kell állnunk, vagy valaki bőrébe bele kell bújnunk. Az elemzett szöveg nagyon sok tekintetben vizsgálható a sztereotípiák mentén is. A különféle társadalmi csoportoknak vagy rétegeknek tulajdonított főbb jellegzetességek alapján határozhatjuk meg a sztereotípiákat, amelyeknek sokféle elméleti megközelítése lehetséges. „Az imagológia célja az, hogy leírja a nemzeti előítéletek és sztereotípiák eredetét, folyamatát és szerepét, ezeket felszínre hozza, elemezze, és tudatosítsa az emberekben. Ennek ellenére csupán ábránd volna azt gondolni, hogy előítéleteink érzelmi okait meg tudjuk szüntetni.” (Beller–Leerssen, 2014) Esetünkben elsődlegesen a külhoni térségben élő magyar elemző kutatja egy más külhoni magyar térségben élő magyar fordító szövegét. Az interpretáció tárgya egy román szerző szövege, amely magyar fordítóhoz került. A nemzetiségi különbségek érezhetőek is, hiszen a primer szöveg esetében sok lesz a fekete folt az olvasóban, így ki kell kódolni a szövegben szereplő neveket, helyszíneket, ahhoz, hogy az idegen befogadó elemezni tudja a tartalmat, s így juthatunk el a másodlagos szöveg értelmezéséig. A sztereotípiák szempontjából másodlagosan a beteg nő marginális társadalmi szereplőként elemezhető, ugyanis a

betegek a társadalom peremre szorult közössége. Különösen igaz ez a pszichikai eredetű betegségekkel küzdőkre, hiszen őket a társadalom mint önmaga kudarca élheti meg, ugyanis az emberekre nehezedő nyomás következtében egyre több lesz a beteg ember, s ezáltal egyre népesebbé válik a peremre szorultak tábora. Így az általam választott vers a sztereotípiák szempontjából kétféleképpen elemezhető: egyik szempontból a nemzetiséget érintően, amelynek esetében pluszismereteket rejteget a befogadó számára, ami pozitívan értékelhető, a másik szempontból pedig a fiatal beteg személyt illetően, aki egyfajta haszontalan, mi több veszélyes faktora lehet a közösségnek, s ezért negatív lesz a hétköznapi megítélése. Nagyon fontos tehát a nevelés folyamán, hogy egy-egy élethelyzetben hagyjunk a gyerekek teret arra, hogy önálló véleményt formáljon a kialakult szituáció pozitív vagy negatív megítélése szempontjából, ugyanis nem biztos, hogy mindig a jól bevált minta hatására hozott biztonságosnak tűnő döntés a helyes választás.

3.5. Időutazás és elvonulás

„A kortárs gyermekirodalom korpuszában paradigmaváltásként észlelhető, hogy a szövegek modalitásának egy jelentős részét a gyermeknyelvhasználat és gyermeki perspektíva közvetítése határozza meg. Ez a tendencia egyrészt a nyelvi tabuk szétfeszítését szolgálja, melynek értelmében a gyermeklírárt uraló irodalmi nyelvhasználatot és felnőtt perspektívát a gyermek hétköznapi beszédmódjának imitálása és nézőpontjának közvetítése váltja fel, másrészt a maszkos identitásképzés eszköze, ami a felnőtt–gyermek oppozícióját, az alá-fölérendeltségi viszonyokból fakadó elidegenítő hatást kívánja eltüntetni. Ennek értelmében a korábbi »gyermekről gyermeknek« elv dominanciáját a »gyermek beszél gyermeknek« szerephelyzet váltja fel. A gyermeknyelv imitációja a szöveget író felnőtt és a szöveget befogadó gyermek közti távolságot kívánja áthidalni, és a maszkos identitás megszólalását, a gyermeki perspektíva felértékelődését közvetíti.” (Petres Csizmadia, 2015)

1700 évvel ezelőtt született Szent Márton, Pannónia egyik meghatározó szentje, ezért Magyarország Kormánya a 2016-os évet Szent Márton-évként nyilvánította. 2016 decemberében az emlékév kapcsán megjelent *A Szent Márton-küldetés* címet viselő mesekönyv Csík Mónika vajdasági író tollából, Szalai Attila grafikus illusztrációival. A mesék főszereplője maga a Meseíró Lány, aki egyben a feladat teljesítésével, a mesék megírásával megbízott személy is, így ő az a kívülálló karakter, aki szövegei által beszámol a látottakról, az átélt élményekről és kalandokról.

„Ránézésre senki sem gondolná, hogy meseíróval van dolga, amikor velem találkozok, hisz átlagos kinézetű meseíró lány vagyok. Két lábbal, két karral, zöld szemekkel és vörös, göndör frizurával. Időnként rágózom, időnként jógázom, időnként fejjel lefelé figyelem a világot.” (Csík, 2016)

Ő az a más és egyben idegen, aki az idő kerekét visszafelé forgatva, a középkori kolostorok világába csöppenve belekóstolhat a szerzetesi életbe, annak

minden szépségével és kihívásával együtt. „Kristeva úgy véli, az idegenség történelemfüggő kategória, különböző korok másként gondolták el, fogadták be vagy vetették ki maguk közül a kívülállót, az idegen-pozíció kronologikus változásának végigkövetése elvezethet korunk másságának, a másság új módozatainak megértéséhez.” (Béri, 2011) Csík Mónika szövegében a meseíró lány a középkori kolostorok falai között válik idegenné. Ám, amikor Gyárfás elhibázza a varázsszöveget, minek következtében a főzet nem az időutazásban segíti a szereplőket, hanem a teljes átalakulásban, akkor a Márton-alakulat, – amely egy méhecskéből, egy macskából és egy számból áll, – egy egységgé forrt össze. Ebben az úgynevezett „más állapotban” a szereplők mindegyike egyenrangú tagnak számított a csapatban. Ez a helyzet a rájuk bízott feladat – Szent Márton felkeresése – beteljesítéséig tartott. Amikor az állati létből újra emberi alakot öltöttek a szereplők, akkor megszűnt az egység és a kívülállásból származó különbségek újra felszínre kerülnek.

A szövegben a jelen és a múlt közötti határvonal átjárhatóvá válik, így a főhős a megbízatását papírtekercsen kapja meg, amit a mobiltelefonja kézbesít.

„A kijelzőjén ez a mondat villogott: Új üzeneted érkezett! Egy üzenet miatt kergült meg? Pedig már azt hittem, hogy az új mesemag szórakozik velem – könnyebbültem meg, és megnyomtam az üzenetfogadó gombot. Korai volt az örömem, ugyanis ahelyett, hogy betöltötte volna a szöveget, a mobil kicsusszant a markomból, kétszer körbepötyögte a szobát, aztán letelepedett a függönytartóra, s mikrofonja helyén kipötyögött egy apró papírtekercset” (Csík, 2016)

Az üzenet hatására kezdi meg a Meseíró Lány küldetése beteljesítését, úgy, hogy Szent Márton nyomába szegődik. Azonban nem csak a tárgyak közlekednek a jelen és a múlt között, hanem az emberek is a fenékberúgás módszerével.

„– De mi az ötlet? Mi az a nagy találmány?

– Hát az, hogy a söriünket a ti korotokban árusítjuk. Ott többet kapunk érte, mivel eredeti kézműves termék – bökte ki Gyárfás.

- *És Ódri az összekötő? – kezdtem kapiskálni.*
- *Szeplős Ódri meg én! Az apát úr csak fenéken rúg, s már röpdülök is századokon át, intézkedni; vagy kísérem a sörszállítmányt a Tetejetlen fa teherfuvarozói oldalágán – büszkélkedett a lócsutakoló.*” (Csík, 2016)

A Márton-akció során a kor- és kultúraidegenség mozzanatai érhetőek tetten a szövegben. Intertextuális kapcsolatok fedezhetőek fel többek között a Szentírással is, amelyekben főként a csodatételek kapnak hangsúlyos szerepet. Ezek a kapcsolatok *A félbe vágott köpönyeg*, a *Hahót, nahát!*, a *Babócsa* és *A tyúkok szigete* fejezetekben találhatóak meg. A szövegekben az idegen nevek és a vajdasági kifejezések ugyanúgy jelen vannak, mint a középkorra jellemző latinosság, azaz egyfajta nemzeti idegenség is. „A kortárs gyermekirodalmi szövegek humor iránti érzékenysége abból az elvárásból fakad, hogy a befogadók a szórakoztató funkció dominanciáját kívánják meg a mai szövegektől.” (Petres Csizmadia, 2015) A főhős és segítői metamorfózisából adódóan a szövegben a humor is jelen van. A népmesei motívumok és a középkor sztereotípiái az idegeneket végül összehozzák egymással, legyen szó, akár koridegenségről, akár kultúraidegenségről, sőt a történet végéhez közeledve Szent Márton idegenből egyre inkább magyar szentté válik. Ugyanis a középkor és a jelen közötti kapocs a kézműves sörök fogyasztásában érhető tetten.

„– *De mi az ötlet? Mi az a nagy találmány? – Hát az, hogy a sörünket a ti korotokban árusítjuk! Ott többet kapunk érte, mivel eredeti kézműves termék – bökte ki Gyárfás.*” (Csík, 2016)

Így a jelenben elfogyasztott sörök árából a középkori monostorok fenntartását kívánja biztosítani az apát. Ehhez azonban szükség van a megfelelő reklámra, ami jelen esetben a mesekönyv lesz. Így Szent Márton ismertté válik, s a róla elnevezett sör kelendőbbé válik a jelenben.

„*Nemcsak a sör fogyasztását, a főzését is ellenzem. A vele való kereskedést még inkább. De abban az esetben, ha a befolyó pénzből újabb monostorokat építhetünk, beleegyezem. Csak az a kívánságom, hogy engem hagyjanak ki az*

egészből. El szeretnék vonulni remetei magányba, s a Mindenhatóról elmélkednék, mielőtt térítőútra indulok.” (Csík, 2016)

Szent Márton csodatételeiről és életviteléről olvashatunk a szövegben, ahol a szent személyisége köti össze a múltat a jelennel, a középkort a mával. „Marc Augé, aki korunkat nem annyira a »posztmodern«, mint inkább a »szürmodernitás« korának nevezi, és annyiban állítja szembe az úgynevezett modernitással, amennyiben nézete szerint az idő, a tér és az ego mértéknélkülisége egy nem-helyekkel teli világot eredményez, amelyet egyéni és kollektív szinten, más módon, más térviszonyok között élhetünk meg.” (Augé, 2012) A szerzetesi életvitel és a XXI. század használati eszközei megférnek egymás mellett a kolostor falai között. Így a szövegben jelen van az augéi értelemben vett idő, tér és ego, individuum mértéknélkülisége egyaránt. „Az idő felgyorsulásával az események megsaporodnak, már nehezen lehet követni a régmúltat, a felfokozott értelemadási igény a közben feltornyosuló események, lázadások korszakában felmondja a szolgálatot. (...) Az információs technológia rohamos fejlődésének időszakában, a tudomány előrehaladásával a Föld szinte eltörpül az űrben, másrésről a virtuális világ is egy olyan űrt szül, mely a fikciós világot teszi valósággá. Sztárok, sorozatszereplők válnak legjobb »barátnőinkké«, legközelebb »ismerőseinkké«, és nemcsak a személyek, hanem a tér, a hely is, amelyben a tévé képernyőjén léteznek, ismertebbekké és megszokottabbakká válnak számunkra, mint akár közvetlen, tényleges szomszédaink. (...) az egyén, főleg a nyugati társadalmakban, önmagában akar létrehozni egy egyéni jelentésekkel teli világot és a bejövő információkat saját maga kívánja értelmezni, miközben valójában a kollektív tudat, egy uniformizálódott társadalom rabjává válik.” (Augé, 2012) A befogadó számára így talán megbotránkoztató lehet a kolostori sörfőzés és -fogyasztás hagyománya, bár ez nem új keletű dolog. A szerzetesi életvitelnek része a böjt, s a böjti sörfogyasztásnak nagy hagyománya van, ugyanis a vitamindús nedű táplálékpótló szerepet töltött be a lemondással járó időszakban. Így a kolostor tulajdonképpen augéi értelemben vett nem-helyként is értelmezhető, hiszen a jelen szereplői számára csak átutazók az adott térben. „A nem-hely egy olyan átmeneti tér, amelyben Augé szerint megszűnik az identitás, a viszony és a történetiség.

Ezeken a helyeken soha nem érezzük igazán otthon magunkat, csak áthaladunk rajtuk,” (Augé, 2012)

3.6. Ikerhasadás és kívülállás

Az ikerlét önmagában egy kettős helyzetet, egyfajta burokszerű összetartozást jelent. Az ikerpár egyik tagja veleszületett helyzetéből adódóan kívülálló karakternek számít. Kontra Ferenc írásaiban több ízben is foglalkozik az ikerlét kérdéskörével. A *halász fiai* című szövegének főhőse a szegény halász, aki feleségével mély nyomorban él. Ez a nyomor azonban nem a kizárólagos szegénység állapota, sokkal inkább a gyermektelenség okozta szomorúság. Egyik napon azonban a halász egy kis keszeget fog, s ez népmesei segítőként utasítást ad a főhős számára:

„Amikor hazaérsz, akkor ezt a halat tedd az asztalra, fogd a késed, és vágd három darabba: a derekát add az asszonynak, a farkát a kutyádnak, a fejét pedig ásd el a házad homlokfala elé, pontosan a két ablak közé.” (Kontra, 1996)

A halász így is tett, s a felesége állapotos lett, majd három hónap után két fiúnak adott életet. Ezzel egyidejűleg a ház homlokfalánál egy rózsafa sarjadt, ami két rózsaszálat is hajtott. Ugyanakkor a kutyájuk is két kiskutyát hozott a világra. Mihály és János szépen felcseperedtek, s nagykorúvá válásuk jelképeként a rózsafa két virága mellett két kard is megjelent. Ekkor Mihály elindult szerencsét próbálni, s testvérét arra kérte, hogy figyelje a rózsabokrot, amikor a rózsaszirmokon vörös harmat jelenik meg, akkor induljon útnak, ugyanis akkor testvére nagy bajban van. Mihály vándorlása közben megérkezett a fekete városba. Azért borult gyászba a város, mert a királylányt másnap a sárkányfejű szörnyeteg áldozatul ejti. Mihály elhatározta, hogy megmenti a királylányt, s megküzdött a szörnyel. A nyelvét kivágta s tarisznyájába rejtette, miután győztesen került ki a csatából. Így a királylány kezének várományosa lett. Kért azonban a lánytól egy év és egy nap haladékot, amíg a saját mesterségét meg nem leli.

„Márpedig én nem leszek király, nem akarok uralkodni mások felett. Elmegyek világot látni, hogy a magam mesterségét megleljem.” (Kontra, 1996)

Időközben a Vörös Vitéz elment a csata színhelyére, levágta a legyőzött szörny fejét, s elvitte a királyhoz a győzelme bizonyítékául. Így a király mit sem sejtve a csalásról neki ígérte lánya kezét. Ám a királykisasszony mindenféle indokkal és kifogással húzta az időt, mígnem eltelt az egy év és az egy nap. Az egész város az esküvőre készült, amikor Mihály visszatért, és segítőjével, a kutyával túljárt az egész udvar eszén. A tarisznyájából előhúzott nyelvvel pedig bizonyította saját hősiességét és a Vörös Vitéz csalását. Ekkor a rózsza harmatja vörös színűre változott, és János, a fehér kutyával testvére segítségére siet. A próbatételen azonban neki is át kell esnie, s úgy jut el a faluba, majd a királyi udvarba. A megtévesztésig egyforma testvérpár keveredést okoz. A boldog befejezés azonban ebben a szövegben sem marad el, mint ahogy a népmesékben sem, ugyanis a történet végére minden mozaikkocka a helyére kerül. A király Mihálynak és Jánosnak adja a királyságát.

„Most már értem, miért jósolta egy ősz öregember a születésüket éjszakáján azt, hogy mindent megosztatok jó testvérek módjára egymás közt, még a királyságot is.” (Kontra, 1996)

A két testvér azonban a trón elfoglalása és a párjaikkal megkezdendő életük előtt hazatér szüleikhez. Az édesapa megállapítja, hogy a jóslat beteljesedett, s feleségével egy nyugodt öregkor vár rájuk.

„Ti vagytok az én kedves gyermekeim, most már mind a négyen, legyetek nagyon boldogok, ennél nagyobb ajándék nem kell nekem. Nem kell nekem királyság, én itthon maradok, halászgatok, ennél nagyobb hatalomra a tónak sincs szüksége.” (Kontra, 1996)

A szövegben az ikerség teljessége és az ikerhasadás mint kívülállás állapota megállapítható. A két testvér a távollétben is egy egységet képez, amit a kisarjadt rózsafa testesít meg. Az egy töről fakadás és az együvé tartozás jelképe a rózsafa, amely az otthont, a családot és a közös gyökereket jelképezi.

Kontra Ferenc *Az álom hídjá* című szövegében visszatérő motívumként jelennek meg az ikrek. A gyerekek vonaton utaznak a nagymamával.

„A két gyereken csak a kötés tűnt fel, egyforma pánt az arcukon, talán vírusos szemfertőzést kaphattak az óvodában, de lehet, hogy már iskolába indultak, olyan korúak lehettek.” (Kontra, 2018)

A szövegben azonban egy majálison bekövetkezett baleset következtében a fiúk elvesztették szüleiket. Az árvaság és az ikerlét kettőssége jelenik meg a szövegben. A fiúk a trauma következtében egy megváltozott viselkedésformát öltenek magukra, amely furcsa szokásaikban mutatkozik meg. A szemükre helyezett pánt a megnyugvás eszköze, ugyanis az egyik szemük eltakarása a valóság, az események, a trauma előli elbújásként is értelmezhető.

„Csak ki ne derüljön, hogy fogyatékkal élnek, mert akkor kiközösítik őket. Mert bármi lehet az ember, csak bolond ne legyen, mert az félelmetes. A felnőttek is, a gyerekek is így gondolkodnak. A látszat a fontos, nem az, ami belül van.” (Kontra, 2018)

Az árvaságból, az átélt traumából fakadó szellemi deformitás egy stigmatizált állapotot eredményez, amely a kívülálló szemszögéből félelmet keltő jelenség.

„Tekintetével próbált az ablak elsuhanó fényszalagjaira kapaszkodni, de nem ment ki a fejéből, hogy ezek a gyerekek azóta ilyen magányosak, amióta elvesztették a szüleiket azon a majálison egy ostoba balesetben.” (Kontra, 2018)

A páros magány, az ikerlétben bekövetkezett árvaság állapota jelenik meg itt, amelyben a nagymama kétségbeesett gondoskodása jelenti az egyedüli kapcsolatot a valósággal. „Az események és terek megélése egyre sűrítettebb és feszítettebb módon van jelen életünkben. Mindennapi tereinkben egyre inkább átutazóként vagyunk csak jelen, ahol egyrészt kívülállóként viselkedünk, másrészt beleolvadunk a „másik”, az átlagember világába.” (Augé, 2012)

Az ikrek mint önállóan páros szubjektumok Tolnai Ottó *A tengeri kagyló* című írásában is megjelennek.

„A két törpe növésű kertész nagy vesszőkosarat cipelt a sétányon. Akárha fülénél fogva vonszoltak volna valami nyikorgó-nyöszörgő élőlényt,

meghunyáskodó, jóllehet izzó, vörös szörnyet. Ikertestvérek voltak, mindent együtt csináltak.” (Tolnai, 2011)

A szerző összetett szubjektumokkal operál, ugyanis azon túl, hogy ikrekről szól a fenti idézet, felhívja a befogadó figyelmét a kertészek törpe növéseire is. Így esetükben a magasságuk által válnak/válhatnak kívülálló karakterré. Kettős állapot az övék, ugyanis azáltal, hogy ikrek, minden külső tulajdonságukban megélik hasonlóságukat.

Csík Mónika *Székénylakók* című szövegében az ikerség állapotának megtörésével találkozik a befogadó. Büdi, a fél pár büdös zokni esete ugyanis halmozott kívülállásként értelmezhető. A zoknik is tulajdonképpen ikrek, hiszen párban viselhető ruhadarabok. A szövegben azonban Büdi kezdetektől fogva fél pár zokniként jelenik meg. Ez a feles állapot hozzájárul elégedetlenségéhez, amit a büdössége csak fokoz.

„A szekénylakók is körjük sereglettek. Álmukból riasztotta fel őket az ajtónyikorgás, nem értették, mi történt, biztatták Büdit, hogy mesélje el. – Nem kellett nekik, mert nem vagyok kesztyű, csak egy páratlan zokni – mondta a többieknek, és bánatában egészen kicsi galacsinná gombolyodott. – Ráadásul büdös is – szólta el magát Kicsutka. – Az nem számít, hogy büdös. Ugye, Főcsutka? – Kivételesen igazad van, Alcsutka. Meg ugyan miért is szagolgatna téged bárki, Büdi, amikor ... – kezdte Főcsutka, de jobbnak látta, ha elhallgat, Büdi ugyanis bőgni kezdett.” (Csík, 2018)

A magány és a kellemetlen szag taszító jelenség, amely leginkább a gyermeki őszinteség által kerül kimondásra. A mesefüzérben Kicsutka szólja el magát, Tóth Krisztina *Foghíj* című szövegéhez hasonlóan, amelyben a kisgyermek hívja fel a metrón utazók figyelmét a hajléktalan büdösségére.

„A gyerek beljebb kerül, pont az alvó férfival szemben áll. Bámulni kezdi, mire az kinyitja a szemét. Csipásan körbenéz, hogy hol is van. A kisfiú beszélgetést kezdeményez: – Te hajléktalan vagy? Azért vagy ilyen büdös? Az anya elvörösödik, és a túloldalra kormányozza a gyereket, hogy inkább ott kapaszkodjon. A hajléktalan nem válaszol, a feje visszahanyatlik, és most már teljesen leereszkedik

a szabadon maradt helyre. Az anya lehajol, suttogva magyarázza, hogy a bácsinak, szegénynek, nincs fürdőszobája, meg nincs is neki hol lakni. Azért ilyen büdös? – firtatja fennhangon a gyerek, mire többen elmosolyodnak.” (Tóth, 2009)

3.7. Köztes karakterek és kívülállás

„Messze északon, ahol a tenger kékségesen kék, és a lebukó nap hattyúnyakfehér habokon megcsillanó, rózsás fényétől aranyos, kivéve, amikor haragos, mert olyankor zöldegesen zöld, és magasra csapó, fekete hullámaival hétárbocos hajókat és halálra vált, heringszagú hajósokat vesz el, élt egy kis hablegény, akit úgy hívtak, hogy Jesper.” (Varró, 2018)

Varró Dániel szövegének főhőse a vízi világ köztes karaktere. Ez a köztesség egy halmozott állapot, ugyanis az anderseni habléány ismert szereplő, ám hablegények nemigen szerepeltek eddig a szövegekben. A habléány/hablegény karakter kettőssége az emberi és a haltest összeolvadásából, egy félig ember, félig hal karaktert eredményez.

„Sajgott kis hablegényünk alfele, de legalább annyira sajgott a felső emberfele, mint a lenti halfele, mert marcangolta a szívét a búbánat, nem is beszélve a sóvárgásról, ami fiatal hablegény szívében Andersen-mesék főszereplőire jellemző módon túlradt...” (Varró, 2018)

Tulajdonképpen itt egy mitológiai intertextusról van szó, amely által a nemtelenségből egy korszakokon átívelő nemiséggé fejlődés figyelhető meg.

„Búslakodott szegény kis hablegény, hogy az élete nem egy vadregény, és sokat sóhajtozott, hogy őt nem érti meg senki, és ez igaz is volt, mert még nem tudott beszélni, és a száján szavak helyett csak érthetetlen bugyborékolás ment ki, énekhangok helyett pedig csak éles kis sikkantások jöttek ki a torkán a zsenge életkora folytán, úgyhogy a nővérei csak nevettek rajta, amikor az énektudását tesztelte, és azt mondták neki, hogy »cuki vagy, Jesperke!«, »De nem jöhetsz velünk«, tette hozzá Frida, »mert kicsi vagy még, mint egy szardínia.«” (Varró, 2018)

Jesper esetében a felnőtté válást és a férfivá érést a sikkantásokból énekhanggá alakuló hanghatás elérése jelenti. Hasonlóan Ottlik Géza *A karácsonyi néma* című szövege főhősének karácsonyi újjászületéséhez.

„Szemüveg, sörtehaj, mackófej: ő volt, az én néma koldusom. Fiatalabb férfi állt mellette, s gyengéden fogta a karját. Egy pillanatra megzavarodtam. Hogy is van ez? A néma ember tele tüdővel énekelte a zsoltárt a többiekkel: »Perelj, Uram! perlőimmal.« Fekete polgári kabátot viselt, kalapját és botját összekulcsolt kezében tartotta. Nem látszott koldusnak. Fejét szelíden magasra emelte, mintha a padsorok közt keresne valamit a tekintete. De nem keresett semmit. Tisztán és hibátlanul énekelte a verset.” (Ottlik, 1996)

Jesper azonban a szöveg végére, a szegény legény legkisebb fiához hasonlóan hőssé emelkedik. Korábban édesanyja esett fogságba, ami által árvává váltak a hableány/legény testvérek. Heten voltak, később pedig hat leánytestvére esett a hajósok fogságába. Jesper azonban a megmentésükre siet, s a hőstett hatására nemcsak édesanyját és testvéreit sikerül kiszabadítania, hanem ezáltal felnőtté válik, ami abban nyilvánul meg, hogy érthetővé válik a beszéde.

„És a tesói nem győztek hálálkodni, és mindegyik aszonta, hogy »nahát, Jesperke, hogy te milyen ügyes és bátor és talpraesett vagy, illetve uszonyra«, és a kis hablegény rendkívül elégedett volt, és boldog, amire már csak azért is volt ok, mert pont ebben a pillanatban, ami meglepőnek tűnik, de nem az, mert egyszerűen arról van szó, hogy így volt ez rendelve, az anyukájuk is visszaploccsant a tengerbe, akit a partra, mint kiderült, a szél, a sós öbölszél sodort ki még egykor, de most jószívűen visszadobta egy troll, és a kishablegény felkiáltott, hogy »bluggy!«, ami azt jelentette, hogy »anyu!«, és az anyukáját a pici kis karjával boldogan átfonta, és kiúsztak közösen nyolcan a zátonyra, ahol onnantól kezdve már mindig együtt csalta a hajósokat a halálba a Jesperrel kiegészült családi dalárda.” (Varró, 2018)

Tóth Krisztina *A lány, aki nem beszélt* című szövege az örökbefogadott gyermek mint köztes karakter témakörét tárja a befogadó elé. A szöveg egy népmesei köntösbe bújtatott életmese. A cigányasszony az emberével az erdőben

éltek. Háromszor esik teherbe az asszony, mind a három alkalommal ismeretlen bajként írja le állapotát, s a haláltól való félelem úrrá lesz rajta. A férfi veréssel orvosolja a kialakult helyzetet, ami ebben az esetben a gonosz elűzésének/kiűzésének rítusaként is értelmezhető. Az asszony első alkalommal egy bagolyfiókat hozott világra:

„– Mit szültél te nekem? – kérdezte mérgesen az ember. – Madárcsőre van, madárfeje, és nagy szürke szárnyai. A lába meg olyan karmos, mint az öregapámé volt. Nem fog ez nekem gödröt ásni, de még tüzet rakni se, csak huhog.” (Tóth, 2015)

A második terhesség végén egy szemet szült az asszony.

„Várta az ember, hogy mi lesz, de amikor lenézett, hogy kijött-e már az a fiúgyerek, aki segít neki gödröt ásni meg tüzet rakni, csak egy nagy szemet látott. Az asszony fogta, és becsomagolta a szemet egy lapulevélbe. Úgy találta, hogy igen szépen pislogat. Az embernek azonban sehogy sem tetszett ez a dolog.” (Tóth, 2015)

Harmadik alkalommal pedig félelmében titkolta állapotát embere előtt, s ismeretlen bajként, betegségként írta le. A szülés pillanatában egy repedt teknő fölé guggolt, s nem is volt kíváncsi rá, hogy ez alkalommal mit hozott világra. Egy édesanya a fiával az erdőben gombát szedett, s a fiú felfigyelt a sírdogáló teknőre.

„– Sírdogál a teknő, édesanyám! Az asszony látta, hogy a gombái mind tiszta kékek lettek. Megfordult, visszament a fiával a dombocskáig. Odaléptek a teknőhöz, megfordították. Hát uramfia, egy csodálatosan szép lányka ült abban! A szeme nagy volt mint a bagolynak, és olyan koromfekete, mint az ördög olajos segge lyuka, de égszínkéék, nagy könnycseppek peregtek belőle. – Hát te meg miféle árokparti teremtmény vagy? – kérdezte az asszony, és kiszakajtott a gyereket a teknőből. Aztán a fiú is magához ölelte, és úgy találta, ilyen szépet ő még sose látott. Kibélelték ügyesen a teknőt, belefektették a lánykát, és hazavitték a faluba megmutatni.” (Tóth, 2015)

Az édesanya és a fia úgy döntöttek, hogy hazaviszik a talált teremtetést. Nagy szeretetben és elfogadásban nevelgették, szépen cseperedett a kislány, ám emberi nyelven nem tudott megszólalni.

„Volt egyszer egy lány, aki nem beszélt. Nagyocska volt már pedig, lassan a válláig ért az anyjának, mégse szólt egyetlen emberi szót se. Pedig eszes volt, láthatta azt mindenki a szeme csillogásából. Némának se lehetett gondolni, hiszen gyönyörű erdei hangokat hallatott, és siketnek se, hiszen utánozta a szél zúgását a mezőkön, utánozta a füvek dúdolását. Nem beszélt mégse, csak üldögélt naphosszat mosolyogva a kemencepadkán. Ha kértek tőle valamit, azt megcsinálta ügyesen, de ha kérdezték, nem felelt egy árva szót sem.” (Tóth, 2015)

A lányka erdei identitásának volt azonban két testvére, a bagoly és a szem. Amennyiben a szöveget mint népmesét elemezzük, akkor népmesei segítőkként is értelmezhető a két testvér. Egyik napon a bagoly felkereste őt és elcsalta magával, hogy látogassák meg szemtestvérüket. A szem tulajdonképpen egy forrás volt, amelynek kék vizébe beletekintve a lány ajka megnyílt s emberi nyelven kezdett beszélni.

„Hát amint belenézett a forrásba, a víz tükre nyomban kékre változott. A forrás sírni kezdett, valóságos tavacska lett belőle. A kék tó vizében tükröződött a tölgyfa, és a tövében a lány két erdei embert látott állni. Soványak voltak az erdei emberek, és kérgesek mint a faág. Az erdei asszony hirtelen leguggolt a földre, és egy szépséges szép lánykát pottyantott a világra. Aztán fogta, ráfordította a gyermekre a hasadt teknőt.” (Tóth, 2015)

A lány a víztükörben meglátta nemzőszüleit, s megértette élete történetét. A kettős identitása – erdei és emberi – kettős nyelvtudással is párosult. Az erdőből vitt magával a forrás vizéből. Hazatérve a vizet a repedt teknőbe öntötte, amelyből egy csepp sem folyt ki. Így szülei és testvére is láthatták, a lány életének legfontosabb szereplői, az élete történetét.

„A lány azért csak beleöntötte a teknőbe a kék forrás vizét. Éppen tele lett a teknő színültig, de nem folyt ki egy csepp se belőle. A víz tükrében aztán meglátták

a két erdei embert, a kék forrást meg a baglyot. – Ők az én szülőanyám és nemzőapám, és ő az én kék szemű forrástestvérem, ő pedig az én kerek szemű bagolytestvérem – sorolta a lány gyönyörűséges emberi beszéddel. – Ti pedig – fordult az apjához és az anyjához – az én drága szüleim vagytok, akik hazahoztatok engem a teknőben, és emberi szavakra tanítottatok.” (Tóth, 2015)

A víz tükrebe való pillantás a felnőtté válást jelentette a lány életében. Ez a jelenség kulcsfontosságú volt az önmagára találás, az önismeret, a gyökerek feltárása tekintetében. Az erdei nyelv emberi nyelvvé történő átalakulása, pedig a további élete, a párkeresés és a családalapítás szempontjából egy nagyon fontos mozzanata a szövegnek. Köztes karaktere ő a történetnek, aki az embri nyelvtudás hiányból és a származása ismeretlen eredetéből kifolyólag, kívülálló karaktere saját életterének, életének. Ezt a kívülállóságot az önmagára találás pillanat oldja fel, hasonlóan Csík Mónika *Székénylakók* című szövegében Rágcsa átalakulásához.

„A két kiséger és az almacsutka-különítmény is felfigyelt a zsebből kiszűrődő szokatlan hangokra. A parafadugóval és a fületlen gombbal összesűgva megpróbálták kisütni, mi baja lehet Rágcsának. – Szerintem csak hisztizik – vélekedett Alcsutka. – Másról lehet szó. Még kajával sem lehet előcsalni, pedig Rágcsa mindent felzabálna – suttogta Dugófej. – Biztos meghízott, és nem fér ki a kabátzsebből – csumázott Kiscsutka, és imitálni kezdte, hogyan festhet a túltáplált moly. (...) – Aggódunk érted, Rágcsa. Nagyon furcsán viselkedsz. – Furcsán is érzem magam. Mintha elrontottam volna a gyomrom. És úgy szorít a bőröm. – Annyi rágcsálástól nem is lenne cso... – kezdte Kiscsutka, de Főcsutka egy csumamozdulattal belé fojtotta a szót.” (Csík, 2018)

Rágcsa kívülállása kettős a szövegben: egyrészt egy mániákusan evő, azaz lelki problémáit az étkezésben levezető szereplője ő a történetnek, akit állandó rágása, rágcsálása következtében csúfolnak, heccelnek a többiek, másrészt viszont a kis molyból egy gyönyörű ezüst pillangóvá történő átalakulása következtében egy teljes metamorfózist figyelhetünk meg esetében. Ezt az átalakulást is a felnőtté válás mozzanataként értelmezhetjük. Igaz, Székényfenék többi lakója

értetlenül áll a történetek fölött, s magyarázatot várnak Rágcsától erre a különös átalakulásra.

„– Gyereeee! – cincogott Mimi. – Ugorj rám! – nyújtózkodott trambulinszerű Büdi. – Ne molyolj már annyit! Gyere le! – pattogott Dugófej. – Egy-kettő! – vezényelt Főcsutka. – Legyen! – adta meg magát Rágcsa, és kibillent a kabátzsebből. – Áááááá! – kiáltotta estében, és a Százestendős Kalapdoboz tövében épp Büdire huppant. – Ez meg ki? – vizsgálgatta ámulva Kajlagomb. A többiek köréjük sereglettek. Szemügyre vették a karcsú, ezüstszerű, félénken pislogó valamit, ami Rágcsa hangján beszélt. – Talán a mamuszbojt az oka. Túl sokat ettem belőle – mondta bűnbánóan. (...) – Tényleg a mamuszbojt tett csodát? – szólalt meg nagy sokára Kajlagomb. – Részben igen – válaszolta a mesekönyv, és belekezdett egy újabb történetbe, amely arról szólt, hogy hogyan változott egy falánk ruhamoly ezüstszerű pillangóvá.” (Csík, 2018)

A hang szerepe ebben a szövegben mint a karakter ismertetőjegye jelenik meg. Szekrényfenék lakói Rágcsát csak a hangja alapján ismerik fel, ugyanis külsőleg, testileg egy teljes átalakuláson megy keresztül a kis moly. Esetében a metamorfózis a felnőttéválás mozzanataként, a gyermekkor és a felnőttkor közötti határátlépésként értelmezhető. Csík Mónika több szövegében is találkozhat a befogadó a teljes átváltozások, s bizonyos esetekben a visszaalakulások játékával. A Szent Márton-küldetés című szövegben a helytelenül elmondott varázsfőzet hatására változnak át a szereplők.

„Te ostoba, nehézfejű lóvakaró! Te lóvakarók szégyene! Te tetűvadász! Te pókeszű! Lepényleső! Egy egyszerű varázsverset képtelen vagy megjegyezni?! Nézd, hova kerültünk miattad! – kiabált Ódri cérnavékony hangon, a könyvtári toronyszobában pillantásával Gyárfást keresve. (...) – Gyárfás, te úgy festesz, akár egy számár! – léptem hozzá közelebb, de a számárszerű Gyárfás hátrahőkölt. – Sicc! El innen, bestia! – bögte felém. – Ódri, szerinted mi történt a lóvakaró fiúval? – szóltam hátra, az íróasztal felé, amerről az imént Ódri hangját hallottam. De hiába meresztettem a szemem, sehol nem láttam a lányt. Csak egy dagi méhecske üldögélt az asztal szélén, csíkos térdzokniban. – Sipirc, bolhafészek! –

kiáltotta felém Ódri cérnavekonyra vált hangján a méhecske, és fenyegetően meglebegtette a szárnyát. Csak ekkor pillantottam magamon végig. Négy láb, kunkori fark, selymes fekete-fehér bunda...” (Csík, 2016)

Ebből a részletből azonban kiderül, hogy a szereplők átalakulásával a hangjuk is az új testhez igazodott. Esetükben a hang ismertetőjegybéli szerepe megszűnik. Viszont az elfogyasztott varázsfőzet csak időleges átalakulást biztosít a szereplők számára, s a szöveg folytatásában sor kerül a visszaváltozás mozzanatára is.

„– Hiszen ez kamilla! – ámuldoztam. – Az. Mi őgy nevezzük: pipitér. A martonosi szikesen terem, Geku kedves gyógynövénye – bólogatott Márton testvér, ezzel a virágokat a keze ügyében fekvő kulacsába szórta, összerázta a benne lévő vízzel, megdörzsölte a kulacs oldalát, annyira, hogy a folyadék gőzölni kezdett, azután néhány kortyot ivott belőle. – Reggelre jobban leszek, meglássátok – bizonygatta, majd felénk fordult. – Leányzó, Gyárfás, Szeplős Ódri, ez a főzet, úgy hiszem, rajtatok is segítene. Ha unjátok az állatlétet, igyatok belőle – biztatott bennünket mosolyogva, és felénk tartotta a kulacs száját. Legelőbb én lefetyeltem bele, utánam Ódri, végül a számár. Amint lenyeltem, forogni kezdett velem a világ. Erős hányingert éreztem, és lendületből nekibukfenceztem a barlang falának. Ódri se járt jobban, ő olyasféle rángatózásba fogott, mintha áram rázná, Gyárfás pedig összefacsarodott, mint egy mosogatórongy. Mindhárman egyszerre üvöltöttünk, majd elsötétült előttem a barlang. Márton és Severus alakja ellibeggett a szemem előtt, aztán álomba zuhantam. Mélybe, feneketlenbe, akár az Alvilág.” (Csík, 2016)

A kívülállás egyfajta köztességet jelent, ugyanis aki a határvonalon áll, az tulajdonképpen egy átmeneti állapotban van, elindult, de még nem ért célba. Ezért a köztes karakterek, tulajdonképpen kívülállóknak tekinthetők. A maguk kívülállása megnyilvánulhat a kettős identitásukban, vagy a gyermeki létből való kiszakadás és a felnőttéválás krízisében, a gyermeki naivitásból való felelőtlenségben, a tudatos önkép kialakításában, de a felelőtlenség következtében kialakuló válsághelyzet megoldásában egyaránt. Varró Dániel, Tóth Krisztina és Csík Mónika kortárs szerzők, akik a XXI. század gyermek és felnőtt befogadói

számára írják szövegeiket. Az intertextuális és az intermediális kapcsolatok jelenléte, továbbá az interdiszciplinaritás áthatja írásaikat. A szövegfolyam szinte linkszerűen kapcsolja be az előző, a már meglévő tudást, ismeretanyagot a befogadás folyamatában szerzett új információáradatba. Így válaszolva a virtualitás hozta képalapú és villámgyors, de egyben felületes befogadásra, játékos módon hívják meg olvasóikat egy kor- és időkorlátok nélküli kalandozásra.

IV. MÓDSZERTANI MEGKÖZELÍTÉS

4.1. Módszertani lehetőségek a kívülálló szemszögéből

„Az irodalomtudomány nem az irodalmi művek mint tárgyak tudománya, hanem azokat az olvasási stratégiákat dolgozza ki rendszeres eljárássá, amelyek a lehető leghatékonyabban juttatnak el valamilyen típusú irodalmi jelentéshez, összefüggéshez, illetve – gyakran ellenállást keltve – megmutatják olvasási lehetőségeink határait.” (Bókay, 2006) Ami ebben a folyamatban döntően meghatározó, az az olvasó kapcsolatba kerüljön a szöveggel. A befogadás során felmerülnek/felmerülhetnek újabbnál újabb kérdések, problémák, így változás állhat be a jelentéstársítás során. Az említett folyamat az olvasó tudatában játszódik le, így kialakul az úgynevezett szekunder vagy másodlagos szöveg. A szöveg megértésének/értelmezésének problematikája további kérdések formájában fogalmazódik meg bennünk, s az olvasó útja az önmegértésig vezet. Ezért a kortárs gyermekeknek szánt irodalom számos tabutémát emel be a szövegekbe, ezzel segítve a kialakult helyzet befogadó általi feldolgozását.

„Ma reggel Apa átölelte Anyát, aki nagyon sírt. Simon azt suttogetta: nem kell többet a kórházba mennünk. Ettől egy kicsit megkönnyebbültem. Az jó, sóhajtottam. Erre Simon megint azt mondta: kis hülye. – Miért? – kérdeztem. – Mamó meghalt. – Meghalt? Az mi? – Mamó nincs többé – felelte ingerülten Simon. – Mi az, hogy nincs többé? – Az, hogy nem láthatod soha többé! – és kirohant a szobából. Én meg ott maradtam a gondolataimmal. Össze-vissza kavarogtak. Semmit sem értettem.” (Diószegi, 2017)

A posztmodern hermeneutika többfajta megértést tesz lehetővé, maga az oktatás is hermeneutikai szituáció, „megértő” irodalomtanításra törekszik. „Hisz ma már egészen biztosnak látszik: az egyetlen érvényes irodalomtörténeti kánon igénye hamarosan eltűnik az oktatásból, s megjelenik helyette a sokszínűség, a kreativitás, a szövegértelmezés mélysége – maga a szövegértés, a *megértés* – mint érték. Ezzel együtt megváltozik az irodalomtanítás temporalitása is: a múlttól a

jelenre és a jövőre helyeződnek át a hangsúlyok. Ennek következtében természetesen átalakul a tanított kánon is. Alapvető változást remélünk a tantárgy egészének szemléleti megváltozásában: a tantárgy kizárólagos irodalomtörténeti (eszmetörténethez, politikatörténethez kapcsolt) jellege megszűnik, s ennek helyét átveszi a modern szabadságeszme, a kulturális-nyelvi identitás megőrzésének szándékát megmutató irodalmi-esztétikai modellek közvetítése. A tantárgy módszertanát és didaktikáját tekintve már ma kitapintható változás, hogy a reprodukтивitás helyére egyre inkább a produktivitas és a kreativitas kerül értékként. Vagyis reprodukтив irodalomtanítás helyett reményeink szerint már a közeli jövőben – Zsolnai József pedagógiai kifejezését parafrázálva – *alkotó irodalomtanításról* fogunk beszélni.” (Fűzfa, 2003) Ennek az alkotási folyamatnak aktív szereplője a tanár és a diák egyaránt. „Az irodalomtudomány irányzatai egyre újabb létértelmet teremtő artikulációk, szubjektív viszonyok által kiváltott változó beszédmódok, olvasási módok. Hátterükben az áll, hogy az új műalkotások új értelmezési formát teremtenek, nyomukban, hatásukra a korábbi műveket is újra és új módon lehet olvasni.” (Bókay, 2006) Az „összehasonlító irodalomtudomány” a művek, műcsoportok és műfajok összehasonlító elemzésével foglalkozik, valamint vizsgálja az irodalmi tárgyak, motívumok és formák állandóságát és változását más nemzetek irodalmában, kutatja az irodalom viszonyát más művészetekkel. Foglalkozik a fordításokkal és az irodalmi szövegek kultúrákat átívelő egyéb formáival, mint amilyenek a filmek, amelyek valamely irodalmi szöveg hatására készültek. Az összehasonlító irodalomtudomány kialakulása egyidejűleg történt Goethe világirodalom-konceptiójának megszületésével. Az eredeti elképzelés alapján az adatgyűjtés és az összehasonlítás lett volna a célja, azonban a XIX. század végén, amikor a komparatiztika intézményesült, a feladatköre is redukálódott és a továbbiakban csupán az összehasonlításra összpontosított. Igazi újjászületésére a II. világháború után került sor, amikor is fejlődésnek indult s kiterjesztette a feladatkörét. S eme kiterjesztett feladatkör már az összefüggések hálóját vizsgálta, valamint ezek feltérképezésére törekszik. Teszi ezt oly módon, hogy egy szöveget több szempont alapján vet nagyító alá, s vizsgálja annak történelmi, vallási, kulturális hátterét, továbbá társadalmi megítélését egyaránt. Hiszen a sztereotípiák nagyban hozzájárulnak a szövegek pozitív vagy negatív

megítéléséhez is, akár csak az egyes emberekről, népcsoportokról vagy szokásokról való véleményformáláshoz is egyaránt. A különféle társadalmi csoportoknak vagy rétegeknek tulajdonított főbb jellegzetességek alapján határozhatjuk meg a sztereotípiákat, amelyeknek sokféle elméleti megközelítése lehetséges.

4.2. Kitekintés–olvasás–szövegértés

A XXI. század társadalmában megváltozott és átalakult az irodalom szerepe, hiszen egyrészt háttérbe szorul a szövegértés, az olvasás, másrészt viszont felértékelődik a szó, a szöveg és a betű jelentősége, ugyanis aki jól kommunikál az könnyebben boldogul az élet minden területén. Mindezen változások függvényében az irodalom oktatásnak is alakulnia kell a megváltozott körülményekhez, s ennek tükrében újra kell gondolni és számba venni a lehetőségeket.

„A medialitás kora és elméleti hozadéka számos új nézőpontot hozott az illusztrációk megközelítésébe, ezek pedig elengedhetetlenül és egyre sürgetőbben vonulnak be a tanítókat felkészítő felsőoktatási képzésbe is. A kortárs könyvek illusztrációi tabutörésre vállalkoznak, általuk a kép és a szöveg hierarchikus viszonyának eddigi nézőpontja megváltozott.” (Hózsá, 2013) A kortárs szemléletű irodalomoktatásban az illusztrációt külön szöveggént értelmezzük, ami annyit jelent, hogy külön foglalkozunk és elemzünk a szöveget, és külön a képeket. Ez a fajta megközelítés egy sokkal szélesebb körű értelmezést tesz lehetővé, továbbá több lehetőséget biztosít a gyermeki fantázia és kreativitás kibontakoztatására.

A magyar órát tehát a jó hangulat, az elfogadói légkör, a kreatív feladatokra való igény, valamint a digitális eszközök és adatbázisok használata kell/kellene, hogy jellemezze. Továbbá törekedni kellene a módszertani megújulásra/megújításra, a kreatív írás szépirodalmi lehetőségeinek megteremtésére, az irodalom határterületeinek megismerésére/megismertetésére, a drámapedagógia mint módszer alkalmazására, továbbá az irodalomtörténeti kutatások végrehajtására. „Mostanában több figyelemre méltó szöveggel gazdagodott a magyar gyermekirodalom és -kultúra, de emellett a populáris regiszterekről is tudomást kell vennünk. A szövegek metamorfózisának, az intertextuális műveleteknek, a mesekutatásban napjainkban érvényesülő látásmódoknak és a média megújító szerepének tudatosítása, tanulmányozása a tanító- és tanárképzés felelősségteljes feladata. Az egyéni utak domináns szerephez jutnak a jövő oktatásképében.” (Hózsá, 2013) Nagyon fontos tehát, hogy a

pedagógusokat felkészítsük arra, hogy érdeklődő, véleménnyel rendelkező, a véleményüket vállalni merő, alapos, céltudatos, kreatív generációkat tudjanak felkészíteni az életre.

4.2.1. Fel kell-e nőnie a gyermekirodalomnak? – Lovász Andrea nyomán

A gyermekirodalom kifejezés létjogosultsága, illetve bizonyos szövegek gyermekirodalomként történő kezelése hosszú ideje foglalkoztatja a kutatókat. A lényegi kérdés, hogy létezik-e önálló gyermekirodalom vagy kizárólag az egységes irodalom alá sorolható be, illetve amennyiben létezik, mely szövegek és milyen szempontok alapján kategorizálhatóak ide. Több lehetőség merül fel mint értékmérő ezen kérdéskör kibontásában, hiszen az ideológiai szempontok alapján a „jó” gyermekkönyv az, ami tanít és szórakoztat egyidőben, míg a gyakorlati szempont szerint nem minden esetben az ismeretterjesztés a legfontosabb, sokkal inkább a szabad választás joga, a gyönyörködtetés és a szórakoztatás. Mindezen szempontok figyelembevételével azonban megállapítható, hogy az esztétikai élvezet nevelő értéke vitathatatlan, akár közvetett, akár közvetlen módon valósul ez meg. A klasszicizálódás folyamata a gyermekirodalomban tehát egyet jelent a kortárs szövegek oktatásba történő beemelésével.

A 2000-es év minden tekintetben fordulópontot jelent/jelentett a gyermekirodalom szempontjából, hiszen az újraértékelés következtében az eddig obszcénként kezelt területekre irányították a figyelmet. Ki mertek mondani és le mertek írni a szerzők eddig tabuként kezelt folyamatokat, élethelyzeteket és ezáltal közelítették a szöveget a valósághoz. Diószegi Ágnes számos írásában találkozhatunk ezekkel az élethelyzetekkel:

„EMESE TÖRTÉNETE

Ma szombat reggel van, azaz máskor! – kiabáltam másnap reggel Anyának.

Így aztán Anya bebújt mellém az ágyba, és mesélt.

- Ez is egy szomorú történet. Irénkének és férjének volt egy kislánya. Emese tizennégy éves volt, amikor beteg lett.*
- Az mekkora kislány? – kérdeztem suttogva.*
- Olyan nagy kislány, mint Emília, az óvodástársad, Kittike nővére.*

- *És mi volt a baja? Rákos lett? – ekkor már féltem. Pedig soha nem is láttam azt az Emesét. Nem is akartam hallani tovább a történetet.*
- *Igen, rákos lett.*
- *Gyerekek is lehetnek rákosak?*
- *Sajnos igen. A rák nagyon sokféle bajt okozhat. Emesének a vére betegedett meg.*
- *Akkor azt ki lehet cserélni! Miért nem cserélték ki neki?*
- *Sok mindent próbáltak, de nem tudtak neki segíteni. Van, amikor tudnak, van, amikor nem.*
- *Emese, ugye, meghalt – állapítottam meg, és nagyon szomorú lettem.*
- *Igen, és annyira, de annyira szomorú lett Irénke és a férje, hogy többé nem tudtak egymással beszélgetni sem. Nem találtak közös témát, mert csak a bánatuk maradt közös. És úgy döntöttek, hogy elválnak inkább.”*
(Diószegi, 2017)

Móra Regina *Pöttömváros* című meseregényében a kisváros történéseit írja le. Ezekben a szövegekben is megtalálhatók azok a tabutémák, amelyek jelen vannak egy kisközösség életében. Az egyik fejezetcím már beszédesen sejteti a befogadóval, hogy napjaink nagyon is aktuális kérdéskörét tárgyalja majd. Így hangzik:

„A válás és a gyerek, azaz csonka családban is boldog lehet a gyerek, csak feltétel nélkül kell szeretni.” (Móra, 2017)

Tételmondatként hat ez a kijelentés, amely a szomorú végifejlet mellett egyben reménykeltő is. Tücsökék őslakosok Pöttömvárosban, s mindenki a két rosszcsont tücsökfiú kapcsán ismeri őket. Tomi és Tibi helytelenkedése messze földön híres volt.

„És a szomszédok? A szomszédok azzal magyarázták a dolgokat, hogy elkényeztetett gyerekek, hogy Tamara nem tudja őket megnevelni, biztos hiányzik az apai kéz, ugyanis Tamara elvált asszony volt. Igen, elvált Tücsök úrtól, de megtartotta a nevét, mert a Tamarához éppen jól illett, meg fiaival egyforma vezetéknevet óhajtott, ezért nem tért vissza a lánykori nevéhez. Szóval maradtak Tücsökék.

Tamara és Tücsök úr akkor váltak el, mikor Tibi hatéves volt, Tomi meg négy. Nehéz döntés volt, mesélte Pólikának Tamara. A gyerekek miatt úgy érezte, maradnia kell, pedig nem volt már boldog vele. Zavarta Tücsök úr jelenléte, magatartása, a hibái még inkább felerősödtek, és ami esetleg előzőleg kevésbé, most igencsak zavarta Tamarát a mindennapokban. Úgy érezte, hogy börtönben van, és onnan csak úgy tud kiszabadulni, ha elválik Tücsök úrtól.” (Móra, 2017)

A gyermekirodalom így kiléphetett az eddigi marginális pozíciójából és reflektorfénybe került, pedig már nemcsak azokat az élethelyzeteket, mikroközösségeket írja le és tárgyalja, amelyek a gyermeki értelmezési sémák alapján működnek, hanem beemelnek eddig elhallgatott, de nagyon is életközeli helyzeteket, mint amilyenek a válás, a csonka család, a magány és a halál kérdéskörei. Egyfajta tartalmi gazdagodás jellemzi ezt az időszakot, amely nem problémaközpontúságot, hanem sokkal inkább nyitottságot és őszinteséget jelent.

Tóth Krisztina *A lány, aki nem beszélt* című szövege népmesei köntösbe bújtatva az örökbefogadott gyermekről és az örökbefogadásról szól. „Amikor odaértek, a víz csobogni kezdett a földből. Sírt nagyon a forrás, patakzott belőle a kék víz. Az ember meg az asszony letérdeltek mellé, és jót ittak. Hát abban a szempillantásban, ahogy odahajoltak, emlékezni kezdtek mindenre, ami velük történt!

Azt mondta az ember: – Te vagy a tollas bagoly, akit egykor a fán hagytunk. A forrás pedig a kék szem, ami kimossa bánatában a földet. Ti vagytok a mi erdei gyermekeink!

Az asszony pedig odalépett a lányhoz, és megölelte két ág-bogas karjával, mint mikor inda kapaszkodik a meszelt templomfalra. – Te vagy a lányka, akit a hasadt teknőben hagytam. Szép vagy, és érted az erdei beszédet. Könnyű a szavad, mint a bagoly tolla, és tiszta, mint forrás vize. Látlak téged: te vagy az én leányom. (...)

A fiú tisztelettel szólt hozzá. Azt felelte, hogy ő csak a falusi emberek szavát érti. Ott, a faluban nőtt fel, és ez a szép leány az ő húga. Húsz esztendeje már, hogy csecsemőként a családjába került, azóta testvéreként szereti. Azért jöttek a

kék forráshoz, mert a lány szerette volna megtalálni nemzőapját és szülőanyját, az erdei embereket.” (Tóth, 2015)

A szövegek átalakulásával egyidőben változás figyelhető meg a képanyag színvonalában és az illusztrációk színvilágában egyaránt. Különösen fontos ez, hiszen a kép és a szöveg azonos súlyú szerepeltetésével a továbbiakban az illusztrációkat nem mint a szöveg részét, hanem mint külön szöveget kezeljük és elemezzük. Ezáltal az illusztrátor nincs alárendelt pozícióban a szerzőhöz képest, hanem azonos szintű szereplője a szöveg és a befogadó közötti interakciónak. Így a sajátos és egyben különleges képanyelv már nem a sablonszerű, könnyen értelmezhető rajzokat/képeket jelenti, hanem a lány pasztellektől a komor árnyalatokig, a pacáktól a nonfiguratív ábrázolásig minden belefér. (Lovász, 2015)

4.2.2. Innovatív kezdeményezések az irodalomtanításban – Fűzfa Balázs nyomán

Az újat, a mást mindig egyfajta idegenséggel kezeli gyermek, pedagógus és szülő egyaránt, pedig az innovációk bevezetése a tanításba-nevelésbe elengedhetetlen követelménye a XXI. század oktatási rendszerének. Főleg annak tudatában, hogy a tanórán alkalmazott módszerek alapján elsajátított ismeretek, technikák kihatnak a gyermek felnőttkori sikerességére, közösségbe való beépülésére és személyiségének formálására, ezért elengedhetetlen a gyakorlatorientált műhelymunkák, a kooperatív módszer vagy a projektmódszer alkalmazása egy-egy óra keretében. Nézzünk néhány konkrét példát ezen módszerek alkalmazására:

1. **Kulturális multimedialitás** – Az irodalom határterületeit nagyon fontos megismertetni a tanulókkal, így a zene és az irodalom, a képzőművészet és az irodalom, valamint a film és az irodalom kapcsolatára érdemes felhívni a tanulók figyelmét, ezáltal ösztönözve őket arra, hogy növekedjen az ösztönművészeti igényességük.
2. **Csoportképző módszerek** – A kooperatív módszer, a projektmódszer s azon belül a tanulói foglalkoztatás nagyon fontos, hiszen így tapasztalják meg a tanulók, hogy ők egy csoporthoz tartoznak, ők annak a csoportnak elengedhetetlen részei, hogy nem mindenben ők a legjobbak, azonban a csoportnak épp az a lényege, hogy mindenki másban legyen jó s így a csoport kiválóan tud működni, hiszen a tagok kiegészítik és pótolják egymás hiányosságait, vállalva a feladat sikeres elvégzésének közös felelősségét. Ezen tapasztalatok az élet minden területén kamatoztathatóak lesznek, hiszen a pályaválasztást és a munkába állást követően ugyanezzel találkozhatnak majd s nem lesz számukra idegen a helyzet, könnyen megtalálják benne magukat.
3. **Online generáció** – Nagy kihívást jelent a pedagógusok számára az online generáció oktatása, nevelése, hiszen az eltérő tudásforma, kultúrafogyasztás, információfeldolgozás, ingerküszöb és időbeliség nehézségeket okozhat. A tapasztalatok viszont azt mutatják, hogy amennyiben a korábban felsorolt különbözőségekre pozitívan tekintünk s

lehetőségként kezeljük, akkor nagyon sok plusz információforráshoz, új látószög megteremtéséhez és a tér/idő kereteinek megszüntetése által sokkal inkább élményközpontú tanórához és ismeretanyag átadáshoz vezethetnek.

4. **Technomédiумok** – A digitális eszközök alkalmazása/alkalmazhatósága az oktatásban még mindig nagy kérdőjel, ugyanis abban az esetben beszélhetünk erről a kérdéskörrel, amennyiben az iskola tudja biztosítani a kívánt/elvart feltételeket. Ugyanis a számítógépes szoftverek, videók, közösségi oldalak, okostelefonok vagy táblagépek oktatásba történő beépítése vonzóbbá, sőt érdekesebbé teszi a tananyag elsajátításának módját a tanulók számára, hiszen ezen eszközök/alkalmazások bevonásával közelebb hozhatjuk a tananyagot a diákok hétköznapi életéhez, ami által sokkal inkább feltalálják magukat a tananyag feldolgozása során s inkább kihívást, mintsem terhet jelent ez számukra.
5. **Performativitás** – Az irodalomtanítás során nagyon fontos egy közvetlen interakció megteremtése a szöveg és a befogadó között, amelyhez nagyban hozzájárul a befogadói környezet milyensége is. Ezért fontos, hogy a tanulók ne idegenkedjenek a drámapedagógiai játékokban való részvételtől, teremtsünk alkalmat író–olvasó találkozók megszervezésére, időnként nézzünk meg közösen egy színházi előadást, hiszen ezen alkalmak tapasztalatait a tanóra keretében elemezhetjük s a diákok az irodalom egy emberközelibb arcát ismerhetik meg ezáltal, valamint találkozhatnak a műfaji sokszínűséggel, a különböző látásmódok, elemzések milyenségével.
6. **Kötelező olvasmányok** – A megnevezésben szereplő „kötelező” szó már idegenné teszi a diákok számára ezeket az olvasmányok. Mit tehet azonban a pedagógus, hogy mégis rávegye tanulóit ezen szövegek megismerésére és elolvasására? A feladatok, az elemzési szempontok kiosztása jelenthet fordulópontot az olvasmányokhoz való hozzáállásban, ugyanis ha a tanulóktól nem egy írásos elemzést kérünk, hanem egy klip-et vagy internetes portfólió elkészítését, esetleg illusztrációt vagy épp egy kritika megírását, talán vonzóbbá tehetjük számukra a szövegfeldolgozás folyamatát. Továbbá érdemes alkalmazni a csoportmunkákban rejlő

lehetőségeket is, ugyanis ez is húzóerőt jelenthet a sikeres feladatelvégzésében.

7. **Világirodalom/multikulturalizmus** – Tanulóink számára az általunk megismertetett irodalmon keresztül betekintést nyújtunk más népek irodalmába is s ezáltal találkozhatnak a kulturális idegenség, illetve a másság fogalmával. Azért, hogy megelőzzük a negatív kicsengésű sztereotípiák alkalmazását, törekedjünk hasznos ismeretekkel gazdagítani tanulóink ismeretanyagát a körülöttünk élő népekről s ezáltal ennek pozitív hatására helyezni a hangsúlyt.
8. **Velünk élő kortársak** – A kortárs irodalmi élet lüktetésének bemutatása is az irodalom tanításának egyik küldetése, amely által a tanulók betekintést nyerhetnek az írók, kritikusok, művészek tevékenységébe, valamint nyomon követhetik azt. Fontos, hogy a tanulók megismerjék a velünk élő kortársakat, akár egy–egy ismert írót/költőt bekapcsolhatunk a diákokkal való munkába. Érdekes feladat lehetne, hogy egy kortárs szerző szövegét a tanulók lektorálják vagy készíthessenek róla stílusparódiát. Esetleg azonos hívószavakra írjanak meg egy–egy szöveget, készítsenek illusztrációt. Projektmunka, párosmunka vagy csoportmunka keretében különböző generációk elemzését bemutathassák egymásnak. Összekapcsoljanak különböző médiumokat, például film, zene és szöveg közötti intermediális helyzet megteremtése. Átírás projektek megvalósításával vagy diákantológiák megjelentetésével ösztönözhetjük hallgatóinkat az önálló kreatív írásra is.

A felsorolt és bemutatott módszerek és javaslatok is bizonyítják, hogy a lehetőségek tárháza végtelen. Mégis a gyerekek iskoláskorban könnyen elveszíthetik kreativitásukat s ehhez nagyban hozzájárul/hozzájárulhat a számítógép. Lehet kissé furcsán hangzik ez a kijelentés, azonban ha jobban belegondolunk, akkor hamar kiderül, hogy a számítógép adta lehetőségeket ők az élvezet szintjén használják/hasznosítják, a szórakozás lehetőségét látják benne s minimális alkalommal jelenti számukra az ismeretszerzés, a tanulás vagy a programozás eszközét. Azonban ugyanilyen hatást gyakorol a gyerekekre a frontális oktatás módszere is. Így a két véglet között javasolt az arany középutat

választva megtalálni s felfedni az interaktivitásra és a játékosságra építő, ám egyidőben ismeretterjesztő módszereket, amelyek által az élvezet és a tanulás egyszerre valósul meg. Nagyon fontos ezért, hogy a gyerekek alapvető készségeit gondosan fejlesszük, hiszen az érzelmi intelligencia, a kommunikációs készség, az együttműködés és a kreativitás mind–mind elengedhetetlen elemei a sikeres felnőtté válásnak. Vissza kell térni a beszélgetésekhez, a játékossághoz s ezáltal vonzóbbá kell válni mint a technika vívmányai, hiszen ilyen módon tudjuk szavatolni a diákok készségeinek kialakulását és fejlesztését. (Fűzfa, 2015)

4.3. Kortárs szemléletű irodalomtanítás

A kortárs szemléletű irodalomtanítás napjainkban igen sok szakembert és pedagógust foglalkoztató kérdéskör, melyre sok esetben szélmalomharcként tekintünk, ugyanis mire azt gondolhatnánk, hogy naprakészek vagyunk, akkorra mindig megjelenik valami új, valami más, valami az eddigieknél is újabb szöveg, vagy elmélet. Talán ezek azok a tényezők: az idő- és térnélküliség maga, amely a XXI. század legnagyobb problémája, ugyanis az internet, az okostelefonok és a felértékelődött virtuális lét korszakában a pedagógus állandó versenyfutásra kényszerül, amelynek során mégis azt tapasztalja, hogy az irodalomtanítás mostoha helyzetbe került, és megújulásért kiált. Feltehetjük a kérdést, hogy mit érthetünk megújuláson. Bókay Antal szerint a posztmodern irodalomtanítást a gyerekek élményvilágára építve kellene alapozni, minek során nincs szükség külön sem az esztétikai, sem az etikai-nevelői értékek előtérbe helyezésére, csupán az olvasóra, a befogadóra kell koncentrálni. (Bókay, 2002/11) A befogadóra, akinek az irodalomtanítással, a szövegekkel szemben támasztott igénye is megváltozott, ugyanis a környezetéből rázúduló információdömping hatására egy felgyorsult világban kénytelen feltalálni/megtalálni magát. Ezért megváltozott és átalakult az irodalom szerepe is, hiszen egyrészt háttérbe szorul a szövegértés, az olvasás, másrészt viszont felértékelődik a szó, a szöveg és a betű jelentősége, ugyanis aki jól kommunikál, az könnyebben boldogul az élet minden területén. A változások függvényében az irodalomoktatásnak is módosulnia kell, s ennek tükrében kell újragondolni, számba venni a lehetőségeket. Az oktatást tehát a jó hangulatnak, az elfogadói légkörnek, a kreatív feladatokra való igénynek, valamint a digitális eszközök és adatbázisok használatának kellene jellemeznie. Továbbá törekedni kellene a módszertani megújulásra/megújításra, a kreatív írás szépirodalmi lehetőségeinek megteremtésére, az irodalom határterületeinek megismerésére/megismertetésére, a drámapedagógiának mint módszernek az alkalmazására, továbbá az irodalomtörténeti kutatások végzésére. A különböző területek összekapcsolása, hálózatosodása a linkelés módszeréhez hasonlít, és ily

módon építhető be az oktatási folyamatba is. A szövegben fellelhető intertextuális, intermediális és interdiszciplináris kapcsolatok is a drámapedagógiai módszer alkalmazásával tárhatóak fel. A befogadó előzetes ismeretanyagának mértékétől függ ugyanis a felfedezhető összefüggések mértéke. A keresőprogramok működési elvéhez hasonlóan egy-egy kulcsszó nyomán újabbnál újabb linkek aktiválódnak s így összefüggéseiben elemezhető/értelmezhető egy-egy szövegen belüli probléma. Vitatott kérdés a tanórai mobiltelefon-/okostelefon-használat, azonban módszertani szempontból annak hasznos oldalát kívánjuk kiemelni. A telefon, illetve minden olyan eszköz használata, amelyen keresztül kommunikáció bonyolítható le, egyfajta kivonulást/elvonulást eredményez. Ez a fajta virtuális lét keretek közé szorított szabadságot jelent. A két fogalom ellentétes jelentése a valóságban is ellentétes értelmezést nyer, ugyanis a közösségi oldalakon fellelhető széles ismerősi kör, a virtuális barátok olyan érzést kelthetnek a felhasználóban, hogy soha nincs egyedül, azonban ez a valóságban éppen fordított módon működik. Ez a kettősség függőséget okozhat, amelyben a vágy mint érzés és a vágyakozás tárgya soha nem éri el egymást. Ezen információk birtokában kell a pedagógusoknak értékelniük a kommunikációs eszközök használatát a tanórán. Jelenlétük, meglétük tiltására nincs eszközünk, ezért azok hasznossá tételére kell törekednünk.

A kortárs irodalom a múlt irodalmának a jelen szemüvegén történő vizsgálatán alapszik. Így fontossá válik, hogy az aktuális tananyag kapcsolatba kerüljön a tanulók hétköznapi életével s ezáltal elkerülhetetlen az eddig tabuként kezelt témák megjelenése az irodalomban. Így a szöveg sokkal közelebb áll a befogadóhoz.

„Amikor később Irénke néni átjött, bekapcsolta nekem a tévét, hogy nézzek egy mesét, amíg izzadok. Mondtam neki, hogy ezért fizetni kell, de azt mondta, a havi díjba az is beletartozik. Hatszor leizzadtam, mire Anyu hazaért, de Irénke néni mindig átöltöztetett, mesét is mondott, és nagyon finom ebédet adott, de csak keveset tudtam enni. Szerencsére nem is kellett többet, mint amennyi jólesik, de teát annyit töltött belém, hogy mindig pisilnem kellett. Amikor Irénke néni hazament, Anyu odaült kicsit mellém. – Jobban vagy, lelke? – Sokkal jobban. Irénke néni nagyon kedves. Ő miért lakik egyedül? – Neki is volt férje, de elváltak... – Az micsoda, hogy elválni? – Hát az nagyon hosszú történet. – Mondd

el! – nyaggattam Anyát. – Majd máskor. Most pihened kell, aludni, gyógyulni! És adott egy hatalmas jóéjt-anyucipuszt a két szememre, a két orcámra és összepiszéztünk.” (Diószegi, 2017)

A mindennapi élet viszontagságai visszaköszönek a szövegekben, amelyek nem eltitkolni, hanem sokkal inkább megmagyarázni, feltárni kívánnak egy-egy esetet, traumát, segítve annak könnyebb feldolgozását, elfogadását. Viszont ez egy erőteljes szemléletváltást kíván a pedagógusoktól is, ami maga után vonja a tantárgy átstrukturálásának szükségességét, az új műfajok beemelését, valamint a kreativitás, a játék és a humor eszközének alkalmazását a tanóra keretében.

„Ma Dórika és Kittike összeveszett az óvodában. Nagyon csúnyákat kiabáltak egymásnak. – A te apukád elszerette az én anyukámat! – A te anyukád szerette el az én apukámat! – Most már nem is vagy a barátom! – Te sem az én barátom! Pedig eddig jóban voltak, és sokat játszottak együtt. Szerintem az jó, ha az emberek szeretik egymást. De az ő anyukájuk meg apukájuk úgy megszerették egymást, hogy még kisbabájuk is lesz. Aki a Dórika és Kittike közös kistestvére lesz.” (Diószegi, 2017)

A fent felsoroltak irodalomórán történő megvalósításához nagyon jó alapot nyújthat egy kortárs vajdasági szerző, Csík Mónika legújabb mesefüzére, a *Székrenylakók*. A mesék szereplői hétköznapiak semmiképpen sem nevezhető elemei egy gyerekszoba nagyszékrenye fenekének. De kik is ők valójában?

„Ő Büdi, a kallódó zokni, Rágcsa, a moly, Kajlagomb egy kislány kabátjáról való, Dugófej a legokosabb parafadugó, akit ismerek, ő Sipirc egér, mi hárman pedig a szekrénymélyi almacsutka-különítmény tagjai vagyunk, Kis-, Al- és Főcsutka – mutatta be Főcsutka a társaságot.” (Csík, 2018)

A bemutatkozásból jól látható, hogy ez a kis társaság sablonosnak semmiképpen sem mondható, ugyanis mindegyik szereplő egy picit más, mint ahogyan a befogadó őt elképzelné. Pont olyanok ők, mint egy osztály tanulói, akiknek különböző személyiségjegyeik vannak, s ezek a különbségek teszik őket egyedivé és utánozhatatlanná. Rapos Nóráék gondolatai is alátámasztják a leírtakat, hogy: „A tanulókra nem a különbségeik szerint tekintünk, hanem

egyediségükben szemléljük őket, ebből következően tiszteletben tartva, elfogadva mindenki másságát.” (Rapos, 2011)

4.3.1. A mesefüzérben rejlő intertextuális és intermediális kapcsolatok

A mesefüzér helyszíne egy családi ház, amelyen belül a legtöbb történet a gyerekszobában játszódik le. A cselekmény terét vizsgálva megfigyelhető egy intertextuális kapcsolat A. A. Milne: *Micimackó* című regényének Százholdas Pagonyával. A két szövegtér közötti nagy különbséget viszont az jelenti, hogy míg a Százholdas Pagony egy zárt területen belüli szabadságot jelképez, addig a szekrényfenéken katonás rend uralkodik, minek részeként egy szűk téren belüli önmegvalósítás követhető nyomon. További intertextuális viszony fedezhető meg fel Hans Christian Andersen:

A rendíthetetlen ólomkatona című meséjével, amelynek főhőse nevesítve meg is jelenik a szövegben. „*Miféle kalandokban vettél részt mostanában? Mesélj! Csak azokat a történeteidet ismerem, amelyeket papírra vetett az a hóhányó Andersen, de annak már jó ideje – kedélyeskedett a mesekönyv, a katona pedig, merthogy katona volt a vendég, miután szusszant egyet, elmesélte, merre kóborolt...*” (Csík, 2018)

A fent említett két intertextuális kapcsolat által a mesefüzér olvasásakor újabb szövegek emelhetők be a befogadási és elemzési folyamatokba, amelyek kapcsán a tanulók szókincs bővítése, a beszéd- és íráskészség fejlesztése, a kreatív gondolkodásra való ösztönzés is megvalósulhat, továbbá a kreatív írástechnikák is elsajátíthatóvá válnak.

Fontos kiemelni továbbá, hogy szintén a szövegben nevesítésre kerül egy 2010-ben bemutatott 3D-s Disney-film is, az *Aranyhaj és a nagy gubanc*.

„*Kajlagomb el volt ragadtatva a történet hallatán, a kislány az ő hajdani gazdasszonyát juttatta eszébe, aki mindennap elvitte az óvodába. Szerinte nevezzék el Aranyhajnak a mesebeli lányt, és javasolta a Hihetetlen Mesék Könyvének, hogy ha legközelebb ezt a történetet meséli el valakinek, a főhőst Aranyhajnak hívja.*” (Csík, 2018)

Szó esik továbbá *Frédi és Béni, avagy a két kőkorszaki szaki* című rajzfilmről is, ugyanis Fésűkagyló, aki későbbi művésznéven Távrecsegőként vált híressé, fontos távközlési szerepet játszik a történetben.

„A gyönyörű, estélyi ruhás Fésűkagyló nagy szenzációt keltett a Telefonközpontban, mindenki rajta keresztül szeretett volna telefonálni, egy híres rendező még szerepet is ajánlott neki két kőkorszaki szakiról szóló rajzfilmben, s kisebb szépészeti beavatkozások után Távrecsegő művésznéven vált ismertté.” (Csík, 2018)

Valamint a szövegben helyet kapott Spongya Bob is a *Spongya Bob Kockanadrág* című amerikai televíziós rajzfilmsorozat főhőse.

„Hallóka is megtalálta a tenger fenekén a szerencséjét, ugyanis egyszer, amint épp egy korallzátonynál áztatta magát, felfigyelt rá egy tengeren túli kellékes, és beszervezte őt valami Bob nevű tengeri szivacsról szóló filmsorozatba.” (Csík, 2018)

Ezek révén az intermediális kapcsolatok révén a tanulókhöz közelebb kerülnek a történetek, másrészt további lehetőségek nyílnak a szöveg és a rajzfilmek főhősei közötti hasonlóságok és különbségek felkutatására. Érdeemes a befogadás során egy rövid részlet megtekintése, hiszen újabb szempontokat nyújt az elemzéshez.

4.3.2. Oktatás ÉS nevelés a mesefüzér történetei által

A mesefüzér húsz történetet foglal magában, amelyek szereplői és tere állandók, a kialakult helyzetek viszont egyediek. A szereplők csínytevéseire, az összecsátásból fakadó konfliktusok megoldására a Hihetetlen Mesék Könyvének a legtöbb esetben van egy tanulságos története, amely nem kimondott formában, ám célzott üzenetként ér el az érintetthez. „Felnőtt elbeszélői pozícióval elsősorban az irodalmi mesékben találkozunk – úgy tűnik, mintha a mesélés tevékenysége erősebben kötődne a felnőtt perspektívájából történő megszólaláshoz. Ezekben az esetekben többnyire gyermekekről szóló történeteket olvashatunk, amelyek mögül kikacsint a mindentudó elbeszélő, azonban nem teremt alá-fölrendeltségi helyzetet, hanem a gyermekekkel cinkos mesemondó maszkját ölti magára. A mesemondói tradíció közvetlen modalitását, spontán kiszólásait a szövegek nyitó vagy kezdő formulái őrzik, amelyek egyes szám első személyben, tanúságszöveggé indítják vagy zárják a történetészöveget.” (Petres Csizmadia, 2015) A nevelői szándék ekképpen épül bele a mesefolyamba, megbontva, ám nem megtörve annak folytonosságát.

„Egyébként meg nem csak olyan történeteim vannak ám, amelyekből tanulhattok, vannak olyanok is, amiken csak úgy elnevetgélünk. Vagy amiktől berezhetünk...” (Csík, 2018)

Sőt, akad olyan történet is, amelynek kapcsán heves vita alakul ki a szereplők között, hiszen a Gubera Benőről szóló mesét Kiscsutka nemmese-mesének, Sipirc pedig rémmesének tartja. A kialakult helyzetek egyértelműség nélküli megoldásai, a határátlépések és az átalakulások/átváltozások nem állnak távol a szerzőtől. A szöveg befogadása kapcsán ugyanis érdekes lehet a külön-külön, mesénkénti befogadás is, azonban az átalakulások csak úgy válnak értelmezhetővé, ha az olvasó a teljes szöveget ismeri. A mesékből készült egy hangjáték is a Vajdasági Rádió és Televízió stúdiójában, amit szintén érdemes alkalmazni a feldolgozás során, ugyanis annak meghallgatása után akár a tanulók is eljátszhatnak egy-egy részletet.

„A dolgok néha sokfélék lehetnek. Attól is függ, milyenek, hogy milyenek szeretnénk látni őket. Egy sárga karika lehet napkorong, holdkaré, vagy egy pohár narancslé, mondjuk, helikopterből nézve – szólt utána a *Hihetetlen Mesék Könyve*.” (Csík, 2018)

A szöveg feldolgozása is tantárgytól, befogadótól, időtől és tértől függően sokféle lehet. A meséket több tantárgy oktatása során is lehet alkalmazni: elsősorban a magyarórákon, ezenkívül pedig a matematika keretében, pl. a Halandszáról és Professzor Doktor Kötőtpulcsi Rezső matematikus/biológusról szóló történet feladatainak megoldásával foglalkozhatunk, zeneórán a Szekrényfenék-induló megtanulásával és Mimi egér reppelésének tanulmányozásával, valamint osztályfőnöki órán a *Hihetetlen Mesék Könyve* tanulságos meséinek a megbeszélésével. Magyarórán érdemes külön figyelmet szentelni a szekrénymélyi almacsutka-különítmény tagjainak és Kajlagombnak a nyelvezetére. „A nyelvi humor elsősorban a gyermeknyelv imitációjában, a roncsolt grammatika és a nyelvrontás technikájának használatában gyökeredzik. A gyermeknyelv alkalmazása nemcsak az én-megszólalások preferálását foglalja magában, hanem a gyermeknyelvhasználat imitációjából fakadó humort is, amely az anyanyelvtanulás egyes fázisainak szövegben történő tükrözéséből következik. (...) Mivel ezeket a jelenségeket a kortárs gyermekirodalmi alkotások tudatosan integrálják és a jelentésmódosítás játékos eszköztáráként használják, ezt az eljárást a roncsolt grammatika jelenségének nevezzük.” (Petres Csizmadia, 2015) A szövegben is sok esetben használnak szólásokat és közmondásokat, amelyeket „almacsutka nyelven” fogalmazznak meg:

- ✓ Egy csutka, mint száz: szervezkednünk kell!
- ✓ Hát, a magom megáll a növésben!
- ✓ Már, hogy a csutkába ne lenne?!
- ✓ Magad alá magozol a meséitől.
- ✓ Csutkás!
- ✓ Lecsumázok, olyan jó!

Hasonlóan saját nyelvezetet alkalmaz Kajlagomb is:

- ✓ Gombolkozok.

- ✓ Gombosságos élet.
- ✓ Mit gomboltok, ki lenne?
- ✓ Háulgombolódósok.
- ✓ Begombolódva.
- ✓ Bolondgombot játszik!
- ✓ Gombolódjunk ki!

Ezekkel a szólásokkal és közmondásokkal érdemes eljátszozni s megkeresni a valódi párjukat, megbeszélni a jelentéseiket, alkalmazhatóságukat. „A kortárs gyermekirodalmi antológiák – szövegszervező eljárásaikból és narratopoétikai sajátosságaikból kifolyólag – a posztmodern szövegtér szerves részét képezik. A legdominánsabban a gyermeki perspektíva és beszédmód betüremkedését észleljük bennük, melyek a maszkos identitás megképződésének helyéül szolgálnak. A roncsolt grammatika, a nyelvrontás, a nyelvi és tematikai tabuk szétfeszítése, az intertextuális kapcsolatok kialakítása, a paródia, a pastiche, az irónia alkalmazása a gyermekirodalmi paradigmaváltás eszközeiként értelmezhetők. Nyelvi és narratológiai sajátosságaikból fakadóan a kortárs gyermekirodalmi szövegek – főként a gyermeklíra egyes alkotásai – jócskán eltávolodnak a pedagógiai diskurzus elvárásaitól, vagyis nem céljuk a különböző erkölcsi tanulságok közvetítése, ami a posztmodern tilalomelvető tendenciáira vezethető vissza.” (Petres Csizmadia, 2015)

A szövegben fellelhető nyelvi érdekességek sorát bővíti továbbá az az eset is, amikor Kajlagomb divatlapban szeretne szerepelni.

„Mi az a divatlap? – tudakolózott Büdi, a kallódó zokni. Az egy színes szekrényféle, a legszebb ruhák laknak benne. Ha nem történik velem az a baleset, hogy letörött a fél gombfülem, talán egy híres párizsi divatlapba is belekerülhettem volna. – És mi az a párizsi? – faggatózott tovább Büdi. – Az olyan rózsaszínű, ehető ízé. A Konyhából lehet lopni, Sipirc mesélte – okoskodott Rágcsa.” (Csík, 2018)

Érdeemes felhívni a tanulók figyelmét erre a tanulságos esetre, amit a helyesírási szabályok helyes betartása és az értelemtársítás sokszínűsége teremtett. Továbbá külön figyelmet lehet fordítani a helységnevek, utcák, terek nevének

helyesírására a szövegben, ilyenek: a Százesztendős Kalapdoboz mellett, a Repülő házak utcája, a Konyha nevű hely, ahol Mosó Kati és Gázór úr laknak, valamint az Éléskamra stb.

A mesebeli idő előrehaladásával a szereplők is változnak. A fejlődési folyamat szereplőnként más-más módon nyilvánul meg. Büdi időnkénti teljes metamorfózisának lehetünk tanúi, amikor fél pár zokniból fél pár kesztyűvé változik annak érdekében, hogy segíteni tudjon gazdasszonyának átvészelni a téli hideget.

„Lehet, hogy a te szomorúságod is elmúlna, ha nem csak zokniskodnál – mondta a mesekönyv. Hanem? – értetlenkedett Büdi. Kesztyűsködhetnél! Te lehetnél Szekrényfenék egyujjas kesztyűje – kurjantott Mimi, és már nyújtotta is a mancsát, hogy Büdi kipróbálhassa rajta, milyen kesztyűnek lenni.” (Csík, 2018)

Petrovicsból, az Éléskamrában nyaraló pókból szakaszosan a Nem Kis Orosz Mesemondó válik, akiről utóbb kiderült, hogy csak nagyítás volt az egész, ugyanis Petrovics sem nem mesemondó, sem nem a nyaralását tölti Szekrényfenéken. A serdülők dacolásának és lázadásának jeleit láthatjuk Kiscsutkán, aki nem volt hajlandó elvégezni a napi kötelező katonai gyakorlatokat, amíg a Hihetetlen Mesék Könyve nem szólt közbe s egy tanulságos mese kapcsán nem bírta jobb belátásra a csutkaifjoncot. A teljes metamorfózisnak viszont Rágcsa esetében lehetünk tanúi. Az ő élettörténete a téli kabátok szekrénybe pakolásával kezdődött, ugyanis Rágcsa egyik kabátnak a zsebében érkezett Szekrényfenékre. Legjellemzőbb tulajdonsága a falánkság volt, állandóan az evésen járt az esze, emiatt sokat piszkálták lakótársai. Azonban a mesefüzér vége felé közeledve Rágcsa egyre több időt töltött egyedül egy kabátzsebben és még étellel sem tudták barátai előcsalogatni. Ekkor már nagy aggodalom hatalmasodott el Szekrényfenéken, senki sem értette Rágcsa viselkedését. Mígnem egy szép napon sikerült meggyőzniük molytársukat, hogy bújjon elő rejtekhelyéről.

„Ez meg ki? – vizsgálgatta ámulva Kajlagomb. A többiek köréjük sereglettek. Szemügyre vették a karcsú, ezüstszerű, félénken pislogó valamit, ami Rágcsa hangján beszélt.” (Csík, 2018)

Ezen a történeten keresztül érinthetővé válik a felnőtté válás kérdésköre is, amit osztályfőnöki órán érdemes alkalmazni.

„Az irodalomtanítás értéke, helye, az olvasás szerepe, jelentősége és a nevelés, nevelhetőség tehát szemünk láttára egy olyan időszakban válik kérdésessé, mely az értékek elbizonytalanodásáról beszél. Azonban az oktatási-nevelési szituációkban a posztmodern megközelítés nem mond feltétlenül ellent az értékközpontúságnak, csak egy másfajta, reflektáltabb, dinamikusabb és kérdezőbb értéktételezést kíván meg.” (Rapos, 2011) Erre az értéktételezésre kiválóan alkalmas Csík Mónika: *Székrenylakók* című könyve. A szövegek befogadása által a tanulók mesevilágba kalandozhatnak, ahol a szereplők viselkedése és fejlődése kapcsán tapasztalhatják meg azt, hogy a tetteinknek mindig vannak következményei, amire a *Hihetetlen Mesék Könyvének* tanácsai egyfajta útmutatásként szolgálnak, nevelői háttérrel biztosítanak. A szövegek ilyen módon segíthetik, támogathatják a pedagógusok oktatási-nevelési tevékenységét, ugyanis az osztályközösségben kialakuló helyzetekre külső példák által tudnak reflektálni, megoldási javaslatot nyújtani. A Fesztivalizáció-elv alkalmazhatósága is bizonyosságot nyer e szövegek által, miszerint az élményközpontúságra reflektálva vezet el a befogadót a mesék rejtelmes világába. (Bodrogi, 2016) Az élményközpontúság pedig elengedhetetlen és megkerülhetetlen eleme a XXI. század oktatási-nevelési munkájának, ugyanis korunk tanulói leghatékonyabban ezen elv mentén motiválhatóak. Így tudnak bekapcsolódni, részesei lenni a tanulási folyamatnak, minek során mindig akad egy újabb kérdés, amire sok esetben csak a pedagógusi kreativitás tudja megadni a választ.

„Az lenne a legkönnyebb, hogy majd a mesekönyv megmondja. De hát nem mondhatja meg mindig a mesekönyv. Nem létezik minden kérdésre válaszmese – lapozódott széleseben a Hihetetlen Mesék Könyve, majd dacosan magára csukta a fedelet.” (Csík, 2018)

Az általam kiválasztott konkrét példa mentén arra szerettem volna rámutatni, hogy egy osztályközösség sokszínűsége a pedagógusok számára minden esetben kihívás. Különös tekintettel arra, hogy az osztály kis közössége szempontjából a pedagógus is kívülálló karakternek tekinthető, aki része annak, de mégis más, mint

a többiek. Ezen mássága mentén többféle attitűd érhető tetten: a tanár mint hős, mint védelmező, mint a szigor megtestesítője, mint nevelő, mint barát, mint szülő vagy mint ellenség. Ezen szerepek egy személyben történő manifesztálódása összetetté, rétegezetté vagy épp szétesetté teszik a megfelelni kívánó ember személyiségét. Így találkozhatunk önmegvalósító, karrierista, menekülő és pályaelhagyó tanárokkal egyaránt. A felsorolt esetek mindegyikében a tanári identitás megóvása a cél, ugyanis a válságállapot fennállása a közösség széteséséhez vezethet. Megállapítható, hogy a tanárszerep átalakulása is nyomon követhető az irodalomban, a művészetekben, gondoljunk csak Szabó Magda *Abigéljének* pedagógusaira vagy az Oscar-díjas *Mindenki* című kisfilm kórusvezetőjére, a saját tanítónkra és a környezetünkben lévő tanárkollégákra. Így a kortárs szemléletű irodalomtanítás lendületes, nyitott és fejlődni kívánó pedagógusi személyiséget kíván, aki kívülállásának előnyeit a közösség kibontakoztatásában tudja kamatoztatni.

4.4. Empátia – szolidaritás – tolerancia

Az empátia, a szolidaritás és a tolerancia három olyan fogalom, amelyek érvényesítése és a mindennapokba történő beépítése nélkül elképzelhetetlen az oktatás és a nevelés. A pedagógus szempontjából az empátia hivatásának alapja kell legyen, hiszen ez az a terület, amelyen az empátia a legtermészetesebben, szinte ösztönszerűen jelen van, legalábbis jelen kellene hogy legyen. „Az empátia a személyiség olyan képessége, amelynek segítségével, a másik emberrel való közvetlen kapcsolat során, bele tudja élni magát a másik lelkiállapotába. Ennek a beleélésnek a nyomán meg tud érezni és érteni a másikban olyan emóciókat, indítékokat és törekvéseket, amelyeket az szavakban direkt módon nem fejez ki, és amelyek a társas érintkezés szituációjából nem következnek törvényszerűen. A megértés és megérzés fő eszköze az, hogy az empátia révén a saját személyiségben felidéződnek a másik érzelmei és különféle feszültségei. Ezt úgy is ki lehet fejezni, hogy a személyiség beleéli, mintegy a másikba vetíti önmagát.” (Buda, 1978) Ebben a tekintetben mérvadó a pedagógusi minta, amely által a gyerekekbe is átültethető ez a képesség.

„Igaz, akkoriban Polett Csillámhoz járt angolórára, aki egész pontosan egy fényes, ragyogó csillag, és akinek a tudása, módszerei és szeretete remekül beváltak. Polett imádott hozzá járni, nem hagyott volna ki egyetlen órát sem. Vidáman ment, vidáman jött. De Csillámot a Holdkirály visszahívta az udvarába, ismét fel kellett költöznie az égi otthonába, és ezzel a gyümölcsöző kapcsolat megszakadt, Panka pedig esélyt sem kapott rá, hogy Csillámhoz mehessen. Helyette Békalencséhez járt tanulni, a közeli Mocsárvilág békatanárához, de hamarosan kiderült, hogy feleslegesen tette. Ugyanis Békalencse egy haszontalan kuruttyoló volt, aki inkább kuruttyolt, mint tanított, csak a fizetséget (az öt legyet) szerette. De!” (Móra, 2017)

A jó tanár a tanulókkal való együttműködésben mintát nyújt, s ezáltal egyfajta érzelmi kapcsolatot alakít ki, melynek eredményeképpen vezetni és szabályozni tud, pontosabban sikeresen oktat és nevel. Ahhoz azonban, hogy a

tanár megfelelő azonosulási mintát nyújtson, mindenképpen spontán módon kell megnyilvánulnia, mernie kell önmagát adni, ugyanis kizárólag így tud sikeres lenni hivatásában.

„Ismét ez a DE! Panka nem így gondolta. Igen, kedves olvasóm, nem ment símán a dolog. Panka kudarcélmények után dacosan és határozottan jelentette ki, hogy ő bizony nem jár angolra. Pólíka azt gondolta, hogy fél Agyartól, fél a sötét szemeitől, tüskéitől, a villogó agyarától. Pedig másról van itt szó. Mókus Mirella is Agyarhoz járt Pankával, de még ő sem tudta megvigasztalni Pankát. A kudarc élménye jól bevésődött a lelkébe. Pólíka biztatta, majd fenyegette, aztán ismét biztatta, majd megint fenyegette... De ha Panka dacboltja megnyílott, sokáig nyitva maradt.” (Móra, 2017)

Az empátia képességének megléte és gyakorlása különösen a heterogén osztályokban elengedhetetlen, ahol egy csoportot alkotnak a különleges bánásmódot igénylő tanulók és a szociálisan hátrányos helyzetben élő gyerekek, a tanulási problémákkal küszködő tanulók és a motiváció hiányától szenvedők is az osztály többi tagjával.

„A békafiú is ébren volt már, éppen a reggeli úszóedzéshez készülődött. Csökevényes bal mellső lábára felcsatolta azt az ügyes, rugós szerkezetet, amit Vilkó eszkábált neki. A lengefiú találmánya leginkább egy úszólábra hasonlított, amit erős pánt rögzített. Ennek segítségével Táltos éppen annyira tudott megtámaszkodni vagy elrugaszzkodni, mint a többi, egészségesen kifejlődött béka.” (Berg, 2015)

Ezért nagyon fontos idejében kialakítani a közösségi szolidaritás érzését az egyéneknél, hiszen így lehet sikeres az osztályközösség megteremtése és egyékválasztása. „A szolidaritás fogalma a modern kor terméke, tartalma azonban az emberi társadalommal egyidős. Ha a társadalmi tevékenységek szerveződésében játszott szerepét vizsgáljuk, célszerű az önérdékkel összefüggésben megközelíteni. Ilyen értelemben a szolidaritás azt jelenti, hogy az ember az önérdék követését, érvényesítését más érdekeit is tekintetbe véve önként korlátozza. (...) A szolidaritás fogalma rokon a felebarát szeretetével, annak mintegy szekularizált

megfelelője. A felebaráti szeretet sem érzelmi kategória, a »szeresd felebarátodat, mint önmagadat« parancsa egy tudatos viszonyulást követel meg a másik személyiségével, ügyeivel kapcsolatban. A francia forradalomban a »testvériség« jelszava jelentette a szolidaritást. A hagyományos társadalmakban a szolidaritás a túlélés olyan elemi feltétele volt, hogy szerepe, érvényessége vitán felül állt. A keresztény kultúrában a felebaráti szeretetről szóló teológiai diskurzusban bontották ki a fogalom tartalmát.” (Farkas, 1999) A tanulóknak el kell tudni fogadni a más fogalmát és a másságot az osztályközösségen belül. Azonban ennek megteremtéséhez elengedhetetlen a tolerancia fogalmának megértetése és a gyakorlatba történő átültetése, továbbá a mindennapokba való beépítése. Tóth Krisztina *A lány, aki nem beszélt* című szövegében a tolerancia fogalmát a fiútestvér beszédtanítási módszerén keresztül írja le.

„A bátyja egy ideig tanítgatta őt, lekuporodott mellé a földre, és formálta neki a szavakat. Azt mondta, szekré, mire a lány a kocsikerék nyikorgását és a sár cuppogását utánozta. Azt mondta neki, kasza, mire a lány a levágott búzagalász hangján sírdogált. A fiú nem akarta tovább gyötörni, inkább hagyta, hadd üldögéljen magában. Az apja meg az anyja pedig azon aggódtak, hogyan talál majd férjet magának, ha felnő.” (Tóth, 2015)

„A tolerancia alapvetően a másság elfogadását, a mássággal szembeni türelmet jelenti. Ennyiben nem más, mint az individualizmus kiegészítője, s egyben az individuális szabadságjogok alapfeltétele: az én szabadságom csak akkor létezik, ha a másik eltűri.” (Zombori, 1997.) A tanári attitűd azonban meghatározó szerepet játszik e három fogalom osztályközösségbe történő beültetésében is, hiszen a megfelelő minta tudja igazán vezérelni a kisdíákokat a minden értelemben vett sokszínűség elfogadásában.

„– Húzd arrébb a lábad! – Told arrébb a hátsód! – Belóg a bajuszod a számba! Birizgálsz a fültövem a farkincáddal! – Sajtszagú a szád! – Neked meg a talpad! (...) – Miért lármáznak ezek a sajttolvajok? – kérdezte Rágcsa a mindentudó Dugófejtől. – Mimi nem akar kiköltözni. – Most, hogy Sipirc visszatért az Éléskamra nevű helyről, Miminek fel is út, le is út – dűnnyögte Büdi, a fél pár

zokni. – Miért nem maradhatnának itt mindketten? Egészen megkedveltem Mimit, szórakoztató kétfogú, főleg, miközben egereppel. Például azt, hogy: Egér, egér bőregér, sose leszel szőregér! Na ugye? Na ugye! Egérnyi ászok, négy lábon mászok én is, ti is... Na ugye? Na ugye! – csámcsogott Rágcsa. (...) A Hihetetlen Mesék Könyve meghallgatta az egérhistóriát, majd megkérte Rágcsát, hogy kora délután, ha már mindannyian végeztek elfoglaltságaikkal, gyáljenek össze egy mesére. Addig igyekszik kitalálni, mi lenne a megoldás, ígérte!” (Csík, 2018)

4.5. Élményközpontú irodalomtanítás

Digitális élettér, innováció-dömping, a tér és az idő szabadsága megteremtenek egy új életteret, amely a XXI. század generációi számára a valós, úgynevezett digitális életteret jelenti. Ezek a folyamatos szociális és kulturális változások hatással voltak/vannak a kommunikációra, amelyek alkalmazkodásra sarkallják a gyerekeket, akik önállósult individuumokként igyekeznek megérteni a modern elektronikus kort, elsajátítani annak eszközhasználatát, és beépíteni őket a mindennapjaiba, továbbá kommunikációs képességüket, stílusukat is ezeknek a függvényében alakítják ki vagy át. Ezeknek a környezeti hatásoknak a függvényében megváltozik a diákok megfigyelő- és megismerő képessége s mindezekkel a változásokkal együttesen módosulni kényszerül az oktatás módszertana is, mely alkalmazkodni próbál a kialakult igényekhez. Ehhez alkalmazkodik az oktató, és a két tényező összjátékának eredményeképpen élményszerűen tanul/tanulhat a kisdíák. (lásd. bővebben: Kulcsár, 2015)

A 21. század első éveiben az oktatás területén egyre nagyobb teret hódított meg magának az elektronikus tanulás. Tette ezt oly módon, hogy kiegészítette az addigi oktatásmódszertani lehetőségeket digitális megoldások bevezetésével. Ez a kifejezés „... bonyolult tartalmat fed, hiszen olyan komplex folyamatokat tartalmaz, amelyek egyrészt tanulási, másrészt tanítási, harmadrészt pedig szervezeti/szervezési problémákat ötvöznek, s amelyek csak az információs és kommunikációs technológiák alkalmazásával valósulhatnak meg. Az elektronikus tanulás egyrészt olyan új tanulási–tanítási forma, amely alkalmas szervezett oktatási rendszerbe történő beillesztésre, másrészt új tanítási/ tanulási mód és eszköz, amely az új, elektronikus tanulási környezeti–a hagyományos eszközökkel megvalósított tanulási környezethez viszonyított–sajátossága révén egyéni igények kielégítését is szolgálhatja. Ez utóbbit iskolarendszeren kívüli, önálló, egyéni, fölfedező tanulásnak is szoktuk nevezni.” (Kovács, 2011) Az oktatási folyamatban azonban – a változások és a fejlődés mérföldköveit szem előtt tartva – a kulcsszerep továbbra is az oktatóké és a diákoké. Így segíteni kell az oktatókat abban, hogy megtalálják a saját helyüket az e-learning világában is, hogy

elsajátítsák azokat a fortélyokat, amelyekkel még izgalmasabbá tehetőek a tanórák. Hiszen „... mi tagadás, valóban jobban figyelnek a hallgatók egy olyan előadáson, szemináriumon, ahol egy-egy kis videórészlet, vagy zene, vagy kép töri meg az óra csendjét, és a hallgatók passzív befogadókból aktív befogadókká válhatnak.” (Kubinger–Pillmann, 2011/12) Komenczi Bertalan (2009) szerint ugyanis az e-learning néven összefoglalható fejlesztések, programok, tananyagok a tanulásszervezés, tanulásirányítás és tanulástámogatás olyan formái, amelyek három, jól körülírható forrásból merítenek. Ezek:

- *Számítógéppel segített tanulás* (Computer Based Learning): A tanulási folyamat a számítógép-használat köré szerveződik. Ez a korábbi oktatástechnológiai eszköztár alkalmazásának (Technology Based Learning) legújabb változata, amelyben a multimediális, interaktív számítógép jelenik meg középponti oktatási-tanulási médiumként.
- *Internetes tanulás* (Web Based Learning): A hálózatba kapcsolt számítógép segítségével virtuálisan kiléphetünk a konkrét tanulási környezetből. Az új dimenziót elsősorban a tanulóhoz gyakorlatilag tetszés szerinti információmennyiséget biztosító adatbázisok hálózata és az elektronikus telekommunikáció sokrétű, változatos lehetőségei jelentik.
- *Távoktatás* (Distance Learning): A hagyományos oktatás alternatívája, szakít a hagyományos jelenléti oktatás szemléletével. (Komenczi, 2009.)

A hármas felosztás köré csoportosuló lehetőségek mindegyike új lehetőségeket rejt magában, kellő találékonysággal nagymértékben növelhető a diákok motiváltsága és fokozható a tanulási kedv. A diákok tanulási kedvének fokozása mellett viszont nem szabad megfeledkezni a pedagógusokról sem, akiket megfelelő módon ki kell képezni és fel kell készíteni az új módszertani lehetőségek alkalmazására.

A kutatás során igyekeztünk feltérképezni a digitális élettérben megvalósuló, élményközpontú irodalomtanításban rejlő oktatási lehetőségeket, továbbá összegyűjteni néhány módszertani fortélyt, amelyek segítségével hatékonyabbá és sikeresebbé tudjuk varázsolni az irodalomórákat az IKT-eszközök segítségével. Tettük ezt oly módon, hogy a kutatás alapjául Berg Judit *Lengemesék* című

sorozatának harmadik kötetét választottuk, melynek címe *Ősz a Nádtengeren*, kiegészítve a szerző *Lengekalendárium – Négy évszak a Nádtengeren* című kiadványával, s vizsgáltuk a szövegek feldolgozhatóságában, elemzésében rejlő lehetőségeket. (lásd. bővebben: Kulcsár, 2015)

4.5.1. Lenge–lét és perem–lét Berg Judit opusában

Berg Judit *Lengemesék* című sorozatának négy része jelent meg: *A tavasz a Nádtengeren*, *A nyár a Nádtengeren*, *Az ősz a Nádtengeren* és a legújabb: *A Nádtenger télen* című kötetek. A sorozat mellett kiadásra került a *Lengekalendárium – Négy évszak a Nádtengeren* című szöveggyűjtemény is. A hétköznapiak semmiképpen sem nevezhető szövegekben a mese és a valóság állandósult összefonódása tapasztalható. A szerző egy olyan világba kalauzolja el az olvasót, ahol megismerkedhet a Nádtenger apró zöld kis élőlényeivel, a lengékkal, akik saját birodalmuk őrzői, s akikhez társulva mindig valami izgalmas kalandban vehet részt a befogadó is. A lengék megfoghatatlan kis teremtmények, akik a befogadó számára izgalmas képi megformálást eredményezhetnek, főként ha a diákok hallgatják s nem olvassák a mesét. A lenge mint melléknév jelen van a diákok szókincsében, de mint főnév nem ismeretes, így sablonokat sem lehet hozzájuk társítani. A mesebeli kis világban azonban nagyon sok a valóságos elem, így amennyiben tanórán szeretnénk feldolgozni ezeket a szöveget, nagyon sok korrelációs kapcsolat fedezhető fel bennük más tantárgyakkal is. (lásd. bővebben: Kulcsár, 2015)

A könyv illusztrátora Timkó Bíbor, aki már a belső borítólapon Nádtenger térképét tárja az olvasó elé, továbbá bemutatja a szereplőket, akik ennek a varázslatos világnak a figurái, így mindegyikük jellemét az olvasás után tudjuk megismerni, megtárgyalni, hiszen a szövegekből tűnik ki egy-egy alak valódi személyiségrajza. Az illusztrációk is virtuális szemléletet tükröznek, hiszen leginkább a legördülő menükhöz hasonlíthatóak, ahol a szövegek mellett a rajzok pluszinformációkat szolgáltatnak/szolgáltathatnak, akár külön szöveggént is elemezhetőek. Intermediális kapcsolat áll fenn a *Tavasz a Nádtengeren* szövegeiből készült rajzfilm és a szövegek között is, hiszen itt már nemcsak az olvasó és az illusztrátor által elképzelt kép él a néző képzeletében, hanem egy harmadik síkon is elemezhetővé válnak/válhatnak a szereplők. Érdekesség továbbá, hogy a rajzfilm nem a 21. század animációinak tárháza, hanem egy teljesen lecsupaszított, egyszerű, szinte már-már valóságosnak tűnő világot tár a nézők elé.

A rajzfilm még egy intermedialis kapcsolatra derít fényt, amely a zene és a szöveg közötti kapcsolatot tárja fel, hiszen itt hallható a Nádtenger híres zenekarának, a Bambusz bandának a játéka is.

A perem-lét, peremre szorultság ezekben a szövegekben nem a hajléknélküliséget jelenti, hanem a testi fogyatéket, amely által Táltos, a kis béka kirekesztettnek érezte magát a békaifjak közül, s akit Füttyös Vilkó vett pártfogásába. Így ők együtt készültek a Békaderbire, ahol az ifjú lengék és a kecskebékák mérték össze erejüket. Azért, hogy Táltos is azonos eséllyel indulhasson a versenyen, Vilkó kitalálta a megoldást.

„A békaifjú is ébren volt már, éppen a reggeli úszóedzéshez készülődött. Csökevényes bal mellső lábára felcsatolta azt az ügyes, rugós szerkezetet, amit Vilkó eszkábált neki. A lengefiú találmánya leginkább egy úszólábra hasonlított, amit erős pánt rögzített. Ennek segítségével Táltos éppen annyira tudott megtámaszkodni vagy elrugaszkodni, mint a többi, egészségesen kifejlődött béka.”
(Berg, 2015)

Továbbá a peremlét nélkülözhetetlen eleme, a patkány szintén megjelenik a szövegekben mint veszélyes betolakodó/támadó, aki meg akarja hódítani a Nádtenger térségét.

„A stadion főbejáratán keresztül a pályára rontott egy megtermett, fekete bundás vízipatkány. Hatalmas farkával végigsuhintott a lelátón, aztán felágaskodva visítani kezdett: – Ide nekem a királyt! Felfalom, és mostantól enyém lesz a tó!” (Berg, 2015)

A peremlét problematikájaként elemezhető Vilkó nagykorúságának elérése, érettségének a kérdésköre. Hiszen az életkor, továbbá az abban történő határátlépések is egyfajta peremre szorultságot eredményeznek/eredményezhetnek. Vilkó a szövegekben életkor szempontjából már elérte a nagykorúság küszöbét, azonban a haja még mindig zöld, s a lengék esetében nem elég a kor elérése a nagykorúvá avatáshoz, hanem a hajszín be barnulása is feltétele ennek. Így Vilkó esetében felmerül a különbségek/különbözőségek kérdéskörének elemzési lehetősége, továbbá a másság elfogadásának a problematikája is.

Berg Judit általunk elemzett szövegei jó alapul szolgálnak a magyar nyelv és irodalom órai, vagy szakköri feldolgozáshoz, ami által több tantárgy között is korreláció jöhet létre, a diákok kutató- és megismerő, elemzőkészsége pedig javulhat a szövegelemzés hatására. Nagyon fontos a diákok logikai rendszerének megalapozása a kisiskolás korban, s ehhez jó alapot biztosít az irodalmi szövegekben fellelhető, más tudományos területtel vagy tantárggyal is kapcsolatba hozható ismeretek felkeresése. (lásd. bővebben: Kulcsár, 2015)

4.5.2. Interaktivitás és kreativitás az irodalmi művek forgatagában

Az *ősz a Nádtengeren* és a *Lengekalendárium* Berg Juditnak két olyan összefüggő, egymást kiegészítő, de akár külön is elemezhető szöveggyűjteménye, mely sok tekintetben feldolgozható az IKT-eszközök segítségével is. A folytatásban néhány ötlettel/javaslattal járulnék hozzá a szövegek feldolgozásához:

1. Szövegfelismerés a szófelhő módszerével

Ezzel a módszerrel a szereplők felismerését és csoportosítását lehet végrehajtani. Mivel igen izgalmas és nem szokványos megnevezések szerepelnek a szövegekben, ezért érdekes a szereplők nevében szereplő betűket összekeverve szófelhőt alkotni, melyből a diákok kitalálhatják, hogy melyik szereplőről van szó, és a feladatmegoldást követően csoportosíthatják a szereplőket különféle szempontok alapján (a lengékhez tartozó vagy idegen; férfi, nő vagy nemtelen; gyerek, ifjanc vagy felnőtt; lenge vagy állat stb.) A szófelhő-alkotás online programok segítségével elvégezhető, s a kapott szófelhőket kivetítve játékosan dolgozható fel a szöveg. Még izgalmasabbá tehető a tanóra, amennyiben a diákok a saját mobiltelefonjaikkal oldhatják meg a feladványt. Továbbá differenciált csoportmunkaként is megoldható a feladat. Akár csoportverseny is szervezhető belőle pl. *Lengefutam* címen.

2. Rendszerezés és idővonalon történő elhelyezés e-napló formában

Mivel a szöveg az őszi időszakot dolgozza fel, így kigyűjthető a lengék télre történő felkészülésének folyamata és a cselekmények sorrendisége. Továbbá a kapott eredmények beilleszthetők abba az idővonalba, melyet a *Lengekalendárium* elemzése kapcsán készíthetnek el a diákok, s ahol hónapokra lebontva elemezhető a kalendáriumi év. Továbbá ez összehasonlítható az ember kalendáriumi évével és az állatok évközi biológiai változásaival is. Mindez feldolgozható egy úgynevezett e-napló formában, melynek eredményeképpen megkapjuk majd a lengék egy évének e-naplóját. Nagyon fontos nevelői cél a diákok rendszerességre és a tervezésre történő rászoktatása. Ezzel a feladattal az ismeretanyagátadása és a tudásuk bővítése mellett, az önállóságra is ösztönözzük a gyerekeket.

Kiegészíthető a feladat továbbá a jeles napok megjelölésével (Föld napja, víz napja stb.), amely által felhívhatjuk a diákok figyelmét a környezetünkben élő más élőlények életvitelére, szokásaira és a környezetvédelem fontosságára.

3. Lényegkiemelés és absztrahálás

A szereplők megismerése és a szöveg elemzése után párokat alkotunk, s minden pár kap egy szereplőt, akinek el kell készítenie a Facebook-profilját. A feladat végrehajtásához a pároknak végig kell gondolniuk a szereplő életútját, családi helyzetét, tudniuk kell, kik a családtagjai, kik a barátai, mikor van a születésnapja, milyen ünnepeket tart, milyen az érdeklődési köre stb. S a feladat elvégzését követően az osztály együtt értékeli a feladatvégzés sikerességét. A folytatásban az elkészített profilok folyamatosan bővíthetők, minek következtében a diákoknak mélyebben meg kell ismerkedniük a rájuk jutó szereplő értékrendjével, szokásaival.

A XXI. század generációi között is tátong egy igen széles digitális szakadék, mely időnként könnyen, időnként azonban nehezen hidalható át. A pedagógusok, akik oktatják, nevelik az információs kor gyermekeit, igen nagy kihívás előtt állnak mindennap. A gyerekeknek pedig, akik együtt nőttek/nőnek fel az internethasználattal és az IKT-eszközök fejlődésével, elsajátították és megtanulták azok alkalmazását, nem mindennapi körülmények között kell feltalálniuk magukat, eligazodniuk és rálelniük a helyes útra. Azonban együttes erővel és kellő kreativitással ezek a változások a magunk javára fordíthatóak, hiszen egy interaktív rendszerről van szó, mely teret ad a kreativitásnak, kibővíti a tanulási lehetőségeket, valamint alkalmat ad új oktatási módszerek bevezetésére, amelyek sokkal élményszerűbbé varázsolják az oktatás és a nevelés folyamatát. Főként akkor, ha a pedagógus nem iskolában/tanórán tiltott eszközként kezeli az okostelefonokat, hanem azokat a tanóra és az ismeretátadás javára fordítja. Gondolunk itt a gyakorlófeladatok megoldására, a csoportmunka megvalósítására, a csoportversenyek megszervezésére, vagy kisvideók rögzítésére egyaránt. A legtöbb esetben az ilyen jellegű feladatok megoldásában még azok a diákok is szívesen részt vesznek, akik egyébként nem annyira aktívak, vagy nehezen nyílnak meg a közösség előtt, ugyanis ezen eszközök tanórai alkalmazásával a digitális kor

gyermeküket egy olyan közegbe helyezi a pedagógus, ahol otthonosan mozognak és élvezettel töltik el idejüket, még akkor is ha tanulásról van szó. (lásd. bővebben: Kulcsár, 2015)

4.5.3. *Kacagány-lét Bosnyák Viktória opusában*

Másság, elfogadás, tolerancia – talán ezzel a három fogalommal vezethető be Bosnyák Viktória: *A szomorú kacagány* című szövege. Kerti meséről van szó, amely a kacagányok és a kacabajkák között kialakuló barátságról szól oly módon, hogy közben kitér a határátlépés veszélyeire, ami által bevezeti az olvasót az ismeretlen, útvesztőktől sem mentes virágvilágába.

„*A kacagányok olyanok, mint te meg én, csak a fejükön virág nő, és folyton kacagnak.*” (Bosnyák, 2014)

A szövegben két ellenséges népcsoportról van szó, ők a kacagányok és a kacabajkák. A különbség a két csoport között abban van, hogy a kacagányok fején virágok nőnek, míg a kacabajkák fején gyógynövények ékeskednek. A kerítés két oldalán élnek ők, de életterüket elválasztja egymástól a sövénykerítés.

„*A mi fejünk csinosan virágos, csilingelő a kacajunk, és jók vagyunk. Ők pedig... mások.*” (Bosnyák, 2014)

Ez a másság a fejükön lévő virágok különbözőségéből származik, és küzd az egyik csoport a másikkal, félnek egymástól. Ezért a kacagányok permetezéssel kívánják megvédeni magukat a kacabajkák fertőzéseitől, minek következtében a védőöltözetről megfélelkeznek.

„*Megfélelkeztünk a védősapkáról, anyjuk! Mi aztán jól lepermeteztük magunkat is azokkal a gazokkal együtt.*” (Bosnyák, 2014)

A gyermeki barátságok, a közös játék mindig feloldja a fennálló feszültséget. Ebben a történetben is egy kacabajka és egy kacagány barátsága oldja fel a fennálló feszültséget, minek következtében fény derül arra, hogy a különbözőségük miatt nem jelentenek veszélyt egymásra.

„*Jól megnézték egymást. Az ottaniak még sosem láttak fejen margarétát, fréziát, paprikavirágot, petúniát. Az itteniek pedig a körömvirágon, levendulán és búzavirágon*

csodálkoztak. Ez lenne a nagy különbség? Ezért kellene félni egymástól? A kerti virág jobb, mint a mezei?Egyik hasznosabb, mint a másik? Nem értették.” (Bosnyák, 2014)

A barátság és a békekötés következtében feloldódik az ellenséges viszony, és a béke uralkodik el a kerten.

„Ahogy teltek az évek, volt, aki átköltözött innen oda, onnan ide. Végül már teljesen egyforma lett a két falu és a bennük lakók. A kacagányok nem irtották ki a frizurájukból a gyógynövényeket, a kacabajkáknál pedig divatba jött a tulipán, a gerbera, a nárcisz és a többi.” (Bosnyák, 2014)

A veszélyjelző, megigéző és mégis izgató másságáról, az ellenségből barátságba forduló kerítéslyuk átkeléséről s az együtt kacagásról szóló szöveg a képzeletben életre kelő történet a szórakoztatáson túl, szinte észrevétlenül segít a mély és nehéz élethelyzetek feldolgozásában. A magyar nyelv és irodalom órai feldolgozáson túl érdemes kitérni a szövegben szereplő virágok és gyógynövények megismerésére, valamint az illusztrációk elemzésére egyaránt.

4.6. Ismeret- ÉS élményközpontúság a kötelező olvasmányokban

A XXI. században átalakuló irodalomtanításról olvashatunk a szakmai tanulmányokban, kutatásokat találunk a befogadói igényekről, mindezek mellett azonban vannak részei az oktatási folyamatnak, amelyek állandósult nehézségeket jelentenek úgy a pedagógusok mint a diákok számára, gondolok itt a kötelező olvasmányok feldolgozására. A fogalom maga, a jelzős szerkezet jelzője miatt minden olvasóban azonnal egyfajta ellenállást vált ki, ami a diákok esetében sincs máshogyan. A kötelező olvasmányok hallatán mindenkinek a szünidő szabadidejében végigszenvedett oldalak jutnak eszébe, amik a legtöbb esetben nem a legszebb emlékek egyikeként vésődnek be a tanulók emlékezetébe. Azért, hogy az olvasás ne a kötelezettségek egyike legyen a gyerekek számára, hogy érdeklődéssel és élvezettel kezdjenek neki egy-egy szöveg befogadásának fontos, hogy olyan kihívás legyen ez, melyben szívesen vesznek részt. Bókay Antal szerint a posztmodern irodalomtanítást a gyerekek élményvilágára építve kellene megvalósítani, minek során nem szükséges kitérni külön sem az esztétikai, sem az etikai-nevelői értékek előtérbe helyezésére, csupán az olvasóra, a befogadóra kell koncentrálni. (Bókay, 2002/11) A befogadó, a diák viszont egy felgyorsult világ aktív szereplője, aki egy időintervallumban több síkon kommunikál, akit állandó információdömping vesz körül s akit nagy szakadék választ el a kötelező olvasmányok által leírt valóságtól. Az alapvető problémák egyike tehát, hogy a magyerekei sokkal izgalmasabbnak tartják az okostelefonok által biztosított virtuális világot, mint a klasszikus szövegekben leírt történeteket. (Csobánka, 2016/11) Ezért valamilyen módon a pedagógusoknak hidat kell építeni a kialakult, tátongó szakadék felett, amely összeköti a szövegeket a virtuális világban élő diákokkal. „Élet és olvasmányélmény elválaszthatatlan az irodalomórán, különösen az önmagát kereső serdülő esetében. Mert alaptalan az az állítás, hogy a tanulók nem érdeklődnek az irodalom iránt, hiszen ez dialogizáló olvasás formálja a személyiségüket. A lelki mechanizmusokra fokozottan figyelnek, Kölcsey, Jókai és Csáth ma is vonzza őket, sőt az ismeretközvetítésre összpontosító iskolákban igazán kreatív tevékenységet igénylő tantárggyá válhat az irodalom. (...) Ezért kell

az irodalomoktatást folyamatnak tekintenünk, amelyben lépésről lépésre neveljük az olvasókat (ha keveset is olvasnak, de legalább olvasóként olvassanak).” (Hózsa, 2013)

4.6.1. Ismeret és élmény mint középpont

A kötelező olvasmányok szövegei a legtöbb esetben a múlt rejtelmes és izgalmas világába kalauzolják a befogadót. A címben és a fejezetcímben sem véletlen, hogy az ÉS kötőszót nagybetűvel írtuk, ugyanis nagyon fontos, hogy ezek a szövegek által ne csak a befogadó ismeretei gazdagodjanak, hanem élményszerű ismeretszerzésről legyen szó. Mivel azonban a kötelező olvasmányok listája igen hosszú és nem javasolt kihagyni belőlük semmit, ugyanis az általános iskolai képzés végén a diákokra váró, magyar nyelvről és irodalomról szóló kisérettségi tételsor is tartalmaz ezekre a szövegekre vonatkozó kérdéseket, így amennyiben valamelyiket a képzési folyamat során kimarad, akkor a diákokat károsítja meg a pedagógus. Sokkal inkább a feldolgozás módjának megválasztásával tudjuk segíteni a diákokat ezen kötelezettség teljesítésében. „Sokrétűvé, élményszerűbbé, sőt tudományos szempontból igényesebbé teszi a szövegértést, és az előző olvasmányokkal való permanens viszonyt is lehetővé teszi. Tapasztalatom szerint a tanulók az egyéni munkát élvezik a legjobban, utána (a közös megbeszélés során) a közösség előtt is könnyebben vállalják a felszólalást/hozzászólást. A feladatlapok kérdéseinek megoldása néha csak rövid ideig tartó tevékenységet jelent, néha egész órát is igénybe vesz, de nagyon fontos, hogy a szöveget, a kötetet használják a diákok, a cél ugyanis a részletek újraolvasása, a belemélyedés, a precíztség elérése.” (Hózsá, 2013)

Nagyon fontos továbbá, hogy a munka folyamán a diákok választhassanak, ezért sok esetben nem is a *kötelező* jelzöt használják, hanem *ajánlott* olvasmányként emlegetik ezeket a szövegeket. Ha a pedagógusnak továbbá módjában áll, vagy a listán szereplő alkotások egy része köthető valamelyik másik tantárgy aktuális anyagához, akkor *közösen feldolgozott* olvasmány is válhat belőle. Így nem muszáj a diákoknak egy nekifutásra elolvasni a teljes szöveget, hanem lépésről lépésre haladva, egy-egy kisebb részlet feldolgozásával, szakaszosan tudják teljesíteni a feladatot. Az ilyen jellegű feldolgozás során együtt valósul meg az ismeretek és az élmények megszerzése, valamint a diákok nem érzik egyedül magukat a feladat teljesítésében. Ez egyfajta önmagukkal történő

szembenezés is, amikor együttesen tapasztalják meg az irodalmi felismerés, a rádöbbenés örömét, ez gondolkodásra serkenti őket, minek következtében sokkal kreatívabb feladatmegoldás alakul ki. Izgalmassá teheti továbbá a kötelező olvasmányokkal történő munkát az is, ha a diákokhoz közel álló, az ő szokásrendszerükhöz hasonló feldolgozási szempontokat adunk meg nekik. Gondolunk itt arra, hogy ne a klasszikus kérdés-felelet módszerével ellenőrizzük, hogy elolvasták-e a szövegeket, hanem a differenciált csoportmunka lehetőségét alkalmazva bízzuk meg őket más-más feladatokkal. Az egyik csoport készítsen egy kritikát a szövegről, a másik forgasson egy rövid videoklippet, a harmadik illusztrálja a szöveg főbb fordulópontjait, a negyedik készítse el a fontosabb szereplők internetes portfólióját. Ezek a feladatok a diákok mindennapi tevékenységéhez közel állnak, nincs szükség hozzá különleges eszközökre, hiszen egy mobiltelefonnal megoldható mindegyik feladat, s így az ő saját, jól ismert közegükben valósul meg a szövegek feldolgozása. Közben a diákok ismeretanyaga bővül és a nevelési célok is megvalósíthatóak, ugyanis abban az esetben, ha a diákok számára izgalmas feladatokat kínálunk, kihívásként élik meg az órát és örömmel vesznek részt benne. Így a kötelező olvasmányok többirányú megközelítésével, nyelvi feladatokkal történő összekapcsolásával az olvasásélmény megszerzésétől az összegzésig fontos szerepe van a különböző munkaformákban végezhető feladatoknak, amelyek az egysíkú szövegolvasás helyett a diákok saját élményű tevékenykedtetését, önálló feladatvégzését biztosítják. (Gombos, 2014) Ezért tanárként nagyon fontos, hogy három szempontot szem előtt tartsunk: vagy élményt okozó szövegeket kínálunk a gyerekeknek, vagy élményt okozó szereplőkkel találkozzanak egy-egy feldolgozandó műben, vagy élménydús elemzést biztosítsunk a számukra. Mind a három esetben az élményszerűsége van a hangsúly, ugyanis az irodalom által megszerzett élmények meghatározóak lesznek egy életen át, arra emlékeznek majd, az által jegyzik meg a tartalmakat, továbbá így gazdagodik az ismeretanyaguk, fejlődik az esztétikai érzékük, válnak érzékenyekké és fogékonyakká a művészetek iránt. „A kötelező olvasmány ugyanis jobb esetben arra kényszeríti a tanárt, hogy valamennyire feledtesse annak kötelező voltát. Korlátok között szabadon, ezzel a kompromisszummal kell olvasókat nevelnünk, noha tudjuk, az olvasmánylisták

lehetnének jóval mozgékonyabbak, időszerűbbek, nevelési szempontból hasznosabbak. Sokkal nagyobb tanári-tanulói szabadságra lenne szükség.”
(Hózsá, 2013)

V. KONKLÚZIÓ

A doktori értekezés (*A kívülállás perspektívái a kortárs magyar irodalmi szövegekben – komparatistikai értelmezések*) prózai szövegek elemzésével foglalkozik, amelyekben a kívülállás és az idegenség fogalmi különbségeit kutatta. A kívülállás Julia Kristeva életének kulcsfogalmaként is definiálható, amely egy állandó köztesség jelentéstartalmát hordozza. „Nem a másokban szemléli az idegent, önmagában analizálja a belső száműzöttet, és ezt a személyes érintettséget, a szubjektív élethelyzeteken átszűrt gondolatiságot a francia címszó szerinti fordítás – *Idegenként önmagunknak* – pontosabban visszaadja, mint a fordító által választott személytelen változat: *Önmaga tükrében idegenként.*” (Béri, 2011) Ezért a kívülállóra nem minden esetben tekintünk idegenként. Opcionális lehetőség csupán a kívülállásban rejlő idegenség. Az idegenek N. Kovács Tímea szerint az európai önkép kialakulásában/kialakításában jelentős szerepet töltek be, különösen az idegennel szemben tanúsított viselkedésforma: „az idegenek, a »vadak« az európaiak önmeghatározásának fontos eszközét és elemét jelentették, hiszen a saját kultúra és életforma magasabbrendűségével és kizárólagosságával kapcsolatos elképzelések csak az egzotikus, a »primitív« kultúrák alacsonyabbrendűségének összefüggéseiben váltak értelmezhetővé.” (N. Kovács, 2007) Derrida a következőképpen vélekedik az idegennel való találkozásról: „A Másikkal való találkozáskor a vele való beszédben a Másikat fogadom be, őt, aki kívülről jön, tehát behoz valamit, ami eddig nem volt bent. Ahhoz hogy befogadhassuk a Másikat, itthon kell lennünk, Tőle elválasztva, de csak a Másiknak ez a jövőbeli befogadása teszi egyáltalában lehetővé számomra, hogy önmagam legyek.” (Lamár, 2013) Így az önmagunkban élő Másikról, az Idegenről kialakított képünkre nagy hatással van a neveltetésünk és a környezetünk. „A Másikról alkotott mentális kép, amely szoros összefüggésben áll az önmagunkról (mint egyénről vagy csoportról) alkotott képpel, a közbeszédben, a média szövegeiben, a politikai diskurzusokban vagy a művészeti alkotásokban manifesztálódva, kihatással van a mindennapjainkra.” (Tapodi, 2011) Az értekezésben elemzett karakterek (koldus, hajléktalan, utcazenész, művész stb.) mindegyike különféle módon ugyan, de más, mint a környezetük. A kortárs

irodalomban a koldus büszke a szegénységére. Tulajdonképpen egy átalakult szemléletmódot tükröznek ezek a szövegek, ugyanis a szegénység és nyomor kétségbeejtő helyzetét pozitív fényben tüntetik fel. Az utca embereire leginkább a névnélküliség jellemző, esetükbe egybeforr a név és az élethelyzet. Így a névnélküliség is névként értelmezhető.

„A hajléktalan rendezgetni kezdi a nejlonzacskóit, két kisebbet begyömöszöl egy nagyobbba, aztán a zsebéből előkotor egy újabbat, és ezt is begyűri a többihez. Tűnődve nézi az új verziót, valami nem stimmel.” (Tóth, 2009)

„És akkor beállított hozzánk egy koldus. Éneklő hangon nagy siralmas könyörgést mondott.” (Móricz, 1964)

„A koldus a templom oldalkijárójánál ült; pontosabban szemben a törvényszékkal és azzal a sikátorszerű közzel, amely egy kis kerülővel visszavezetett a térre.” (Mészöly, 1975)

„Élt Budán az én gyerekkoromban egy néma koldus.” (Ottlik, 1996)

„Te ugyebár érettségiztél is, és Nathaniel a neved? – lapoz a jelentésben, amelyet a Néger Ügyek Hivatalának előadója készített. – Igen, itt van. Nathaniel Mokgomare, a Hivatal azt javasolja, hogy küldjünk el valahová, ahol hasznos mesterséget tanulhatsz. Holnap reggel jelentkezz a Hivatal épületének tizennégyes szobájában.” (Modisane, 1967)

Az idézetek közül egyedül Modisane szólítja nevén a koldust, a többi esetben a jelző egyben névvé is válik. A névhasználaton kívül a kinézetükre vonatkozó leírások is hiányosak, felületeseek. A legtöbb esetben az öltözék leírása helyettesíti azt.

„Ruhája csak annyira volt rongyos és piszkos, amennyire koldusoknál megszoktuk. Semmi rendkívülit nem lehetett felfedezni rajta: szabvány, göcsörtös bot, elnyűtt kalap, zsákcsikkokkal befáslizott, kinyújtott láb. Koldus, amilyen ezer és ezer van a világon. Borostás arcát keskeny sávban érte a nap, egyébként árnyék takarta. Vonásai nem árultak el többet, mint amennyi emléket egy rönk idézhet fel az irtás napjaiból.” (Mészöly, 1975)

„Érzem, ahogy egyre figyelmesebben néz a gyulladt, vérekes szemével. A másik, hiányzó szeme helyén varas sebhely, az arcát egyébként is barnás hegek borítják. Az orra csálén áll, olyan, mintha egy csorba, foltos teásbögrének félrehajtották volna a fülét. Ja, és a füle. A füle tépett, csupa seb, mocskos, karmos kezével szüntelenül dörzsölgeti. És néz.” (Tóth, 2009)

A sebek, a sebhelyek a koldusok ismertetőjegyei.

Az utca mint tér, és az utcához tartozó járművek, sikátorok, aluljárók a koldusok életterét képezik. A metró, a templom, az utca, a menhely mind szálláshelyként is értelmezhetők. A térkontextus szempontjából megállapítható, hogy nem tapasztalható különbség a vajdasági magyar és a magyarországi irodalom koldus leírásában, hiányoznak belőlük a helyi színek, helyi specifikumok. Sokkal inkább a lokalitás szintjén tapasztalhatóak ezek a különbségek, amikor egy falu vagy város koldusaként, bohócaként vagy utcazenészeként ismerjük őket. Veszélyeztetett, de egyben oltalmazott kívülállók ők, ugyanis az utca embereként az időjárás minden viszontagságait, az éhezést, a nyomort megélik nap mint nap, ezzel szemben a társadalom is igyekszik menedékhelyek biztosításával segíteni ezeken az embereken. A társadalom kitaszított, majd újra befogadott szubjektumai ők, csakúgy, mint a hajléktalanok. Nagyon fontos azonban kiemelni, hogy a koldus és a hajléktalan fogalmát elkülönítve kezeli az értekezés. A koldus szó alatt az utca emberére gondol, aki mély nyomorban és szegénységben, kéregetésből él, a hajléktalanokat viszont lecsúszott egzisztenciákként is definiálhatjuk, akik reményvesztettség, csalódottság, identitászavar vagy céltalanság következtében kerültek kiszolgáltatott helyzetbe. A két fogalom között nem húzható éles határ, mert sok esetben átfedés is tapasztalható, aminek következtében a határ elmosódhat.

A kortárs fogalom az értekezés szempontjából az elmúlt tíz évet öleli fel, ami annyit jelent, hogy ebből az időintervallumból válogattuk ki az elemezni kívánt szövegeket. A klasszikus irodalomból származó művek összehasonlítási alapot jelentenek.

A bevezetőben elmondottak szerint kutatómunka alapján egy karaktercsoportokon alapuló tipológia elkészítését tűztük ki célul, ugyanis a

kívülállás perspektíváit/lehetőségeit irodalmi nézőpontból nem értelmezte eddig a tudomány. A kutatás azonban arra mutatott rá, hogy konkrét tipológia nem állítható fel, mert a karakterek sokszínűségének és a határok elmosódásának következtében kizárólag tipológiaköziségről beszélhetünk. A szubjektumok a sztereotípiák elhagyására törekszenek, továbbá arra, hogy kibújjanak köreik sztereotípiái alól. Így nem alakítható ki egy egységes rendszer a kategorizációra, csupán az egyének szintjén végezhető el jellemzésük.

Így az értekezés megírását megelőző hipotézist, hogy: *A kívülállás rétegzett jelenség, amelyre a kiválasztott szövegek kívülálló karakterei alapján egy tipológia állítható fel* – nem tudjuk alátámasztani, ugyanis az egységes rendszer felállítása a karakterek besorolására nem lehetséges. „A metalepszis, amint azt Genette kifejti, határsértést jelent, ami nem csupán az irodalomban figyelhető meg, megjelenik egy-egy optikai illúzió révén a festészetben, a freskókon és falfirkákon, a performance-okban is, a filmekben az egymásba ékelődött történetek formájában.” (Tapodi, 2017) Ez a határsértés eredményezi a köztesség állapotát, amelyben a karakterjegyek átjárhatósága töri meg az egységes tipológia kialakításának lehetőségét.

Nagyon fontos módszertani szempontból is figyelembe venni az értekezés eredményeit. Az oktatás során a kortárs szemléletű irodalomtanításban vagy az élményközpontúság megteremtésében különös tekintettel kell lenni a gyermekolvasó igényeire. A XXI. század módszertani elméleteinek ideálja a gyermek. „Ugyanakkor az irodalomtanítás (és nyelvtanítás) hagyományosan sokak szerint a (szintén sokak szerint kívánatos) nemzeti identitástudat egyik domináns formálóeleme is. Saját gyökereink és saját kortárs létünk elfogadása kedvezően befolyásolja a másik ember, a másik nemzet múltjának és jelenének elfogadását is. Mindezt továbbgondolva, az éppen aktuális változásokra reflektálva állítja Knauz Imre, hogy az elfogadás korántsem elegendő, tolmácsolásra van szükség: »korszerű értelemben vett nemzeti műveltség lényege a szempontváltás rutinszerű alkalmazása, a kánonok és kulturális regiszterek közötti szabad mozgás és váltás képessége. A jó magyar ember mindenekelőtt tolmács.« A tolmácsolás mögöttes célja a mondanivaló befogadása. Az ezt megelőlegező elfogadás, illetve az ezt követő megértés mint találkozás közös idejét értékessé az együtt töltött idő

érdekessége is teszi. Az érdekesség fogalma Knausz Imrénél kiemelt jelentőségű motivációs eszköz, melyet így értelmez: „Kapcsoljuk össze a tananyagot az étellel, a tanulók életvilágával! Sokaknak a relevancia kelti fel az érdeklődését.” (Csobánka, 2016)

A kívülállás kutatása hangsúlyos korunkban, mert az irodalmi típusok szaporodtak, sokrétűbbé váltak a posztmodern korban. A modernitás idején inkább a szegénység, bűnözés, háborús kivetettek problémája dominált. Ma hálózatos összefüggésről, sokrétű típusokról és velük kapcsolatos újabb elméletekről beszélhetünk.

"Nézték őket a csillagok, és sütöttek le mindannyiukra egyforma ragyogással, tudva, hogy minden jól van, mert az emberi sorsok rajzolata épp úgy köti össze egymással a földi lelkeket, mint a csillagokat a láthatatlan égi ösvények. Aki azokon járni tud, mindent lát. Tudtátok?" (Tóth, 2015)

FELHASZNÁLT IRODALOM

Kiadványok

1. Balázs F., A. (szerk.) (2007). *Kortárs román költők*. Szentegyháza: AB-ART Kiadó.
2. Berg, J. (2014). *Lengekalendárium – Négy évszak a Nádtengeren*. Budapest: Central Médiacsoport Zrt.
3. Berg, J. (2015). *Lengemesék – Ősz a Nádtengeren*. Budapest: Central Médiacsoport Zrt.
4. Bosnyák, V. (2014). *A szomorú kacagány*. Budapest: Csimota Könyvkiadó.
5. Csík, M. (2016). *A Szent Márton-küldetés*. Szabadka: Milko Egyesület.
6. Csík, M. (2018). *Szokrénylakók*. Újvidék: Forum Könyvkiadó Intézet.
7. Diószegi, Á. (2017). *Porcicák*. Zenta: zEtna–Basilicus Kiadó.
8. Grillparzer, F. (1880). *A szegény muzsikus*. Beszély (ford. Márkus Miklós). Budapest: Magyar könyvesház.
9. Kontra, F. (2018). *Az álom hídja*. Budapest: Magyar Napló.
10. Kontra, F. (1996). *A halász fiai*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
11. Kosztolányi, D. (2008). *Fánika = Uő., Tengerszem*. Válogatott novellák II. (szerk. Fráter Zoltán), Budapest: Európa Könyvkiadó, 390.
12. Mészöly, M. (1975). *Koldustánc = Uő., Alakulások* (szerk. Márvány Judit), Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
13. Modisane, W. (1967). *A koldulás méltósága = Uő., Égtájak 1967* (szerk. Wyndham, J.–Hermlin, S.–Dahl, R.–Nowak, T.–Wain, J.–Updike, J.–Simenon, G.), Budapest: Európa Könyvkiadó.
14. Móra, R. (2017). *Pöttömváros*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
15. Móricz, Zs. (1964). *Hét krajcár = Uő., Az úr a tornácon* (szerk. Elek, I.), Budapest: Móra Ferenc Könyvkiadó.

16. Ottlik, G. (1996). *A karácsonyi néma* = Uő., Ottlik (Emlékkönyv) (szerk. Kelecsényi, L.–Háy, J.), Budapest: Pesti Szalon Könyvkiadó.
17. Pinter, H. (1975). *Drámák*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
18. Spiró, Gy. (1987). *Csirkefej*. Budapest: Magvető Kiadó.
19. Szathmári, I. (1994). *A város és a költő*. In: *Üzenet*, 25, 9.
20. Tolnai, O. (2011). *A tengeri kagyló*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
21. Tóth, K. (2009). *Hazaviszlek, jó?* Budapest: Magvető Kiadó.
22. Tóth, K. (2015). *A lány, aki nem beszélt*. Budapest: Móra Könyvkiadó.
23. Varró D. (2018). *A szomjas troll – A kis viking legendárium*. Budapest: Jelenkor Kiadó.

Szakirodalom

1. Allport, G. W. (1999). *Az előítélet*. Budapest: Osiris Kiadó.
2. Bálint, P. (2009). *Utazás és idegenség*. Budapest: Kortárs Kiadó.
3. Beller, M.–Leerssen J. (szerk.) (2014). *Imagológia – A nemzeti karakterek kulturális konstrukciói és irodalmi reprezentációi*. Kolozsvár: Scientia Kiadó.
4. Benkő, L. (1988). *A történeti nyelvtudomány alapjai*. Budapest: Tankönyvkiadó.
5. Béri, E. (2011). Kívülállás – Julia Kristeva: Önmaga tükrében idegenként. *Jelenkor*, 54., 9., 987.
6. Bókay, A. (2006). *Bevezetés az irodalomtudományba*. Budapest: Osiris Kiadó.
7. Bókay, A.–Vilcsek, B.–Szamosi, G.–Sári, L. (2002). *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Budapest: Osiris Kiadó.
8. Bókay, A. (2002). Posztkultúra és irodalomtanítás. *Iskolakultúra*. 11., 84-85.
9. Bori, I. (2007). *A jugoszláviai magyar irodalom története*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
10. Csepeli, Gy. (1997). *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
11. Csobánka, Zs. E. (2016). A „kortárs szemléletű” irodalomtanítás. *Alföld*, 11., 71-81.
12. Darabos, E. (2017). *Testmetaforák a kortárs magyar irodalomban*. Marosvásárhely: Lector Kiadó.
13. Forgács, T. (2007). *Bevezetés a frazeológiába*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
14. Forgács, T. (2013). *Magyar szólások és közmondások szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

15. Fried, I. (2012). *Bevezetés az összehasonlító irodalomtudományba*. Budapest: Lucidus Kiadó.
16. Füzfa, B. (2003). Irodalomtanítás ma és holnap? *Eső*, 3.
17. Füzfa, B. (2012). *Mentés másként*. Budapest: Pont Kiadó.
18. Füzfa, B. (2015). *Élményközpontú irodalomtanítás a harmadik évezredben*. Szombathely: Módszertani irányok a pedagógusképzés fejlesztésében Nyugat-Dunántúlon.
19. Gilbert, E. (2011). Centrum, decentrum, periféria, provincial – Helyek megélése és kibeszélése pécsi közösségi terekben. *Acta Sociologica*, 4., 1., 165-172.
20. Genette, G. (1996). Transztextualitás (ford. Burján Monika). *Helikon*, 1996, 1–2., 82–90.
21. Gombos, P. (szerk.) (2014). *Kié az olvasás?* Budapest: Magyar Olvasótársaság.
22. Gyenge, Z. (2015). A filozófiai „más”. *Korunk*, XXVI., 9., 38-45.
23. Gvozden, V. (2005). Tišma és a Holocaust-effektus, *Tiszatáj*, Szeged, 1/59, 82-97 (ford. Orcsik Roland)
24. Hima, G. (2003). Az idegen-tapasztalat módozatai az Esti Kornél utazástörténeteiben. In: Biczó, G. (szerk.): *Antropológia és irodalom. Egy új paradigma útkeresése*. Debrecen: Csokonai Kiadó, 366-372.
25. Hózsá, É. (2011). A hiány sztereotípiái a huszadik század kilencvenes éveinek vajdasági magyar irodalmában és a szabadkai Kosztolányi-kultuszban. *Létünk*, 4., 103–114.
26. Hózsá, É. (2013). *Mesterségem: irodalomtanár*. Szabadka: Életjel Kiadó.
27. A.Jászó, A. (főszerk.) (2007). *A magyar nyelv könyve*. Budapest: Trezor Kiadó.
28. Kádár, A.–Kerekes V. (2017). *Mesepszichológia a gyakorlatban*. Budapest: Kulcslyuk Kiadó.
29. Karig, S.–Osztovits, L. (szerk.) (1967). *Égtájak*. Budapest: Európa Könyvkiadó.

30. Kosztolányi, D. (1977). *Móricz Zsigmond* = Uő. *Egy ég alatt*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 267–279.
31. Kovács, F. (2015). *Határ? Küszöb? Tiszatáj*, 7.
32. Kristeva, J. (2010). *Önmaga tükrében idegenként*. Budapest: Napkút Kiadó.
33. Kubiner–Pillmann, J. (2011/12). *Digitális pedagógiai módszer- és eszköztár alkalmazása a felsőoktatásban*. Iskolakultúra, 48-59.
34. Kulcsár, S. (2015). Interaktivitás és kreativitás az irodalmi művek forogtatásában (Élményközpontú irodalomtanítás a Z generáció számára). *Létünk Folyóirat*, 2015/4, 139-145.
35. Kulcsár, S. (2016). *A gondnokság lehetőségei a csirkefej tükrében (A toposzok vizsgálata Harold Pinter: A gondnok és Spiró György: Csirkefej szövegeiben)* = Uő. *A mi tendenciáink... - Szakkollégiumi tanulmányok 4.* (főszerk: Farkas, E., Nagy, J.) Debrecen: Hatvani István Szakkollégium
36. Ladányi, I. (2013). *Eresszai észrevételek*. Zenta: zEtna Kiadó.
37. Lamár, E. (2013). Szavak és határok. Az idegenség tapasztalata Derridánál. *International Relations Quarterly*, 4., 1-6.
38. Lovász, A. (2015). *Felnőtt gyerekirodalom*. Budapest: Cerkabella Kiadó.
39. Madarász Kulcsár, S. (2015). *Egy új nemzedék beszédmódja (A sztereotípiák vizsgálata a híd 1950. áprilisi számában)* = Uő., *Tavaszi Szél – Spring Wind 2015 II. Kötet* (szerk. Keresztes Gábor). Eger: Líceum Kiadó, Budapest: Doktoranduszok Országos Szövetsége.
40. Major, N. (2011). *Kényszerhelyzetben árnyalatokért*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
41. Margalits, E. (2008). *Magyar szólások és közmondások kézikönyve*. Budapest: Könyvmíves Könyvkiadó.
42. Riffaterre, M. (1996). Az intertextus nyoma (ford. Sepsí Enikő). *Helikon*, 1-2., 67-81.

43. N. Kovács, T. (2007). *Helyek, kultúrák, szövegek: a kulturális idegenség reprezentációjáról*. Debrecen: Csokonai Kiadó.
44. Németh, Z. (2012). *A posztmodern magyar irodalom hármassztratégiája*. Pozsony: Kalligram Kiadó.
45. O. Nagy, Gábor (1976). *Magyar szólások és közmondások*. 2. kiadás. Budapest: Gondolat Kiadó.
46. Péter, L. (főszerk.) (1994). *Új magyar irodalmi lexikon*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
47. Petres Csizmadia, G. (2015). A kortárs gyermekirodalmi antológiák posztmodern sajátosságai. *Irodalmi szemle*.
48. Pusztai, F. (főszerk.) (2008). *Magyar értelmező szótár*. Budapest: Akadémia Kiadó.
49. Rapos, N. et al 2011. *Az adaptív-elfogadó iskola koncepciója*. Budapest: Oktatókutató és Fejlesztő Intézet.
50. Said, E. (1995). *Orientalism. Western Conceptions of the Orient*. London: Penguin Books.
51. Santner, Ld. E. (2000). Traumatic Revelations: Freud's Moses and the Origins of Antisemitism. In: Salecl Renata (szerk.): *Sexuation*, Durham, NC, Duke University Press.
52. Sinkó, E. (1963). *Magyar irodalom*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
53. Sinkó, Ervin (2004). *Magyar irodalom*. Újvidék: Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság.
54. Szerdahelyi, I. (főszerk.) (1993). *Világirodalmi lexikon – Tizenötödik kötet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
55. Sztankó, L. (2014). *Taljánok, olaszok, dingók – A nemzeti sztereotípiák fogságában*. Budapest: Corvina Kiadó.
56. Tamás, Á. (2014). *Nemzetiségek görbe tükörben – 19. Századi nemzetiségi sztereotípiák Magyarországon*. Pozsony: Kalligram Kiadó.

57. Tapodi, Zs. (2011). Imagológia – Egy ősi gyakorlat megújuló megközelítésben. *Létünk*, 4., 42-46.
58. Tapodi, Zs.–Pap, L. (szerk.) (2011). *Tükörben – Imagológiai tanulmányok*. Kolozsvár: Scientia Kiadó.
59. Tapodi, Zs. (2017). *Szövegekben csemegézve*. Csíkszereda: Státus Kiadó.
60. Todorova, M. (1997). *Imagining the Balkans*. New York: Oxford.
61. Toldi, É. (1993). *Herceg János*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
62. Veselinović, S. (2013). „Prevedena književnost i ciljna kultura – prepletene poetike“ Novi Sad: „Susret kultura“, 761-771.
63. Živančević Sekeruš, I. (2002). *Balkanski susedi u nacionalnim književnostima*. Ogled iz primenjene imagologije. Beograd: 32. Međunarodni naučni sastanak slavista u Vukove dane: “Srpska književnost I balkanske književnosti”, 23-24.
64. Žižek, S. (2011). *A törékeny abszolútum*. Budapest: Typotex.

Internetes források:

1. Augé, M. (2012). *Identitás-viszonyok és magány mindennapi tereinkben*. Letöltés ideje: 2019.04.01. Weboldal: <https://ujforras.hu/identitas-viszonyok-es-magany-mindennapi-tereinkben/>
2. Bańcerowski, J. (2012). *A frazeológia mint az emberi világkép tükröződése* Magyar Nyelvőr 136. 4. Letöltés ideje: 2016.02.10. Weboldal: <http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1364/136411.pdf>
3. Bóna, J. (1950). *Halászálet a Tiszán*. Letöltés ideje: 2015.02.03. Weboldal: http://adattar.vmmi.org/cikkek/18817/hid_1950_04_15.pdf
4. Buda, B. (1978). *Az empátia – a beleélés lélektana*. Budapest: Gondolat Kiadó. Letöltés ideje: 2015.05.24. Weboldal: http://digitus.itk.ppke.hu/~bardi/beszed/irodalom/emp%Eltia_r%E9szlet.pdf
5. Csider, S. *Az utcazenész utazása*. Letöltés ideje: 2019.04.01. Weboldal: http://tudastar.nyme.hu/sekkonyvtar/sites/default/files/Csider_Sandor_Az%20utcazenesz%20utazasa.pdf
6. Farkas, B. (1999). *A szolidaritás a társadalmi-gazdasági szerveződésben* Letöltés ideje: 2015.05.24. Weboldal: <http://vigilia.hu/regihonlap/1999/9/9909far.html>
7. Gál, L. (1950). *Május*. Letöltés ideje: 2015.03.11. Weboldal: http://adattar.vmmi.org/cikkek/6372/hid_1950_05_02_gal.pdf
8. Harmat, Á. P. (2013). *A munka ünnepének, május elsejének története*. Letöltés ideje: 2015.03.11. Weboldal: <http://tortenelemklub.com/erdekessegek/erdekessegek-a-vilagtoertenelemben/1131-a-munka-uennepenek-majus-elsejenek-toertenete>
9. Joó, T. (1935). *A nemzedék fogalma*. Letöltés dátuma: 2015.02.01. Weboldal: http://dda.vmmi.org/kal1935_05_21

10. Kandra, K. *Az ősmagyar csillagos ég*. Letöltés ideje: 2016.02.10. Weboldal: http://epa.oszk.hu/00000/00001/00037/pdf/itk_1896_4_434-442.pdf
11. Komenczi, B. (2009). *Didaktika elektromagna? Az e-learning virtuális valóságai*. Letöltés ideje: 2015.10.01. Weboldal: <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00086/2004-11-ta-Komenczi-Didaktika.html>
12. Kovács, I. (2011). *Az elektronikus tanulásról a 21. század első éveiben*. Letöltés ideje: 2015.10.01. Weboldal: <http://mek.oszk.hu/09100/09190/09190.pdf>
13. Laták, I. (1949). *Májusi vígalom*. Letöltés ideje: 2015.03.11. Weboldal: http://adattar.vmmi.org/cikkek/6374/hid_1950_05_04_latak.pdf
14. Lőrinc, P. (1950). *Selyem zsebkendő*. Letöltés ideje: 2015.02.03. Weboldal: http://adattar.vmmi.org/cikkek/6375/hid_1950_05_05_lorinc.pdf
15. Németh, I. (1950). *Helytelen világ*. Letöltés ideje: 2015.02.03. Weboldal: http://adattar.vmmi.org/cikkek/18805/hid_1950_04_03_nemet.pdf
16. Petkovics, K. (1950). *Gát*. Letöltés ideje: 2015.02.03. Weboldal: http://adattar.vmmi.org/cikkek/18809/hid_1950_04_07_petkovics.pdf
17. P. Müller, P. *A tragikum iróniája*. Letöltés ideje: 2015.09.01. Weboldal: <http://katonajozsefszinhaz.hu/a-katona/38756-csirkefej2kritikaszhaz>
18. Spiró, Gy. (1985). *Csirkefej*. Letöltés ideje: 2015.09.01. Weboldal: <http://katonajozsefszinhaz.hu/a-katona/38756-csirkefej2kritikaszhaz>
19. Szerbhorváth, Gy. (2004). *Sajtóprés. Az Új Symposion történetéből*. Letöltés ideje: 2015. 03.11. Weboldal: <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00053/pdf/25-44.pdf>
20. Szikszainé Nagy, I. (szerk.) (2011). *A stíluskohézió eszközei a modern és posztmodern szövegekben*. Letöltés ideje: 2015.09.01. Weboldal: <http://mek.oszk.hu/09900/09932/09932.pdf>

21. Várkonyi, Zs. *Argumentáció és toposzok*. Letöltés ideje: 2015.05.26.
Weboldal: <http://www.nytud.hu/pp/varkonyi.html>
22. Zombori, Gy. (1997). *A szociálpolitika alapfogalmai*. Letöltés ideje: 2015.05.24. Weboldal: <http://www.wesley.hu/sites/default/files/fajlok/Zombori%20Gyula%20-%20A%20szoci%C3%A1lpolitika%20alapfogalmai.pdf>
23. *1950 – Magyarok a Vajdaságban* Letöltés ideje: 2015.02.01. Weboldal: http://adattar.vmmi.org/fejezetek/998/08_1950.pdf